

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

41

Sønderjydske Aarbøger

III. RÆKKE

I. Halvbind

1937

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA

Om Dannelsen af den provisoriske Regering i Kiel Natten mellem den 23. og 24. Marts 1848.

En kildekritisk Undersøgelse.

Af **Holger Hjelholt.***)

I Dagbrækningen den 24. Marts 1848 oplæste Wilhelm Beseler fra et Vindue paa Raadhuset i Kiel for en paa Torvet talrig forsamlet Menneskeskare en Proklamation, forfattet af den i Nattens Løb dannede provisoriske Regering, for hvilken han stod i Spidsen. (Proklamationens Ordlyd var følgende:

»Medborgere!

Vor Hertug er ved en Folkebevægelse i København blevet tvungen til at afskedige sine hidtidige Raadgivere og til at indtage en fjendtlig Holdning over for Hertugdømmerne.

Landsherrens Vilje er ikke mere fri, og Landet er uden Regering.

Vi vil ikke taale, at tysk Land bliver givet til Pris for de Danskes Rovlyst. Store Farer kræver store Beslutninger; der behøves en styrende Myndighed til at forsvare Grænsen og opretholde Ordenen.

Idet vi bøjer os for den paatrængende Nødvendighed og føler os stærke ved den os hidtil udviste Tillid har vi, følgende det Kald, der er udgaaet til os, foreløbig overtaget Ledelsen af Regeringen, som vi vil føre i vor Arvehertugs Navn og til Opretholdelse af Landets og hans Rettigheder.

Vi vil uopholdelig sammenkalde den forenede Stænderforsamling, og saa snart som Landsherren igen er fri, eller Stæn-

*) Den følgende Fremstilling er holdt som Forelæsning paa Københavns Universitet den 2. November 1936 under den Konkurrence om Professoratet i Historie, som da fandt Sted. Den var Besvarelse paa Opgaven: Fremlæggelse af et kildekritisk Problem efter eget Valg, til hvis Udarbejdelse der var sat en Frist af 7 Døgn.

derforsamlingen har overdraget Ledelsen af Landets Anliggender til andre, vil vi give Magten tilbage.

Vi vil med al Kraft slutte os til Tysklands Enheds- og Frihedsbestræbelser.

Vi opfordrer alle Landets velsindede Indbyggere til at forene sig med os. Lad os ved Fasthed og Orden give det tyske Fædreland et værdigt Vidnesbyrd om den patriotiske Aand, der opfylder Slesvig-Holstens Befolkning.

Den fraværende Advokat Bremer vil blive opfordret til at tiltræde den provisoriske Regering.

Kiel, den 24. Marts 1848.

Den provisoriske Regering:

Beseler. Friedrich, Prinz zu Schleswig-Holstein.

F. Reventlou. M. T. Schmidt.«

Dannelsen af den provisoriske Regering og Udstedelsen af dens Proklamation fremkaldte umiddelbart Treaarskrigen og maa siges at indvarsle Opløsningen af de Baand, der gennem fire Aarhundreder havde knyttet Holsten til Danmark. Det er derfor en ret nærliggende Opgave for dansk Historieforskning at undersøge de nærmere Omstændigheder ved den provisoriske Regerings Opstaaen, og en saadan Undersøgelse vil desuden efter min Mening have ikke ringe metodisk Interesse. Inden jeg imidlertid gaar over til at skildre det paagældende Kildemateriale, er der et Punkt i Proklamationen, som jeg lige med et Par Ord skal omtale.

De fire Herrer, der har undertegnet Proklamationen, taler i denne om den Tillid, der hidtil er vist dem, og om, at de foreløbig har overtaget Regeringens Ledelse, følgende det Kald, der var udgaaet til dem. Naar man sammenholder disse Udtalelser med de senere i Proklamationen om, at de uopholdelig vil sammenkalde »den forenede Stænderforsamling« og give Magten tilbage, saafremt denne ønsker den overdraget til andre, vil det ses, at Udtalelserne maa sigte til, hvad der skete i Rendsborg den 18. Marts. Denne Dag mødtes som bekendt her Deputerede fra den slesvigske og fra den holstenske Stænderforsamling — det er dette, der kaldes »den forenede Stænderforsam-

ling«, skønt dennes Eksistens var ganske ulovlig. De Deputerede — næppe uden Paavirkning fra en samtidig holdt Folkeforsamling — besluttede Afsendelsen af en Deputation paa 5 Mand til Kongen, der af denne skulde kræve Opfyldelsen af en nærmere formuleret Række slesvig-holstenske Krav: Forenningen af de 2 Stænderforsamlinger til een for at raadslaa om en »slesvig-holstensk« Forfatning, Folkevæbning, Presse- og Forsamlingsfrihed og Afskedigelse af Regeringspræsident Scheel i Slesvig. De 5 Afsendinge var Regeringsraad Engel, Godsejer Neergaard, Redaktøren af Kieler Correspondenzblatt Th. Olshausen og Advokaterne Gülich og Claussen. De tilhørte alle Venstrefraktionerne. Inden de Stænderdeputerede drog hver til sit, var der blevet nedsat et Tremandsudvalg, bestaaende af Beseler, der havde været Præsident for den slesvigske Stænderforsamling, Grev Reventlou-Preetz, Føreren for den holstenske Opposition, samt Advokat Bargum. Dette Udvalg fik den Opgave at sammenkalde Stænderne paa ny, naar det gjordes fornødent. Det er hertil, at Proklamationens Udtalelse: »følgende det Kald, der var udgaaet til os«, maa sigte, men da Bargum ikke optoges i den provisoriske Regering, medens denne foruden Beseler og Reventlou ved sin Dannelse talte ogsaa Prinsen af Nør og Købmand M. T. Schmidt i Kiel, svarede Udtalelsen for saa vidt ikke til de faktiske Forhold.

Den Deputation, som Mødet i Rendsborg havde besluttet at sende til København, afrejste først fra Kiel den 21. Marts og kom til København Dagen efter. Kongens Svar paa dens Krav fik den den 24., og om Morgenen den 26. var Afsendingene atter tilbage i Kiel. Det følger af disse Datoer, at Svaret til Deputationen ingen Interesse har for Spørgsmaalet om den provisoriske Regerings Dannelse.

Hvad der foregik i Kiel i Natten mellem den 23. og 24. Marts, var unægtelig en »Pressesensation«, og skønt den daværende Presse i mange Henseender saa vist har et andet Ansigt end Pressen i Dag, søgte den saa godt som muligt at opfylde Læsernes Krav. Olshausens Organ »Correspondenz-Blatt« udsendte den 24. Marts et »Extra-Blatt« paa 2 Sider, indeholdende en Skildring af det passerede under Titlen: Die Unabhängig-

keit Schleswig-Holsteins ist proclamirt. Til denne Skildrings Kildeværdi skal jeg senere komme tilbage. Det i Hertugdømmerne meget udbredte Blad »Altonaer Mercur« — spøgefuldt kaldet Tante Mercur — der udkom hver Aften Kl. 6,30 (undtagen Søndag), kunde i sit sædvanlige Nummer for den 24. bringe Efterretningen om Begivenheden. Derimod maatte »Gemeinnütziges unterhaltendes Itzehoer Wochenblatt« den 24. udsende hele 2 Ekstraudgaver, først et »Extra-Blatt« for at fortælle om Revolutionerne i Berlin og Wien, saa samme Dag Kl. 12 et »Beilage zum Extrablatt« for at fortælle om Omvæltningerne i København og Kiel. Den sidste Udgave kan — bortset fra Typerne — vel siges at svare til vore Avisers Løbesedler.

Af Avisskildringer skal jeg holde mig til de tre nu nævnte, og jeg skal derefter omtale en Række Skrifter og Optegnelser fra Mænd, der selv var virksomme ved den provisoriske Regerings Dannelselse. Jeg nævner de paagældende Skrifter i den Tidsfølge, i hvilken de er udkomne. Jeg vil dog her gøre den Bemærkning, at jeg m. H. t. disse Skrifter ikke tør gøre Krav paa absolut Fuldstændighed, selv om jeg vil mene og haabe, at jeg har medtaget alle vigtigere. For os, der sysler med nyere Historie, er Spørgsmaalet om Fuldstændighed i Kildebenyttelsen noget af en Achilleshæl, og desuden trues vi stedse af — eller kan glædes ved —, at der fra Arkiver eller private Samlinger kan fremdrages hidtil ukendt Stof, der kan forrykke eller supplere vor hittidige Viden.

I Foraaret 1850 udkom Skriftet »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806«. Skriftet havde to Forfattere: Professor Johann Gustav Droysen og den kendte Pennefører for Augustenborgerne Karl Samwer. Da Droysen — sammen med Dr. Ahlmann — straks den 24. udnævntes til den provisoriske Regerings Sekretær, og det hævdes, at han har skrevet dens Proklamation, maa han sikkert siges at have gode Forudsætninger for at kende det, som han skildrede. Det samme gælder Samwer, der selv var virksom ved Begivenheden, og som stod i nær Forbindelse med Augustenborgerne. Om

Skriftets Opstaaen faar vi en Række Oplysninger i de Breve, der herom veksledes mellem Droysen og Samwer, og som er trykte i det i 1929 udkomne 1. Bd. af Johann Gustav Droysens Briefwechsel, udgivet af Rudolf Hübner. Det fremgaar af disse Breve, at 1. Bog er skrevet af Samwer, de to følgende af Droysen, men at de dog har staaet i et vist Samarbejde, og at de bl. a. har faaet Oplysninger af Augustenborgerne. Det fremgaar endvidere af Brevene, at Skriftet er et Tendensskrift, bestemt til at virke som en Slags »Memorandum« til de kommende Fredsforhandlinger mellem Danmark og Tyskland. Denne Tendens har, som jeg senere skal vise, ogsaa sat sit Præg paa Skildringen af Begivenhederne mellem den 23. og 24. Marts. Naar Droysen i et af Brevene til Samwer betoner, at der ikke maa være positive Urigtigheder i Skriftet, kunde han altsaa for saa vidt hævde, at det intet indeholdt uden »Sandhed«, men han kunde ingenlunde tilføje, at det indeholdt »den hele Sandhed«. I det Kamphumør, hvori han var, skrev han under Bogens Udarbejdelse den 11. Januar 1850 til Samwer: »Es ist allmählich ein wundervolles Material beieinander, und man sieht der dänischen Staatsmännerei und Schandpolitik bis in die Gedärme. Schon heut freue ich mich auf die Lügen, die man gegenschieben wird.«

Godt 10 Aar senere — i 1861 — udgav et af selve den provisoriske Regerings Medlemmer, nemlig Prinsen af Nør, sine Erindringer fra det bevægede Tidsrum: »Aufzeichnungen des Prinzen Friedrich von Schleswig-Holstein-Noer aus den Jahren 1848 bis 1850.« Han meddeler i Forordet, at Bogen er en Omarbejdelse af nogle Optegnelser, som han nedskrev i 1849 og 1850, og han lægger ikke Skjul paa, at Skriftet skal virke som et Forsvarsskrift, tillige betoner han stærkt sin Upartiskhed og Sandhedskærlighed. Erindringer plejer som Regel at overvurdere Forfatterens Betydning og Virksomhed, og dette i stedse højere Grad, jo mere imponerende vedkommende selv finder sig. Som bekendt hørte Prinsen af Nør ikke til dem, der undervurderede sig selv. Med Hensyn til hans Skildring skal desuden bemærkes, at hans arrogante, fyrstelige Natur ikke havde meget tilfælles med folkelige, revolu-

tionære Bevægelser. Trods disse Fejlkilder, som maa tages i Betragtning, maa Optegnelserne, stammende fra et Øjenvidne, sikkert tillægges betydelig Kildeværdi.

Fra et ganske modsat Standpunkt er Otto Focks Sleswig-Holsteinische Erinnerungen besonders aus den Jahren 1848—1851, der udkom 1863, skrevne. Fock var i Revolutionsaaret Docent i Kiel, han hørte til det slesvig-holstenske Fremskridtsparti og var blandt dem, der elektriceredes af Februar-Revolutionen i Paris. Han ønsker ikke at skjule, hvordan man drev Vaabenøvelser i Kiel forud for Oprøret, og han lægger ingen Vægt paa at vise, at man i Holsten var rolige, langsomme og lovlydige og kun dreves til Modstand ved danske Angreb og Overgreb. Han kritiserer stærkt Prinsen af Nørs Skildring af Begivenhederne Natten mellem 23. og 24. Marts og giver selv en udførlig Fremstilling af disse, om end han et Par Gange indskyder: »Wenn mich meine Erinnerung nicht trübt«. Han bemærker desuden, at han har sammenlignet sine Erindringer med andres Beretninger, der deltog i Begivenhederne. Herved gjorde han ganske vist den Erfaring, hvor vanskeligt det var ved sammensatte Begivenheder at konstatere den nøjagtige Tidsfølge af disse, særlig naar der var hengaaet længere Tid siden Begivenhederne. Det er en Erfaring, som vistnok flere end Otto Fock har gjort.

I 50-Aaret for Revolutionen udgav Karl Samwers Søn nogle Optegnelser fra sin Faders Papirer under Titlen: Die Erhebung Schleswig-Holsteins vom 24. März 1848. Det lille Skrift indeholder 2 Skildringer, som Samwer til forskellig Tid har nedskrevet om Begivenhederne: den første skal være skrevet omkring 1852, den sidste derimod i 1878 som en Del af de Livserindringer, han da affattede. Den sidste Skildring er mere summarisk, henviser til den første, men indeholder dog ogsaa nye Meddelelser. Samwers Standpunkt præges som før nævnt af hans Forbindelse med Augustenborgerne.

Endelig skal jeg nævne, at der i Otto Beselers 1914 udgivne Biografi af hans Fader Wilhelm Hartwig Beseler er gengivet et Brev, som denne den 23. Marts 1873 skrev til sin Broder, og hvori han mindes, hvad der skete samme Dag

for 25 Aar tilbage. Wilhelm Beseler er for øvrigt selv, men særdeles kortfattet, kommet ind paa Begivenhederne i sit Skrift fra 1856: *Zur Schleswig-Holsteinischen Sache im August 1856.*

Af Behandlinger — mere eller mindre videnskabelige — af Begivenhederne foreligger der selvsagt saa mange, at det vil være ganske uoverkommeligt her at opregne dem. Jeg skal nøjes med at nævne af danske Skrifter 1 Bd. af Neergaards: *Under Junigrundloven* og af tyske den indgaaende og kritiske *Undersøgelse*, som Dr. Hermann Hagenah i 1916 offentliggjorde: *Revolution und Legitimität in der Geschichte der Erhebung Schleswig-Holsteins. Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte und zur Politik der Provisorischen Regierung (i Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. IV. 1916).* Hagenahs *Undersøgelse* bygger ogsaa paa utrykt Materiale, og selv om den paa sine Steder har svært ved at gøre sig fri for det gængse slesvig-holstenske Syn, at det absolut maa være Danmark, der angriber, betyder hans Forskning dog i det hele et betydeligt videnskabeligt Fremskridt.

— — —

At det var Beseler, der bragte Lavinen i Skred, foreligger der nu mellem Kilderne ingen Uenighed om. De er enige i, at Beseler er den førende, og at det er med hans Ankomst fra Slesvig til Kiel om Eftermiddagen den 23., at Forhandlingerne om den provisoriske Regering tager deres Begyndelse. Og hvad der satte Beseler i Bevægelse, var Efterretningerne fra København om, hvad her var sket den 21. Marts. Som den 18. Marts i Rendsborg var Forudsætningen for den 21. i København, fremkaldte denne igen den 23. og 24. i Kiel. En malende Skildring af, hvordan det sidste Stød til det slesvig-holstenske Oprør kom, faar vi i det Brev, jeg nævnte, som Beseler 23. Marts 1873 skrev til sin Broder. Skildringen vidner om den feberagtige Ophidselse, den revolutionære Stemning, der herskede.

Brevet findes i Facsimile i Otto Beselers Bog, hvad der er heldigt nok, da Teksten ikke gengiver det korrekt. Det hedder i Brevet:

»I denne samme Morgentime, i hvilken jeg skriver dette, stormede Jacobsen ind i Kontoret med de til Skriverne rettede Ord: har De Geværer? og derpaa ind i mit Arbejdsværelse med et Eksemplar i Haanden af den netop til Esselbachs Gæstgivergaard ankomne »Berlingske Tidende«, som udførligt berettede om Begivenhederne i København den 21. En Time senere sad jeg paa Vognen til Kiel. Fra Eckernførde sendte jeg Bud til Prinsen af Augustenborg, som man af Hensyn til Tropperne ikke kunde undvære. Fra Kiel til Fr. Reventlou, der ogsaa straks ankom. Da jeg havde underrettet ham om Stillingen og sluttet med de Ord: »aut nunc, aut nunquam« [nu eller aldrig], gav han mig med de Ord Haanden: »lad det saa gaa løs!« [denn man los]. I Morgen Kl. 10 vil jeg høre Rendsborgklokkernes glade Stormklang, der modtog os, da vi viste os paa den nedhejsede Eiderbro foran Jungfernstieg«.

Beslers sidste Ord sigter til Overrumplingen af Rendsborg om Formiddagen den 24. Marts. Den Jacobsen, der bringer Nyhederne til Beseler, er samme Mand, som senere blev slesvig-holstensk Krigsminister, og hans Opfordring til Skriverne om at kaste Penneskafterne og gribe Geværerne, maa altsaa have faldet ham naturlig. At det blev »Berlingske Tidende« og ikke de nationalliberales Organ »Fædrelandet«, der satte Helstaten i Brand, er vel en Skæbnens Ironi.

I Kiel opsøgte Beseler naturligt nok det nedsatte Udvalgs tredie Medlem Advokat Bargum, og paa dennes Kontor begyndte Forhandlingerne om Aftenen. Inden jeg gaar over til disse, vil jeg dog først sige lidt om, hvad Prinsen af Nør havde at gøre ved disse Forhandlinger.

Prinsen havde i et den 20. Marts dateret Brev til Kongen tilraadet denne at nedsætte et Administrations-Kollegium for Hertugdømmerne, bestaaende af ham selv som Statholder, kommanderende General og Kollegiets Præses samt iøvrigt af de tre Medlemmer af det af Stænderne nedsatte Udvalg. Forinden Prinsen vilde overtage et saadant Hverv, skulde Kongen dog gaa ind paa de slesvig-holstenske Krav, bortset fra Punkterne om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund og Folkevæbning. Herved mente Prinsen at kunne redde Hertugdømmerne for

Kongen og bidrage ikke lidet til at sikre ham hans danske Trone. At Kongen skulde gaa ind paa disse Forslag, ventede Prinsen efter sin egen Udtalelse, som man dog maaske ikke skal stole helt paa, nu ikke.

Om Begivenhederne den 23. inden Ankomsten til Kiel fortæller Prinsen i sine Optegnelser for sit Vedkommende følgende: Om Morgenen den 23. sendte han med ridende Bud et Brev til Samwer i Kiel og bad denne give sig Efterretninger om, hvordan den slesvig-holstenske Deputation var blevet modtaget i København, og hvad der iøvrigt var sket her. Kl. 4 Eftm. modtog han Brev fra Samwer, hvori der var Tale om Dannelsen af en provisorisk Regering, og efter Læsningen af dette vil han smilende have sagt: Det er dog nogle rigtige Vigtigpetere, disse Kielere! Nu vil de lave en provisorisk Regering og tror allerede, at den danske Hær er i Eckernförde. Før han havde spist, fik han et fra Eckernförde pr. Stafet afsendt Brev, hvori det hidtidige Ministeriums Afgang meddeltes, medens Lehmann, Hvidt og Tscherning nævntes som nye Ministre. Han gav da straks Ordre til at spænde for Vognen og meddelte sin Hustru, at han maatte til Kiel: han maatte se til, at man der ikke lavede Taabeligheder. Haandtasken blev pakket, og, skriver han, for let Tilfældes Skyld, at Kongens Antagelse af hans Forslag maatte have naaet ham i Kiel, tog han ogsaa sin gamle Militærfrakke og Sabel med. Han lægger i sin Skildring megen Vægt paa at vise, at han kun tænkte paa at blive borte en Dags Tid. Næppe var han taget af Sted, før der kom Bud fra Hertugen af Glücksborg om, at han for Himlens Skyld maatte tage til Kiel, hvor alle besindige Folk ventede ham med Længsel, og en Mils Vej senere kom et ridende Bud sprængende frem til Vognen med et nyt Brev fra Samwer. Prinsen raabte: »Hier bin ich selber«, rid tilbage og meddel Samwer, at jeg allerede er undervejs. Ankommen til Kiel opsøgte han Bargum og fik at vide, at Beseler allerede var kommet, og at der var sendt Ilbud efter Reventlou.

Naar jeg nu vil hævde, at Problemet i denne Skildring stikker i det Spørgsmaal, hvorfor Prins Frederik af Nør — i 1846 afskediget fra Stillingen som Statholder og kommanderen-

de General i Hertugdømmerne — tog sin gamle Militærfrakke med paa Rejsen til Kiel, saa skal dette ikke opfattes som en spørgesfuld Bemærkning. Det falder nemlig meget vanskeligt at tro paa den Forklaring, som han selv giver. Han har tidligere fortalt, at han Torsdag [den 23.] Formiddag kunde vente Kongens Svar paa sit Forslag, saafremt et Dampskib havde bragt Svaret direkte til Nør. Han var imidlertid overtødet om, at man i København ikke vilde høre paa Fornuft og rettede derfor ikke engang en Kikkert mod Havet for at opdage et Dampskibs rygende Skorsten. Samme Eftermiddag fik han Brevet om Begivenhederne i København, hvorom han siger, at de betød, at Angrebet paa Hertugdømmerne og deres Adskillelse var den danske Regerings udtalte Program. Var der da herefter nogen som helst Mulighed for, at Kongen kunde svare Ja til hans Krav, og naar han om Formiddagen ikke engang gad rette Kikkerten mod Havet, skulde han da om Aftenen for en ikke eksisterende Muligheds Skyld slæbe Militærfrakken med til Kiel?

Der er desuden i Prinsens Skildring en anden Omstændighed, der gør én mistænksom overfor den, det er den Vægt, han som nævnt lægger paa at vise, at han kun vilde blive borte i kort Tid: han lod sine Papirer og Sager som sædvanlig ligge paa sin Skrivepult og udstedte ingen særlige Ordre til sine Folk! Den naturlige Forklaring herpaa er dog vistnok den, at det gjaldt for ham hurtigst muligt at komme til Kiel, at Revolutionsfeberen havde grebet Tag i ham som forhen i Beseler, der en Time efter, at Jacobsen var stormet ind med »Berlingske«, sad i sin Vogn paa Vej til Kiel.

Men hvorfor skulde da Militærfrakken og Sabelen med til Kiel? Skulde der alligevel være noget om gamle Wegeners Paastande om et augustenborgsk Oprør og om en eksisterende Sammensværgelse? Det er Paastande, som Droysen i sit Af-snit af sin og Samwers Bog benægter paa det bestemteste: »Vi har«, skriver han, »staaet Begivenhederne nær nok til at kunne forsikre med historisk Samvittighedsfuldhed, at der heller ikke mellem dem, som den første Dag fandt forenet i Spidsen for Hertugdømmerne, var aftalt det ringeste. Med Beseler stod

Prinsen siden Slesvig-Valget i 1847 paa en meget spændt Fod, og mellem Grev Reventlou og Beseler havde der hidtil slet ingen Forbindelse bestaaet.

I min Omtale af Prinsen af Nørs Optegnelser om den 23. Marts har jeg hidtil holdt mig til de kritiske Bemærkninger, som det forekommer mig, at selve Kilden giver Anledning til. Der foreligger imidlertid ogsaa andre Vidnesbyrd, der viser, at hans Fremstilling — trods Bedyrelsen i Forordet af hans Sandhedskærlighed — sikkert ikke kan være korrekt.

Droysen aftrykker et Brev — eller et Stykke af et Brev — som Prinsen den 23. efter Modtagelsen af Brevet fra Eckernførde skrev til sin Broder, Hertugen, i Berlin. Brevet er dateret Nør, altsaa skrevet, medens Hestene spændtes for Vognen. Det hedder i Brevet: »Lige nu indløber den Efterretning fra Kiel, at en Opstand har tvunget Kongen til at afskedige Ministeriet. Hvidt og Lehmann skal danne det nye Ministerium, Dampskibet fra København, der skulde komme i Dag, er hidtil udeblevet, sandsynligvis for at hidføre en hel Dampfлотille med Tropper, Generalkommandoen fra Slesvig er, efter hvad der siges, marcheret fra Slesvig mod Rendsborg med alle Tropperne. — Under disse Omstændigheder er Kongen ikke mere en fri Mand». — I Prinsens sidste Ord møder vi Begrebet om »den ufri Konge«, »et genkommende Revolutionsmotiv« — for at citere et Foredrag, der sidste Sommer blev holdt paa Nordens ældste Universitet. Men maa det nu ikke forekomme ganske usandsynligt, at Prinsen, netop som han skriver dette Brev, har tænkt paa at tage Militærfrakken med til Kiel for det Tilfældes Skyld, at »den ufri Konge« skulde have accepteret hans Forslag? Brevets Udtryk lægger unægtelig en ganske anden Fortolkning snublende nær.

Naar Droysen siger, at der bestod et spændt Forhold mellem Prinsen og Beseler, saa er det i hvert Fald korrekt, hvis man retter Udtalelsen til: havde bestaaet. Af Beselers tidligere nævnte Brev fra 1873 ses det nemlig, at det var Beseler, der fra Eckernførde stævnedes Prinsen til Møde i Kiel. Prinsen fulgte, som vi har set, sporenstregs Opfordringen. Beselers Brev fortæller intet om Vanskeligheder ved at faa Prinsen til

at deltage i Revolutionen, det er derimod over for Reventlou, han udfolder sin Veltalenhed: »aut nunc aut nunquam« og med det ønskede Resultat. Da Slutninger »e silentio« imidlertid som bekendt er meget farlige, skal jeg selvsagt ikke lægge nogen afgørende Vægt herpaa. Jeg vil dog samtidig fremhæve det ret mærkelige i, at Prinsen, der husker baade Brevene fra Samwer og fra Hertugen af Glücksborg, i sine Optegnelser har »glemt«, hvem det var, der sendte det afgørende Brev fra Eckernførde. Man kan ikke andet end gøre sig sine Tanker om, hvorfor han ikke vil ud med Beselers Navn. At han faktisk skulde have glemt det, synes dog lidet troligt.

Da Samwer i 1878 nedskrev den anden Version af sin Beretning om Begivenhederne i 1848, havde han ikke længere de Hensyn at tage som omkring 1850. Prinsen af Nør var død, og det slesvig-holstenske Spørgsmaal var — efter Tysklands Mening — endelig afgjort. Samwer meddeler nu her, at den Opgave, som han efter Februarrevolutionen i Paris stillede sig, var at forberede Grev Reventlou og Prinsen af Nør paa sammen med Beseler at stille sig i Spidsen for Landet. Prinsen viste sig tilbøjelig hertil, medens Reventlou længe modstod Tanken om at gribe Regeringens Tøjler »uden og mod Landsherren«. «Jeg sagde», skriver Samwer, «forud til dem begge, at der ikke vilde være andet at gøre, thi paa et givet Tidspunkt vilde Danskerne kaste sig over Slesvig». Videre beretter Samwer, at han den 23. med Tanke paa en eventuel dansk Troppeforsendelse til Eckernførde skrev til Prinsen for at bede ham om at virke for at allarmere Vejen fra Eckernførde til Rendsborg, og at Prinsen udførte dette paa meget fyldestgørende Vis. Dette Hverv har Prinsen dog altsaa faaet Tid til at udføre, og mon det ikke ogsaa i den Stund har forekommet ham ulige vigtigere, end om der laa nogle Papirer og flød paa hans Skrivepult? I Revolutionstider maa den Mulighed vel bestaa, at selv det korrekteste Ordensmenneske kan lade en Papirlap ligge.

Hvad Samwer meddeler i 1878 om Prinsens Villighed til at indtræde i en provisorisk Regering sammen med Beseler og Reventlou, bekræftes desuden af det Brev, som Prinsen den 23. om Morgen skrev til Samwer. Dette Brev havde nemlig al-

deles ikke den uskyldige Karakter: en Anmodning om Nyheder fra København, som Prinsen i sine Optegnelser vil tillægge det. Brevet er desværre ikke trykt, men Dr. Hagenah har haft Adgang til at benytte det og refererer det i sin førnævnte Afhandling. Efter Hagenahs Referat skal Prinsen i Brevet have søgt at bortrydde Reventlous Betæneligheder mod en provisorisk Regering og have udtalt, at den nuværende Regering, hvis den ikke opfyldte Kravene fra Rendsborg, ikke med Rette bar en Regerings Navn, og at den saa enten var utilregnelig eller fjendtlig. Det faar staa hen, med hvilke Udtryk man vil betegne Droysens Paastand om, at der før den 24. Marts aldeles intet var aftalt mellem de Mænd, der da dannede den provisoriske Regering, og hans Fremhævelse af, at Beseler og Prinsen af Nør stod paa en meget spændt Fod. Saa meget er i hvert Fald klart, at hvor stærkt han end paaberaaber sig sin »historiske Samvittighedsfuldhed« eller glæder sig til de »Løgne«, hvormed man fra dansk Side vilde imødegaa hans Fremstilling : hele Sandheden giver han os ikke! Da Prinsen af Nør efterkom Beselers Opfordring fra Eckernførde, da han jog imod Kiel medtagende sin gamle Militærfrakke og Sabel, da var det for at stille sig i Spidsen for den slesvig-holstenske Revolution!

-- -- --

Efter at Reventlou ved sit Komme til Kiel var blevet revet med af Beselers Veltalenhed og gav sig Revolutionen i Vold med Ordene: lad det saa gaa løs, kunde man vel have tænkt sig, at der ikke længere var Hindringer i Vejen for Dannelsen af en provisorisk Regering, bestaaende af de tre Udvalgsmedlemmer samt Prinsen, den sidste jo efter Beselers Udsagn nødvendig af Hensyn til Tropperne. Saa glat skulde det dog ikke gaa. Paa Bargums Forretningskontor debatterede de nævnte 4 Herrer, og her gik Mænd som Professorerne Falck og Droyzen, Hertugen af Glücksborg og Samwer ud og ind. Men der havde samtidig dannet sig et nyt Revolutionscentrum et andet Sted i Byen, nemlig paa Raadhuset. Her samledes de mere radikale og demokratiske Kredse, Folk, der som Førere havde Olshausen og Advokat Claussen, som jo imidler-

tid var borte paa Sendefærden i København. Samwer karakteriserer ganske træffende disse Kredse ved at spotte over, at de ikke vilde tage Ordet »Rathhaus« i deres Mund, men kaldte det »Stadthaus« i Lighed med det franske Hôtel de ville.

Da Droysen i 1850 skrev sit Tendensskrift — i en Tid, hvor Revolutionen ikke mere var i høj Kurs — gjaldt det for ham at vise, at Begivenheden i Kiel ikke var »noget Oprør eller Revolution, ingen Gadekonspiration eller Klubintrige«. Det gjaldt ligeledes for ham om at fastslaa, at der hele Aftenen og Natten igennem ikke forekom nogen som helst Rolighedsforstyrrelse eller Tumult i Byen. Hvad der skete i Nattens Løb, var efter hans Skildring følgende: Prinsen, Beseler og Reventlou, supplerende sig med Købmand M. T. Schmidt i Kiel og Advokat Bremer fra Flensborg, besluttede sig til provisorisk at overtage Hertugdømmernes Regering. Omkring Midnat affattede de Proklamationen og begav sig med denne til Raadhuset, hvor der var samlet omkring 30 Borgere og Indbyggere sammen med Stadsyndicus. Disse meddelte de deres Beslutning og Proklamation og spurgte dem, om de paa dette Grundlag var rede til med Gods og Blod at bistaa den provisoriske Regering i dens tunge Opgave. »Tilslutningen fulgte enstemmigt«. Om Morgenen Kl. 6 fandt saa den provisoriske Regerings højtidelige Proklamation Sted.

Denne Droysens Skildring er nu i høj Grad fortegnet, hvad man kan se af samtlige andre Kilder — ogsaa af Prinsens Optegnelser, der for at tækkes Fyrstehusene lægger Vægt paa at berette, hvor arrogant og afvisende han optraadte over for Radikalerne paa »Hôtel de ville«, og af Samwers Beretninger. Den sidste geraadede for Resten i skarp Ordstrid med en af Radikalerne og trak blank. Men de bedste Kilder til Belysning af den Indflydelse, som de radikale fik paa den provisoriske Regerings Dannelse, er selvfølgelig Beretningerne fra radikal Side — Otto Focks Erinnerung og den samtidige Skildring i Correspondenz-Blatt, der i Olshausens Fraværelse redigeredes af Advokat Hedde, der var blandt Folkene paa Raadhuset. I Altonaer Mercur hedder det i en Korrespondance Kl. 11 Aften fra Kiel: Borgerforeningens Bestyrelse og mange Borgere i

Byen, der er kommet sammen paa Raadhuset, har sat sig i Forbindelse med den af Stænderne nedsatte Komité, med hvilken Prinsen forhandler. Correspondenz-Blatt omtaler Folkene paa Raadhuset som en Række frihedselskende Mænd og fortæller, hvordan de kræver Indflydelse paa Regeringens Sammensætning. Resultatet af Forhandlingerne blev, at Bargum erstattedes med M. T. Schmidt, der skal have holdt til paa Raadhuset, og at Bremer i Flensborg af Hensyn til Stemningen i Nordslesvig skulde opfordres til at indtræde.

De mange Problemer, der knytter sig til Forhandlingernes Forløb i det enkelte, maa jeg her lade ligge. Jeg maa nøjes med at belyse, hvad de forskellige Kilder har om, hvordan den endelige Enighed mellem Mændene fra Bargums Kontor og dem fra Raadhuset tilvejebragtes. Ifølge de samtidige Kilder (Correspondenz-Blatt og Altonaer Mercur) var Kl. omkring 1 om Natten, da den provisoriske Regerings 4 Medlemmer indfandt sig paa Raadhuset, og Beseler oplæste Proklamationen, for at de der forsamlede kunde billige den. Proklamationens Form stødte imidlertid paa stærk Modstand — heri er Kilderne (bortset fra Droysen) ganske enige, selv om de varierer Udtrykkene noget. Imod den talte »flere«, siges der, efter Focks Oplysning saaledes Hedde. Modstanderne af Proklamationen savnede i denne, meddeler Correspondenz-Blatt, den udtrykkelige Anerkendelse af Tidens Krav: Presse- og Forsamlingsfrihed, Nævningedomstole, Folkevæbning med Valg af alle Officerer og en Valglov paa friest mulig Basis.

Det blev nu ikke Beseler, men Grev Reventlou, der greb Ordet og efter Samwers Udtryk holdt »en storslaaet Tale«, der tilvejebragte Enighed mellem de to Lejre. Af denne Tale foreligger der i hvert Fald 4 forskellige Referater, de to stammende fra radikale Kilder: Correspondenz-Blatt og Fock, de to fra konservativ-augustenburgsk Side: Prinsen af Nørs Erindringer og Samwers 1. Version. Alle disse Kilder er Førstehaandskilder.

Hvad Grev Reventlou har sagt i Enkeltheder, vil formentlig ingen Sinde blive oplyst. Men det afgørende Punkt er, hvad han har svaret paa de demokratiske Kredses Fordringer. Efter Prinsens Referat gik Talen ud paa en bestemt, nærmest endda

lidt haanlig Afvisning af disse, og Reventlou skal have sluttet med, at saafremt der ændredes en Tøddel i Proklamationen, vilde hverken han eller Prinsen deltage i Bevægelsen. Samtlige tilstedeværende skulde erklære sig enige i Proklamationen og give ham Haanden derpaa.

At Reventlous Tale kan have haft denne Form, maa imidlertid være udelukket. Hvordan skulde en saadan Tale kunne begejstre Demokraterne? Man kan ogsaa med Grund sætte et Spørgsmaalstegn ved, at Reventlou skal have sagt, at Prinsen ikke vilde deltage i Bevægelsen, saafremt Proklamationen ændredes. Demokraterne ønskede Prinsen med hans arrogante Væsen hen, hvor Peberet gror, og de var meget imod hans Optagelse i Regeringen.

I Samwers Referat har Talen heller ikke den afvisende Karakter som hos Prinsen. Det hedder her: »Ikke deres Løfter, men deres Personlighed maa være en Borgen for, at de i indre Spørgsmaal vilde opfylde Folkets virkelige Ønsker. Hvilke disse var, tilkom det alene de lovlige Organer at afgøre«. Maa-ske vilde Landsherren igen snart kunne overtage Regeringens Tøjler, men trak dette Tidspunkt ud, maatte de ogsaa handle i de indre Spørgsmaal. Han kunde imidlertid ikke give andet bindende Løfte end det, at Regeringen uopholdelig vilde træffe Foranstaltninger til Landets Forsvar. Han endte med at appellere til Enigheden og kræve alles ubetingede Tilslutning til Proklamationen.

I Modsætning til de konservative Kilder er de to demokratiske enige deri, at Reventlou i Talen skal have billiget de demokratiske Krav. Fock beretter, at han vel udtalte, at Regeringen maatte handle i »den ufri Konges« Navn, men at han betegnede Opfyldelsen af de demokratiske Krav som selvfølgelig i en Tid som den nærværende, og at han vilde indestaa herfor. Tillige fremhævede han, at Bevægelsen selvsagt maatte foregaa i den snævrreste Tilslutning til den store samtidige Bevægelse i hele det tyske Fædreland.

For Correspondenz-Blatt maatte der aabenbart ligge en særlig Vægt paa at vise, at Kredsen af frihedselskende Mænd paa Raadhuset ikke var gaaet tomhændet ud af den bevægede Nats

Forhandlinger. Af Reventlous Tale anfører det heller kun, hvad det opfatter som et bestemt Tilsagn til demokratisk Side: »at den provisoriske Regering var overbevist om, at blot i Opfyldelsen af disse Krav [de demokratiske] kunde Folkets Kraft og Fremtid bestaa, og at den selv for sit Vedkommende vilde gøre alt for denne Opfyldelse«. Correspondenz-Blatt skriver videre, at »en saadan lige saa bestemt som kraftig afgiven Erklæring maatte, idet den tilfredsstillende Folkets ædleste og bedste Ønsker, finde almindelig Tilslutning«.

Naar man tager i Betænkning, at der efter Reventlous Tale fulgte et enstemmigt Ja fra Folkene paa Raadhuset, og at de udbrød i Leveraab for den provisoriske Regerings Mænd, tør det formentlig hævdes, at Correspondenz-Blatt i sit Referat af Talen med Hensyn til dette Punkt maa have større Ret end de konservative Referater. Og til yderligere Bekræftelse herpaa skal anføres, at hans Tilsagn i Virkeligheden svarede godt til den Passus i Proklamationen: »Vi vil med al Kraft slutte os til Tysklands Enheds- og Frihedsbestræbelser«. Det er en Passus, om hvilken Beseler skal have sagt, at den nødvendig maatte optages af Hensyn til Raadhusfolkene, og Tysklands daværende Frihedsbestræbelser de gjaldt jo netop Opfyldelsen af de omtalte demokratiske Krav. Reventlou gik i sin Tale for saa vidt ikke med til mere, end han i Forvejen ved Proklamationens Udformning havde billiget. Tyske Historikere har debatteret, om det var Beseler og Reventlou eller Droysen, der skrev Proklamationen. Et i og for sig lidt mærkeligt Spørgsmaal, for selv om Droysen førte Proklamationen i Pennen, maa dens Indhold selvfølgelig være formet gennem Forhandling mellem de to Ledere Beseler og Reventlou; dens Form blev et Kompromis mellem den enes mere revolutionære og den andens mere fyrstetro Sindelag. Blandt Demokraterne har man sikkert ikke næret Mistillid til, at Beseler vilde komme dem i Møde. Først da Reventlou greb Ordet og med Varme og Bestemthed traadte i Skranken ogsaa for de tyske Enheds- og Frihedskrav, først da forenedes de hidtil adskilte Lejre. I den enstemmige Tilslutning, som hans Opfordring til at bistaa den provisoriske Regering med Gods og Blod fik, klang som en Gentagelse af de Ord.

han selv havde udtalt om Aftenen efter Beselers Tale: Lad det saa gaa løs! («denn man los«).

Kilder.

[Kieler] Correspondenz-Blatt. (Extra-Blatt). 24/3 1848.

Altonaer Mercur. Nr. 72. 24/3 1848.

Beilage zum Extrablatt des Itzehoer Wochenblatts. 24/3 1848.
(Mittags 12 Uhr).

Droysen og Samwer: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806. Hamburg. 1850. S. 335—339. (Sml. om dette Skrift Johann Gustav Droysens Briefwechsel, herausgegeben v. Rudolf Hübner. I. 1929. S. 586 ff).

Aufzeichnungen des Prinzen Friedrich von Schleswig-Holstein-Noer aus den Jahren 1848 bis 1850. Zürich. 1861. S. 42—59.

Otto Fock: Schleswig-Holsteinische Erinnerungen besonders aus den Jahren 1848—1851. Leipzig. 1863. S. 57—79.

Die Erhebung Schleswig-Holsteins vom 24. März 1848. Aufzeichnungen aus dem Nachlass von Karl Friedrich Lucian Samwer. Wiesbaden 1898.

Wilhelm Hartwig Besler. Ein Lebensbild seines Vaters gezeichnet von Otto Besler. Braunschweig. 1914. S. 52 f. (Sml. Wilhelm Besler: Zur Schleswig-Holsteinischen Sache im August 1856. Braunschweig. 1856. S. 66).

Behandlinger.

Af disse anføres kun:

N. Neergaard: Under Junigrundloven. I. 1892. S. 172—176.

Hermann Hagenah: Revolution und Legitimität in der Geschichte der Erhebung Schleswig-Holsteins. Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte und zur Politik der Provisorischen Regierung. S. 93—118 (i Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Viertes Band. 1916). (Benytter utrykt Materiale og har for saa vidt Kilderværdi).

Samme: Zur Geschichte des 24. März 1848 (i Die Heimat. 1923. S. 42—46).

•
•
•

Landmaalingen i Tyrstrup Herred 1716/18.

Af **Mogens Lebech.**

I Rigsarkivet, i Rentekammerets tyske Sekretariat gemmes to temmelig omfangsrige Pakker, hvis Sedler bærer Udskriften: Landmaalingen i Tyrstrup Herred 1716-17. En Betegnelse, som i sig selv vækker en ikke ringe Interesse, der yderligere øges ved Bevidstheden om, at disse Pakker foruden Opmaalinger af og Beregninger over de respektive Byer tillige indeholder Kort over de samme Lokalteter,¹⁾ og tilsyneladende ret nøjagtige Kort.

Ganske vist er dette Materiale ikke jævnt bevaret; for de fleste Sognes Vedkommende mangler navnlig de mere specificerede Tabeller over de enkelte Lodshaveres Andele i de forskellige Bymarker, og dette — i Forbindelse dermed, at de opmaalte Landsbyer næsten alle ligger nord for Grænsen 1864-1920, i »de otte Sogne«, hidfører den Tanke, at disse Landmaalingforretninger er Levn af en mere omfattende, som muligt ellers er afleveret til de tyske Arkiver. Men der findes altsaa ogsaa Opmaalinger fra Stepping og andre Sogne syd for den midlertidige Grænse, derimod ikke fra samtlige de otte Sogne.

Ingen Ordre eller Instrux er vedlagt Forretningen, som i sig selv ikke giver videre Besked om sin Anledning og Tilblivelse, end den paa flere Titelblade meddelte Oplysning, at de er udført auf hochgräfligen Befehl durch Samuel Gries, tillige med Angivelse af Tidspunktet for Arbejdets Paabegyndelse i de forskellige Landsbyer.

Denne højgrevelige Iværksætter er nu givet nok Grev Reventlow, den datidige Amtmand i Haderslevhus Amt, men Udsagnet om hans Ordre vil naturligt opfattes derhen, at han med en saadan havde bragt en do. kgl. i Udførelse — et saa omfattende

¹⁾ Afd. Red. P. Eliassen er den, som først har gjort enkelt af disse Kort til Genstand for en nøjere Omtale, i Vejle Amts Aarbøger 1907, S. 121 f.

Foretagende som denne Landmaaling over et ret udstrakt Distrikt kan næppe tænkes organiseret uden forudgaaende indhentet højere Tilladelse.

Imidlertid viser det sig, at nogen kgl. Ordre i denne Anledning ikke forekommer udstedt til Amtet gennem nogen af Rentekammerets tyske Afdelinger, hvor den skulde søges, saalidt som altsaa nogen Forestilling derom er forelagt Kongen til Resolution, ialtfald ikke i en Aarrække forud for det Tidspunkt, paa hvilket Landmaaleren ses at være i fuld Aktivitet.

Og naar det erindres, at netop i de samme Aaringer arbejdede en af Tidens hyppige Kommissioner med en Undersøgelse af Forholdene i Haderslevhus Amt, bl. a. med Indrettelse af en ny Jordebog over Distriktet, synes intet mere naturligt, end at Samuel Grieses Arbejde kunde skyldes denne Kommissions Virksomhed, saa meget mere som der ogsaa i Rigsarkivet, i det slesvigske Kontors Arkiv, beror endnu en Pakke Landmaalinge, saakaldte Maalebøger over Dele af det samme Tyrstrup Herred, men udarbejdet af en Landinspektør P. Petersen i Aarene 1714-15,¹⁾ altsaa umiddelbart forud for de ovennævnte, og endnu nærmere op mod den omtalte Kommissions egentlige Arbejdsperiode.

Og disse Maalinger omfatter netop ikke det af Samuel Gries kortlagte Omraade; saaledes at det tilsammen overlevede Materiale saa nogenlunde dækker hele det gamle Tyrstrup Herred, saavel nord som syd for den midlertidige Grænse.

Den omtalte Haderslebener-Kommission, som den kaldes i Rentekammerets og det tyske Assignationskontors Kopibøger og Journaler, havde dog ikke faaet Instruxer vedrørende en egentlig Opmaaling i Amtet, og heller ikke synes nogen af dens indleverede Relationer at antyde, en saadan overhovedet havde været paa Tale.

Kommissionen kan derimod siges at have sat sig et varigt Minde i sex tykke Protokoller, en fuldstændig Matrikel for Ha-

¹⁾ Rtk. Kontorer for Slesvig. 1714-15 Maalebøger over Sogne i Haderslev og Tønder Amter.

derslevhus Amt¹⁾ med indgaaende Oplysninger vedrørende samtlige almindelige Bondegaards-Brug, deres Udsæd, Afgifter, Ottingtal og Plovvurdering osv.

Men vedrørende den eller de Landmaaling, der vitterligt omtrent samtidig eller lidt senere fandt Sted, ikke et Ord i de forskellige Indberetninger.

Den sidste Omstændighed afkræfter næsten den Formodning, man ellers kunde nære, at en eventuel Ordre eller Instrux maatte skjule sig i en eller anden Pakke med ikke bogførte kgl. Resolutioner — eller muligvis søges et andet Sted, end de gængsede; der foretoges netop i de Aar en Del Omlægninger med Hensyn til Behandlingen af de slesvigske Sager. — Uheldigt er det ogsaa, at netop for Aarene mellem 1710 og 20 eksisterer der ikke bevarede Regnskaber fra Haderslevhus Amt, deri maatte vel ellers Landmaalingerne have efterladt Spor.

Men — i en senere Kommissions Arkiv, det som hidrører fra General-Landundersøgelseskommisionen fra Slesvig-Holsten, som sad i Aarene 1723-39,²⁾ ligger nu en Pakke med Akter vedrørende Amtsforvalter B. Bentsens Embedsførelse, og B. Bentsen fungerede netop i det her omhandlede Tidsrum.

Og blandt disse Dokumenter er et omfangsrigt, kaldet »Facta und deren Straffälligkeit«, tydeligt nok en Kopi uden Underskrift eller Datering, der opregner en meget lang Række Klagepunkter mod ommeldte Amtsforvalter, og blandt disse:

Hat er in Tyrstrup Harde und Gram Harde eigenmächtig ein Landmass verordnet, und eingeführt, ungeachtet ihm verschiedene von solchen Unterthanen ersuchet, er möchte sie damit verschonen, weil sie sahen, dass die übrigen Kirchspiele damit nicht fortkommen könnten. Wovon die Unterthanen viele 1000 Rthl. depenses, aber keinen Nutzen gehabt.³⁾ Medens Amts-

¹⁾ Rtk. o. anf. St. Slesvig III, 4: Undersøgelseskommisionen i Haderslev Amt 1708-15: Beschreibung des Amts Hadersleben, 1-6 Bd.

²⁾ Rentek. tyske Sekretariat. V. 4. Overtilsyn med Købstæder m. v.

³⁾ Har han i Tyrstrup og Gram Herreder paabudt og foranstaltet en Landmaaling, uanset at flere af de daværende Undersaatte havde ansøgt om Forskaanelse for en saadan, fordi de havde bragt i Erfaring, at den ikke kunde gennemføres i de andre Kirkesogne. Hvilket havde paaført Undersaatterne mange 1000 Rigsdalers Udgift til ingen Nytte.

forvalteren deraf havde nydt sine Accidentzer, til Gengæld for de i Anledningen udstedte Ordre, som endelig var falden uden nogen højere Ordre eller Approbation.

Og tilmed havde han ved Execution inddrevet disse Penge, saaledes at ikke alene Kongens Kasse havde lidt sit Tab, men han abermahls das crimen læsæ Majestatis in specie sic digtum begangen.¹⁾

Ikke underligt, at der ikke kunde findes nogen kgl. Befaling vedrørende denne Landmaaling.

Det ovennævnte Klageskrift, eller rettere Anklageskrift, indeholder endvidere en meget lang Række Henvisninger til et andet Aktstykke, som ikke ligger i denne Pakke, men til alt Held findes bilagt den kgl. Resolution, der faldt i samme Anledning. For er man først naaet saavidt som hertil, falder det ikke vanskeligt at rekonstruere Hovedparten af denne Landmaalings Historie.

Det var »die Herren Cancellie- und Cammer-Räthe Crane, Klug und Claussen«, der havde foranlediget Sagen rejst. De sad som Medlemmer af den saakaldte Teich-Kommission, efter kgl. Udnævnelse af 1718,²⁾ men havde siden hen faaet i Opdrag at underkaste Bentsens Embedsførelse en nøjere Prøvelse, ikke netop paa Grund af Landmaalingen, men fordi det paastodes at Bentsen ogsaa i andre Tilfælde havde handlet højst egenmægtigt, bl. a. ved at eftergive Skatterestancer, og endelig forsøgt at berige sig selv paa flere Maader, ogsaa ved den for Embedsmænd ikke helt usædvanlige: Bestikkelser.

Deres i den Anledning indgivne Forestilling var bilagt det før omtalte Aktstykke: Facta u. deren Straffälligkeit, saavel som det, hvorpaa de deri rejste Anklager baseredes, kaldet Extrahirtes Factum, efter sin Titel et Uddrag, af de ligefremme Forhør, der havde været holdt i Anledning af Undersøgelsen — Ogsaa angaaende Bentsens selvbestaltede Landmaaling, som i

¹⁾ Endnu en Gang have gjort sig skyldig i Majestætsforbrydelse, som foran anført.

²⁾ Rentek. tyske Sekretariat V. 4. 1718—20. Kommissionen af 1718 4/3 vedr. Stormskader i Marskegnene.

denne Forbindelse alene har Krav paa Interesse, foreligger der en lang Række Vidnesbyrd, afgivet af Mænd fra de Sogne, hvor Landmaalingen havde fundet Sted.

I Almindelighed var det dog kun én enkelt Person fra hvert Bylag, paa hvis Vidnesbyrd, Kommisarierne havde grundet deres Anklage, og ikke i alle Tilfælde, hvor flere fra ét Bylag var afhørt — faldt de respektive Tilkendegivelser helt i Traad med hinanden.

Rigtignok var der næsten Enighed om, at Landmaalingen havde fundet Sted uden Beboernes udtalte eller stiltiende Ønske, i enkelte Tilfælde direkte mod deres Vilje, saaledes t. Ex. i Varmark, hvor Samuel Gries havde indfundet sig med Bentsens Ordre, at Landmaalingen skulde udføres i hele Amtet, og trods det, at de havde ansøgt Bentsen om at maatte blive fri. Til Hejls var Landmaaleren ganske vist ogsaa kommet uden Bymændenes Begæring, men der var de godvillig gaaet med til den »in Hoffnung, dadurch zur Richticheit zu erlangen«.

Og ofte havde en eller flere Mænd i de paagældende Byer bedt om, at Opmaalingen maatte ske hos dem — og blot et enkelt Sted, i Agtrup, havde man ikke i Almindelighed vidst noget om det Krav, en enkelt Mand havde rejst; da saa Landmaaleren var kommet, havde man vel anmodet Bentsen om at blive fritaget for hans Virksomhed, men faaet til Svar: Wenn nun eines wære, müsse solches den Fortgang haben.

Flere udtalte sig om de store Udgifter, Landmaalingen havde paaført Beboerne — almindeligt havde man maattet betale 36 Sk. pr. Otting, til Landmaaleren selv, og 12 Sk. til hans Karl, samt daglig holde 5 a 6 Kerls zur Aufwartung, foruden freie Pferde zum Reiten og Kostpenge; i Frørup havde denne Udskrivning staaet paa igennem 10 Uger, og en enkelt Mand der fra Byen udtalte frimodigt, at Undersaatterne havde haft mange tusinde Rigsdalers Udgift, men ingen Nytte af Landmaalingen, en næppe videre velunderbygget Paastand, som Commissairerne dog optog næsten ordret bl. deres »Facta«. Der var imidlertid ingen af Vidnerne, som vilde hævde, at Bentsen selv havde

haft nogen økonomisk Fordel af Foretagendet, selv om de kunde beklage sig over, at Betalingen var inddrevet ved Exekution, eller der i det mindste var truet med en saadan. Herimod stod Bentsens eget Udsagn: dasz die Land-Messung ad instantiam der Untertanen in Tyrstrup Harde geschehen, weil diese in die Egalisation der Contribution sich gar nicht finden wollen.¹⁾

Han havde endda foresat sig at ville gennemføre denne Foranstaltning i hele Amtet for at kunne gaa sikrere til Værks med Udarbejdelsen af en ny Jordebog — selvom han paa et senere Tidspunkt havde indset, at Resultatet vilde kunne naas uden Anvendelse af Landmaalere: »und zwar durch einen Bauern aus Jägerup, welchen gewisse Fertigkeit habe, ein Stück Land mit dem Mess Ruthe zu überschlagen.«²⁾

Landmaalingen havde heller ikke kostet mange Tusinde Rigsdaler, Landmaaleren Petersen havde faaet in solidum 1 Sk. á Demat, men Samuel Gries wäre nur auf Rechnung, nach Ottingzahl etwas gegeben, der Rest aber zurück gehalten, weil man deszen Maasze und Carte a Perte falsch befunden, worüber die arme Unterthanen noch itzo dolirten — —³⁾

Bentsen maatte ogsaa mene, at Undersaatterne selv vilde indrømme, dasz sie vermittelst der Land Maasze zur näheren Egalisation des Contributions Anschlags gekommen,⁴⁾ men at den rigtignok kun vilde være kommet dem, saavel som Kgl. Majestæts Interesse helt til Gode, om Samuel Grieses Opmaalinger havde været rigtige, og man havde kunnet taxere hver enkelt Lod.

¹⁾ — at Landmaalingen havde fundet Sted paa Forlangende af Undersaatterne i Tyrstrup Herred, fordi disse ikke vilde finde sig i Kontributions-Paaligningen.

²⁾ — nemlig ved Hjælp af en Bonde i Jegerup, som havde Øvelse i at opmaale et Stykke Jord.

³⁾ — Samuel Gries havde kun faaet en Del af sin Betaling, paa lignet efter Ottingtallet, men Resten (af hans Tilgodehavende) var tilbageholdt, fordi man havde konstateret, at hans Opmaalinger og Kort tildels var fejlagtige, hvilket endnu kom de fattige Undersaatter til Skade.

⁴⁾ — at de paa Grund af Landmaalingen vilde have opnaaet en mere retfærdig Kontributions (Skatte)-Ligning.

Endelig begriffe derselbe nicht, hvilken Approbation han havde haft nødvendig, da er under Autoritæt seines Hr. Amtmanns die Egalisation in der Contributions-Last under die in Solidum für die Contribution haftenden Amts- Unterthanen, dem Herkommen zur folge mehr und mehr befordren sollen¹⁾ og hans Forgængere ikke havde været tilstrækkelig nidkære i saa Henseende, ja han paastod sig nærmest forpligtet til at lade Opmaalingen foretage, paa Grund af hans Arbejder med den ny Jordebog: Nam qui vult finem, dulcet etiam media.²⁾

Og i disse Betragtninger fik han delvist Medhold paa højere Sted.

Hans høje Principal Grev Reventlow havde allerede i længere Tid ført en Kampagne imod hans Anklagere.

Som allerede sagt var den egenmæssigt forordnede Landmaaling kun eet af de mange Anklagepunkter — en anden mislig Ting var, at han sin Tid havde udstedt et Fribrev til en Bonde, som havde slaaet sin Tjenestekarl ihjel, og i den Anledning havde Kommissarierne foraarsaget ham belagt med Arrest, ganske vist i hans eget Hus. Men Greven havde mod sin Kautions skaffet Arresten hævet.

Og mens han endnu i September Maaned 1720 gentog sin Klage over det despotiske Regimente, som Teich-Commissionen udøvede³⁾, var der allerede i dengang afvigte Juli Maaned udstedt kgl. Kommissarium for Stiftamtmanden Gehejmerraad v. Plessen, Kammerherre v. Ahlefeldt og Landraad Hans Rantzau, som i Anledning af Amtmand, Grev Reventlows og andre Klagemaal über die zur Teich und Land-Commission verordnete Cantzelei und Cammer-Räthe Claus Clausen, Johann Crane og Franz Erdmann Klug, beskikkedes til at undersøge disse forskellige Klager.⁴⁾ I den herhenhørende Instrux befaledes det dem og-

¹⁾ Da det paahvilede ham paa Amtmandens Vegne at fremme den retfærdige Paaligning af Kontributions-Skatterne.

²⁾ Hvem der vil til Maalet, maa ogsaa finde sig i at gaa Vejen til det. (Red.)

³⁾ Rentek. Kontorer for Slesvig. Akter i Sagen vedr. Amtsforvalter B. Bentsen.

⁴⁾ Rentek. tysk Resolutionsprotokol 1721 14/7 Nr. 249.

saa at beskæftige sig med det af merbemeldte Commission til Rentekammeret indleverede sogenanntes extrahirtes Factum aus den wider den Amts-Inspector B. Bentsen vorgekommenen Cameral-Puncten^{1a)} — idet Teich-Kommissarierne skulde overgive dem alle hertilhørende Dokumenter. Et i den sidste Anledning udgaaet kgl. Reskript af 17[11 1721, gentaget ved Reskript af 15/12 samme Aar,²⁾ førte dog ikke til noget Resultat, inden den saakaldte Overkommission maatte indlevere sin Relation,³⁾ dateret 29/12.

Og i dennes 31te Artikel behandlede Bentsens Forhold med Landmaalingen eller snarere d'Herrer Crane, Klug og Klausens Forhold i den derom rejste Undersøgelse.

Det er ikke vel til at begribe »was die in diesem Articulo questionirte Landmeszung criminelles in sich hat«,⁴⁾ begyndte den lovende Indledning. Og navnlig understregedes det, at det ikke var lykkedes at fastslaa, at Bentsen paa nogen Maade havde haft økonomisk Vinding af den Foranstaltning. Ikke engang, selv om Extraheringen af Forhørsreferaterne langtfra var sket med tilbørlig Omhu og Troværdighed — tværtimod var det udeladt »was zur Bekräftigung des Satzes undienlich gefunden«,⁵⁾ mens alt, hvad der maatte tale imod Amtsforvalteren, med Flid var medtaget. Alligevel uden det var lykkedes at komme ham til Livs. Og det maatte med Føje kunne antages, at han med Landmaalingen ikke havde tilsigtet andet, end det som godt var, og at den — om den var bleven gennemført, vilde være kommet til stor Nytte. Hvis det skulde bebrejdes ham, at den ikke blev fuldført — selv om han forsaa vidt var undskyldt, da den ene Landmaaler var død under Arbejdet, og den anden, Samuel Gries, var løbet fra det, saa tjente til hans fuldstændige Frigørelse for ethvert Krav, at Landmaalingen var sket

^{1a)} Det saakaldte ekstraherede Factum af de mod Amtsinspektør B. Bentsen forekomne Cameralpunkter. Red.

²⁾ Rentek. tysk Expeditionsprotokol 1721.

³⁾ Rentek. tysk Resolutionsprotokol 1722 12/1 Nr. 9c Bilag.

⁴⁾ Hvad kriminelt der kunde være i (Foretagelsen af) den i denne Artikel omspurgte Landmaaling.

⁵⁾ hvad der ikke kunde bekræfte Paastanden.

efter Flertallets Ønske i de forskellige Sogne, og han efter Lovens simpelthen vilde have været forpligtet til at efterkomme blot een eneste Bymands Begæring.¹⁾

Det maatte i det hele hævdes af Overkommissionen, i Samklang med Bentsens eget, ovenciterede Indlæg, at han absolut ikke havde haft andet for Øje end at kunne iagttage de kgl. Interesser ved Udarbejdelsen af den ny Jordebog, og i dette Tilfælde, saa lidt som i andre, kunde siges at have handlet egenmægtigt.

Indberetningen var saaledes helt igennem vendt mod Bentsens Anklagere, og der ankedes Gang paa Gang i stærke Vendinger, dels over selve Maaden, hvorpaa Forhørene var optaget, dels over det tilmed partiske Uddrag, som var givet i det saakaldte Extrahirtes Factum — og det understregedes udtrykkeligt, at naar Bentsen ikke i sin lange Embedstid havde givet Anledning til større Klagemaal end disse, var det højligt at ønske, at alle Hans kgl. Majestæts Betjente maatte kunne udstaa slige indgaaende Undersøgelser.

Stod Bentsen efter den Erklæring, som en renset Mand, sine prisværdige Forsætter kunde han ikke gennemføre, og med Landmaalingen kom han alligevel ikke videre, og den har næppe til Dato gjort nogen praktisk Nytte.

Men ikke ringe Interesse knytter der sig for Nutiden til de Arkivpakker, hvori det indsamlede Materiale gemmes.

For det er jo dog den ældste slesvigske Landmaaling,²⁾ som ganske vist kun dækker en Del af et enkelt Amt, og altsaa ikke nogen større Del af det hele Sønderjylland. Men tilstrækkelig til at kunne give et levende Indtryk af de gamle slesvigske Landsbyer.

¹⁾ Der sigtes aabenbart til Jyske Lov I 49-50. (Danmarks gamle Landskabslove 2 B. I), idet de paagældende Paragraffer dog næppe har forudsat Rebningen foretaget ved en af det Offentlige beskikkede Landmaaler.

²⁾ Der ses bort fra de foreliggende ældre Maalebrev, optaget i Anledning af enkelte Byers Omrebnings. Desuden var Varnæs By og Birk blevet udskiftet i Aaret 1710, men de herhenhørende Opmaalinger synes ikke bevaret, ialfald ikke i Rentek. (Kont. for Slesvig III. 4. 2. slesv. Kontor 1729—71: Akter vedr. Udflytningen af Varnæs 1710 ff.)

Selv om man fra Sønderjylland har Johannes Mejers i mange Henseender værdifulde Kortlægning af Aabenraa Amt,¹⁾ og de enkelte Sogne og Bylag indenfor dettes Omraade, udgør P. Petersens og Grieses Arbejde dog det første regulære Forsøg paa en mere indgaaende Opmaaling af en Del af Hertugdømmet, en Opmaaling foretaget med en Matrikulering for Øje, med Arealberegning og Taxering af alle de enkelte Lodder og Ager-skifter — i Lighed med den, som i selve Kongeriget gik forud for Christian Vs Matrikul af 1688, og i dette Tilfælde øger det Interessen betydeligt, at adskillige Sogne og Byer ogsaa er kortlagte.

Om ogsaa denne Interesse svækkes noget ved Oplysningerne om Samuel Grieses Upaalidelighed, for det er kun de af ham foretagne Opmaalinger, der er bilagt Kortmateriale. P. Petersens ældre Arbejder er til Gengæld ikke særligt udførlige, for saa vidt som de hverken angiver de enkelte Agerskifters Beliggenhed i Forhold til hinanden, eller meddeler deres Navne. Hans Maalebøger maa altsaa nærmest sammenstilles med den danske Landmaalings Extraktbøger, dog at disse endda er mere meddelsomme, hvad Navnestoffet angaar. Et Exempel skal vise den af ham anvendte Opstilling.

8. August 1715 paabegyndtes Landmaalingen »auf Order und Befehl des hoch edlen veste Hern Ambt-Inspekteur Bentzen« i Fjelstrup Sogn, som der staar paa Titelbladet i den herhenhørende Maalebog. Hvorefter de enkelte Bymænd og deres Brug anføres, i tabellarisk Form, med Angivelse af Arealen i Demate, Rute og Fuss; saaledes:

Knud Gregersen.

- A. 1. sein Haussted und Kohlhoff.
- 2. Wiese bei süd.... sein Haus.
- 3. Star Thur Kehr Wiese mit ctwas Busch bewachsen.
- 4. Fellis Stuwel Wiese.
- B. Süder Feld wird zur Weide gebraucht.
- 1. 1 Stück Pflugland (o. s. fr. ialt 14 Stykker).

¹⁾ 1641. Før i Rigsarkivets Haandskriftsaml., nu Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 2079, Fol.

Die Summa von sein Pflugland auf Süderfeld.
 Wieseland auf Süderfeld (ialt 3 Stykker).
 Die Summa von sein Wiesenland auf Süderfeld.
 Wiese mit Busch bewachsen auf Süderfeld.
 Die Summa etc.

C. Süder Lück.

1. Stk. Pflugland (ialt 3 Stykker).
 Die Summa etc.

D. Auf Norder Feld.

1 Stk. Pflugland (ialt 21 Stykker).
 Die Summa etc.
 Wieseland auf Norder Feld (ialt 6 Stykker).
 Wiesenland mit Busch bewachsen auf Norder Feld.
 Die Summa etc.

E. Oster Feld wird zur Weide gebraucht.

1 Stk. Pflugland (ialt 6 Stykker).
 Die Summa etc.
 Wiesenland auf Oster Feld etc.

Saadanne Maalebøger foreligger fra 7 Kirkesogne: Fjeldstrup, Aller, Hejls, Taps, Vejstrup, Tyrstrup, Dalby, og Opmaalingen har fundet Sted fra Oktober 1714 til November det næstfølgende Aar.¹⁾

Resten af det gamle Tyrstrup Herred dækkes saa nogenlunde af Samuel Grieses Opmaalinger — der mangler dog helt Materiale fra Hjerndrup Sogn, ligesom der fra Bjerndrup Sogn kun findes Forretningen vedrørende Skovbølling By,²⁾ idet der endelig i flere Tilfælde ikke er overleveret Kort, og det i det hele taget kan konstateres, at Materialet for de enkelte Bylags Vedkommende ofte er mangelfuldt bevaret, en Omstændighed, der vel staar i Forbindelse med Grieses Mangel paa Paalidelighed eller maaske, fordi han er rendt fra det hele — det meste fra hans Haand forekommer ufuldendt, i heldigste Tilfælde Kladder og Koncepter. Men netop denne Karakter af Forarbejder til Forskel fra Petersens fuldfærdige Maalebøger, gør, at

¹⁾ Da Protokollerne for Taps og Tyrstrup er defekte og saaledes mangler Datering, er det jo muligt, at Perioden har været længere. Men iøvrigt naaede Petersen aabenbart ikke til Ende med Dalby Sogn. Protokollen derfra, den sidste i Rækken, er dateret 25/11 1715.

²⁾ Til Gengæld findes det færdig tegnede Kort over Bjerndrup i Rigsarkivets Kortsamling (jfr. nedenf.)

man saa meget desto bedre kan faa en Oversigt over hele Gangen i hans Virksomhed, og forresten ogsaa dennes Resultat i mere udvidet Forstand. Hans afsluttede Forretninger vilde sikkert have været lige saa kortfattede som hans Forgængers.

Sin Opmaaling begyndte han, som rimeligt var, med at afslutte Petersens paabegyndte Arbejde i Dalby Sogn, i Aaret 1716, og endnu Sommeren 1718 saa ham i Aktivitet.

Han kom med direkte Ordre fra Bentsen, men betegnede, som bemærket, sit Arbejde udført efter Hans Grevelige Excellences naadige Ordre, og efter at han havde sikret sig Oplysninger om de forskellige Jordbrugeres Navne og deres Gaardes relative Størrelse, lod han dem indgaa en skriftlig Forpligtelse, at ville respektere Landmaalingens Resultater, saavidt altsaa som disse maatte medføre Omlægninger af de hidtil hævdede Skellinjer i Agrene. En saadan Kontrakt eller Vedtægt, underskrev de Stenderup Mænd:

Alsiz die untertänigst angesuchte Landmaasze unsz gnädigst verordnet und zu unszeren Kirchdorff Stenderup gekommen. Da aber auff unseren Feldern sich 48 Ottinge, schreibe acht und viertzig Ottinge in jeden Fall und sechs Bohlen befinden sollen. Die Ottinge aber gleich breijte sein müssen nach vorieger unszerer Vorfahren überall im Kirchspiel richtig eingetheylten reepschlägen Felde, die Länge aber derer Ottinge nicht gleich lang, sondern nach einfallender und anschlieszender Holtzung Mooszen Engen wie es Nahm hat, abgeschnitten und verläugnet werden.

Wan aber diese auff den Stenderupper Felde befindende Ottinge etwan durch verschlieszene Zeyten, oder Versehen oder wie es geschehen, dasz ein Otting etwan groszer oder breyter wie des anderen geworden, welches wieder unszer aller Wiszen und Willen geschehen ist und seyn soll.

Alszo vergleichen wir unsz bey itzt vorgehender Landmaasze, dasz der Verordnete Landmeszer Sam. Gries die Falten oder Bohlen auff unseren Felde ein für alle abmeszen her-

nach in unszer aller Gegenwart angebende Ottinge darin nach Mannthall einsetzen möge Wir aber sind erbothig bereyt und willig, so gleich ehe und bevor ein Pflug wieder darüber gehet,¹⁾ es in gleiche und richtige Ottinge unter vnsz¹⁾ so viel wie dazu gehören zu vertheylen, damit wir allesamt unter unsz, und unszere Erben nach unsz in Ruhe und Friede leben und bleiben mögen, der hohen Obrigkeit auch nicht beschwerlich seyn, welches wir wohlbedächtlich für unsz und unszere Erben unterschreiben und zu ewigen Zeyten gültig seyn laszen wollen. Würde ein und andere sich da wieder nach diesen entgegensetzen wollen, solle er solches auff seine eigene Umkosten ausführen, und derer andere Unterschriebenen zuerkandten Straffe schuldich sich ergeben. Welches geschehen zu Stenderup Anno 1716 d: 29. Oktobris.

Og paa et Ark, dette Aktstykke med samtlige Underskrifter blev afskrevet paa, tilføjedes yderligere nogle Maaneder senere:

Diesen vorn angesetzten Vergleych und Wedtäg sägen wir samptliche unterschriebene noch gleich kräftigst zuhalten hierzu wie den vorigen und verschreiben bey gleicher Straffe und Pæne der da wieder betreffen soll werden. Ist also unszer ernstlicher Will und samptlich wohlbedächtlich überredete Gefallen dasz zwischen jeder Bohle die Bohls männer zwo Fahren ein gegen dem andere mit erster Pflug Zeyt werffen und die beständig stehen laszen sollen zu ewigen Zeyte unvorrücht dasz sie grün bewachsen, und also die Bohle beständig bleibe und unverrücket Erhalt werden bey unsz und unszere Nachkommen, welches wir zu ewigen Zeyten wollen für unsz und unszere Erbe gehalten haben; geschehen Stendrup 1717 3. Februarij.

P. S. Welcher die Fahre dieses erste Frühjahr nicht absetze und hernach welcher betreffen wird dasz er wieder davon

¹⁾ — ¹⁾ Stykket es . . . vnsz lyder i Forpligtelsesbrev fra Frørup: die Ottinge in jeder Bohle in acht gleiche und richtige breyte Ottinge — som det synes en mere tydelig Affattelse.

abpflüget, soll die Straffe der einen Tonne Bier sich schuldige ergeben.¹⁾

Allerede kort efter, at det første Dokument var opsat, havde Bymændene forresten indbyrdes gjort en Vedtægt, der navnlig beskæftigede sig med selve Bymændenes egen Andel i Landmaalingsarbejdet. Som rimeligt var, udfærdigedes denne deres indbyrdes Forpligtelse paa Modersmaalet:

Vi underskrevne haver gjort Vedtægt med hverandre:

1. Skal hver Dag, saalænge Byens Marker og Rettighed er maalt, Sex Personer følge med Landmaaleren, som skal være Mændene selv og møde om Morgenen ved Solens Opgang i Ditlev Wulffs Gaard. Ligeledes skal den, der forskaffer Hest til Landmaaleren, skaffe Hesten lige saa tidlig op i Gaarden, dersom Mændene kommer nu ikke selv og følges med, og det saa tidlig ved Solens Opgang, som Hesten i lige Maade saa tidlig skal være til Stede, skal betale for hver Post, der bliver forsummet hver Gang fire Lybskskilling, som skal ind pantes.

2. Hvor Boelskel ikke rigtig ved begge Ender er afstukken, hvor Landmaaleren kommer, skal de to Mænd, som er Rensbrødre ved Boelskel, i lige Maade pantes ud for hvert Boel fire Lybskskilling.

Stenderup, den 1. November 1716.

¹⁾ De to Kontrakters Indhold er i Hovedtrækkene: Hvert Fald (d. e. nærmest Indtægt) paa Stenderup Mark var inddelt i 6 Boel eller 48 Ottinger, hvilke hver for sig burde være af nøjagtig samme Bredde, medens Længden kunde variere efter Terrænforholdene, paa Grund af tilstødende Skov, Moser eller Enge osv. Men i Tidernes Løb kunde der paa den ene eller den anden Maade være indtraadt det Misforhold, at de enkelte Ottinge ikke længere var lige brede, hvorfor nu Bymændene forpligtede sig til ved den forestaaende Landmaaling at lade den tilforordnede Landmaaler Samuel Gries regulere dette Forhold, efter deres nærmere Oplysninger. Saaledes at »de og deres Arvinger efter dem kunde leve og forblive i Ro og Fred, den høje Øvrighed ubesværet«. Og skulde nogen senere rejse Indsigelser maatte dette ske paa vedkommendes egen Bekostning. — Tilføjesen, der i nogle Kontrakter var sammenredigeret med den første Forpligtelse, gik ud paa, at de nye Agerskel skulde angives ved at man, naar Markerne pløjedes første Gang efter Landmaalingen, pløjede to Furer, imod hinanden. og disse siden skulde lades græsbevøede.

Kort over Stenderu

By og Bymark 1716.

Til de mere forberedende Arbejder, inden selve Opmaalingen tog sin Begyndelse, hørte ogsaa Udfærdigelsen af det Dokument, som Gries i Almindelighed betegnede: *Qualitas agrorum campi N.*, en Fortegnelse over de forskellige Vange i de respektive Bymarker og Taxering af dem, efter en lignende Metode som anvendt ved Matrikuleringen i Kongeriget.

Dernæst kunde selve Opmaalingen tage sin Begyndelse, og et Resultat i første Række maatte de Tabeller blive, som gerne har til Overskrift: *Otting Annotationes über N.*, idet der dog til Grund for disse laa en Kladde. Disse Tabeller, hvorom siden, gav en fuldstændig Oversigt over vedkommende Bymarks Inddeling, og laa til Grund for, hvad man kan kalde den egentlige Matrikel: *Geometrische Ausrechnung über N. & N. in N. Kirchspiel*. Heri opførtes de enkelte Jordbrugere eller Lodshavere med samtlige deres tilliggende Agerskifter, nævnt ved Navn og angivet med Størrelse i Demate og Ruten, altsaa et komplet Sidestykke til Kongerigets Extraktbøger.

Men hertil kom yderligere de tilsyneladende saa troværdige Kort, med en Vrimmel af Marknavne, spredt over de mangelagtige Agerskifter.¹⁾ En betydelig Fordel i Forhold til den kon-

¹⁾ Oversigt over det bevarede Materiale fra Samuel Gries'es Opmaaling.

Bymændenes indbyrdes Forpligtelser i lign. Form, som den ovenst. fra Stenderup, men selv. afvigende i Enkeltheder findes fra Bjert Sogn og By; Frørup S. og By med Frøruprød; Stenderup Sogn og By; Stepping S. og By, Bjerndrup, Kolstrup, Vonsild S. og By.

Qualitas agrorum campi (jf. ovenf.) findes fra Bjert S. og By; Agtrup By; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frøruprød, Brendore By. Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup, Bjerndrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Otting Annotationes findes fra Bjert S. og By, Agtrup By; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frøruprød, Brendore By; Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup, Bjerndrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Geometrische Ausrechnung findes fra Dalby S. Tved By, med Rebæk og Kjærgaard; Stenderup S. og By; Stepping S. og By, Andrup By (ufuldstænd.); Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Summarische Ausrechnung findes fra Dalby S. Tved By; Stenderup S. og By; Ødis S. og By.

Kort findes fra Bjerning S. Skovbølling By; Bjert S. og By, Agtrup og Binderup Byer; Dalby S. Tved By; Frørup S. og By med Frø-

gerigske Landmaaling, hvis man ikke holdt sig de faldne Ytringer om Samuel Gries' Upaalidelighed in Mente.

En Ting er dog givet nok: helt Fantasiværk kan hans Arbejde ikke være, saa lidt som det her lader sig gøre i Enkelt-heder at kontrollere hans Nøjagtighed.²⁾ Og det maa ogsaa understreges, at hvad der havde Betydning for de enkelte Bønder dengang, en Alen eller fleres Fejlmaaling her og der, hvad det ellers kan have været, betyder næppe stort i Dag, naar man ud fra de gamle Kort og Tabeller alene ønsker at fremkalde sig et Billede af de gamle nordslesvigske Byer i Fællesskabets Tid. Og det skal i alle Tilfælde lades Samuel Gries — hvormange Forbandelser der saa i sin Tid har fulgt ham paa Vej — hans Kort i Forbindelse med hans Tabeller og andre Oplysninger tegner et forunderligt levende Billede af det Terræn, som de respektive Landsbyer beslaglagde, og beslaglægger — før Landboreformerne ganske ændrede det danske Landskabs Karakter, og Strukturen i Landsbyforholdene i det hele taget.

Dette Materiale bør ved Lejlighed helt gennemarbejdes, der er næppe nogen Tvivl om, det vil lønne sig. Rigtignok giver de kongerigske Markbøger ogsaa en Forestilling om Markjordernes Fordeling mellem de enkelte Brugere — det er straks sværere, naar man ønsker at danne sig det fuldstændige Billede af, hvordan Skifterne laa i Forhold til hinanden, og af den nøjagtige Beliggenhed af de større Enheder: Aase og Vange, eller hvad de kaldes. Her er det derimod næsten som at kunne gaa ud af Døren og se paa Markerne selv.

ruprød, Brendore By; Stenderup S. og By, Varmark By; Stepping S. og By, Andrup, Bjernrup og Kolstrup Byer; Vonsild S. og By; Ødis S. og By.

Desuden i Rigsarkivets Kortsamling færdigtegnede og opklæbte Kort fra Stepping S., Andrup og Bjernrup Byer; Stenderup S. og By; Ødis S. og By.

Endelig findes der fra et Flertal af Byerne diverse Lister over Lodsejerne (Kontributions-Registre), fra enkelte foreløbige Optegnelser om Tofterne og deres Størrelse, Byjordernes Inddeling, Græsningsretten o. s. v.

²⁾ Forf. er i Besiddelse af et Fotografi af Gries's Kort over Brenore, tilfældigt i samme Maalestok med Generalstabens Maalebordsblade, og en Sammenligning viser tydeligt, at det gamle Kort slet ikke lader saa meget tilbage at ønske.

Og man har det anskuelige Billede af Landsbyen, som den laa gennem flere hundrede Aar.

En Fremlæggelse af det hele her bevarede Kortstof vil sikkert kunne fortælle mangt og meget til Belysning af Landbrugets Organisering, ogsaa i meget gamle Tider.

Her skal foreløbig kun fremdrages et enkelt Tilfælde. Rent bortset fra at Gries' Nøjagtighed i denne Forbindelse ingen større Rolle spiller, er hans Kort i Stand til at yde en udmærket Oversigt over det saa længe misforstaaede Bolskifte.

Rigtignok har den nyere Forskning revideret ældre Tidens Opfattelse, og defineret Begrebet Bol med tilstrækkelig Tydelighed,¹⁾ og det er ogsaa forsøgt ad grafisk Vej at angive Forskellen paa Bol- og Solskifte, ved Hjælp af et efter Virkeligheden konstrueret Skema;²⁾ det er heller ikke Meningen her at føje stort til denne rigtige Definition, men det var Hensigten ved Hjælp af Grieses Kort, og uden at tage Konstruktioner af nogen Art til Hjælp, saa tydeligt som muligt at anskueliggøre, hvorledes Bolskiftet i Praxis ytrede sig paa en dansk Landsbymark.

Hertil er valgt Kortet over Stenderup Kirkeby — hvorfra ogsaa de ovenciterede Vedtægter stammer. Og naar denne By er foretrukket, er det tillige, fordi den fra gammel Tid dannede en samlet Besiddelse, allerede fra det 14de Aarhundredes Begyndelse en Statsejendom, den overvejende Del af det gamle Krongods, Skinkelsborg Len, som til op i det 16de Aarhundrede skal have dannet en særlig Jurisdiktion, et Birk.³⁾ Altsaa et Sted, hvor man vilde vente at genfinde Forholdene fra ældre Tider saa nogenlunde uforandrede. I sig selv har man da ogsaa ment⁴⁾, at Bolskiftet maatte være et meget gammelt Institut, muligt fra den tidligste Middelalder, idet man efter-

¹⁾ Henrik Larsen: Nogle Bemærkninger om de danske Landsbyer i Aarbøger for nord. Oldkyndighed etc. 1919.

²⁾ Svend Aakjær; i Bidrag til Bondesamfundets Historie. Oslo 1933, II S. 140 ff.

³⁾ Tyge Becker i Orion I, 1839.

⁴⁾ Henrik Larsen o. anf. Sted.

haanden forlod det til Fordel for det mindre udviklede Sol-skifte.

Idet det for Tilfældet skal erindres, at der efter Bymændenes eget Udsagn paa Stenderup Mark var 48 Ottinge og sex Bol, maa man iøvrigt ikke lade sig vildlede af, at man allevegne i disse nordslesvigske Byer taler om Gaardenes Ottingtal, og derved lade sig forlede til at tro, at samtlige Byer følgelig var bolskiftede. Otting er i mange Tilfælde kun brugt som Betegnelse for de enkelte Agerskifter. og dermed ogsaa som en Angivelse af de respektive Gaardes Qvotaparter i Landsbymarkerne.

Men i Stenderup var Bolinddelingen regulær nok, otte Ottinger var ogsaa det almindelige Tal paa Bolet, hvoraf der altsaa her var sex.

Systemet i Bolskiftet var jo dette, at flere Gaarde »laa i Bol sammen«, at Markjorderne ikke direkte deltes mellem samtlige Byens Gaarde, men tildeltes de forskellige Bol, og saa indenfor disse Agerskifterne atter udparcelleredes mellem de Ejendomme, som hørte til Bolet, efter deres henholdsvis Ottingtal.

Ved at betragte Kortet over Stenderup Bymark vil det let falde i Øjnene, at de forskellige navngivne Agerskifter almindeligt er delt i 6 nummererede Lodder — altsaa et Antal, der stemmer overens med det opgivne Boltal for Byen, og en Undersøgelse af Grieses Tabeller bringer ogsaa snart for Dagen, at disse Lodder netop er de enkelte Bols Andele i Agerlandet, at Kortet derimod ikke direkte meddeler noget om de enkelte Gaardes Lodder i dette.

Med den Maalestok, hvorefter Gries har udført sine Kort, vilde det unægtelig ogsaa have været vanskeligt at angive disse enkelte smalle Striber, uden det skulde blive det bare Gnidder — det kan se udviklet nok ud endda, men det er nok muligt, Bymændene har fundet sig brøstholdne ved hans Udeldelse. Om Rækkefølgen af de enkelte Gaardes Ottingsagre, indenfor disse Bol-Lodder, oplyses man derimod imidlertid ved Grieses Ausrechnungstabellen.

Det er ganske vist et ret møjsommeligt Arbejde, ved Hjælp af disse at rekonstruere en fuldstændig Oversigt over Inddelingen af den hele Bymark. Som Navnet antyder, er Formen tabellarisk, den første Klumme omfatter Bymændenes Navne, de næste samtlige navngivne Agerskifter eller -fald paa Bymarken, og disses Fordeling til de enkelte Brugere. Et Uddrag skal nærmere vise Forholdet:

	Schauer Agger			Dals Agger		
	Nr.	Bol.	Ott.	Nr.	Bol.	Ott.
Detløf Wulf	1	1	2½	1	1	3
	3	1	2	19	4	
				21	4	1
Anders Nissen	2	1	2	11	2	1
	7	2	1	13	3	1
	9	3	1			
Assels Gaard				30	6	1
Jens Jepsen	17	4	2	29	5	2
Peer Jepsen	13	4	2	25	5	2
Chr. Peersen	16	4	1	28	5	1
Peer Laarsen	15	4	2	27	5	2
Laue Ank. Beck	8	3	2	12	3	2
Mikkel Dähn	6	2	1	9	2	1
Peer Hauer				34	6	1½
Niels Nielsen	7	2	1½	10	2	1½
Jost Jensen	6	2	1½	8	2	1½
Jep Knudsen, wüste				14	3	1
Mads Hansen				31	6	1½
						Nord
Mikk. Madsen				19	4	v. Weg
Jep Hansen Jul				33	6	2
Lars Madsen	5	2	1½	7	2	1½
Nisse Toesen				32	6	2
Anker Persen				20	4	1½
Mikk. Clausen	10	3	2	15	3	1
Lars Mikkelsen				18	4	1½
Peder Knudsen				22	4	1½
Bønder Ottinge						
Hoff Stelle	11	3	1	16	3	1
Anker Hansen				4	1	1½
Jens Hansen				23	4	1½
				2	1	1
Anker Jensen				3	1	1

Mogens Lebech.

	Schauer Agger			Dals Agger		
	Nr.	Bol.	Ott.	Nr.	Bol.	Ott.
Lars Eskildsen	14	4	1	26	5	1
Chr. Jensen	12	3	2	17	3	2
Anker Jepsen	4	2	1½	6	2	1½
Chr. Knudsen				5	1	1½
Pastor						
Kirke						
Jürgen Hatte						
Jens Jürgensen						

Det er jo tilfældigt, naar hverken Præstegaarden eller Kirken er Lodshavere i de to valgte Agerskifter, men forøvrigt deltager hverken Præstegaard eller Kirke i Boldelingen paa samme regelmæssige Maade, som de andre Gaarde i Byen.

Den første Talrække behandler Schauer Agger som en Enhed, og Tallene angiver de enkelte Agerskifters Rækkefølge i hele dette Agerfald. Tallet i Klummen med Overskrift Bol markerer, at det paagældende Skifte maa søges i det Bol (fald), som paa Kortet har Nr. 1, og endelig Tallet i Otting-Klummen, hvormange Ottinge af Bolet, der tilkommer det paagældende Skifte. Altsaa det allerførste Skifte i Schauer Agger laa til Ditlev Wulffs Gaard, først i Bol Nr. 1 og var de 2½ Ottendedele af dette; derefter laa to Ottinge i samme Bol til Andreas Nisens Gaard, og atter 2 Ottinge til Ditlev Wulffs. De sidste 1½ Otting i dette Bolskifte laa derimod til Anker Jepsens Gaard, Nr. 30 i Rækken. Med det femte Skifte er man inde i Bolskifte Nr. 2, 1½ Otting til Lars Madsens Gaard, Nr. 17 i Brugernes Række, og saaledes fremdeles, igennem samtlige Bolskifter, i dette Tilfælde kun fire, almindeligt 6, som ovenfor bemærket.

Det vil huskes de otte Ottinger i hvert Bolskifte var eller burde være lige brede, saa Inddelingen for saa vidt fulgte af sig selv — og indenfor Bolskiftet fulgte de enkelte Gaardes Ottingskifter almindeligst i samme Rækkefølge.

Derimod var dette ikke Tilfældet med Bolenes Lodparter i de diverse større navngivne Agerskifter, Rækkefølgen her synes stærkt varierende, dog at muligvis en vis Turnus har gjort sig gældende.

Gaardenes Rækkefølge i Grieses Tabeller er i Reglen den, hvori de stod opført i Kronens, resp. Amtets Jordebøger, men disse Lister har her som andre Steder ikke nogen Forbindelse med Gaardenes reelle Placering i Landsbyen, saavel som der heller ikke er taget noget Hensyn til deres Andele i Fællesmarken. Derved maatte det komme sig, at Gaarde, hvis Ager-skifter laa Side om Side i de enkelte Fald paa Marken, i Jordebogen kan være skrevet i hver sin Ende af Listen.

Saaledes udgjorde Jordebogens Nr. 3, 14, 18, 16 og 10 almindeligt ét Bol, og deres Lodder indenfor dette fulgte almindeligt i netop denne Rækkefølge. 8, 2, 13, 20, 23, 28 var det andet, 1, 26, 24, 30 det tredie, 21, 15, 19, 1, 22, 25 det fjerde, 5, 27, 7, 6, 4 det femte og endelig 29, 17, 12, 11 og 2 det sjette Bol. Almindeligt blev der sagt — for helt regelret var Inddelingen ikke: det vil ses, at Nr. 9 overhovedet ikke er anført imellem de opregnede Gaarde, den hørte vist snarest til i det sjette Bol, Ager om Ager med Nr. 11, i flere Tilfælde forekommer dog kun én af de to med Andel i vedkommende Bolskifte. Ogsaa Gaard Nr. 30 viser en vis Tilbøjelighed til at optræde som Lodtager i andre Bolskifter, end det, hvori den egentlig hørte til.

Og det lader ogsaa, som om de enkelte Gaardbrugere Mand og Mand imellem har mageskiftet deres Ottingsagre; naar en Gaard mangler Tilliggende i et Bolskifte, er den nærmeste »Bolsbroders« Lod gerne dobbelt saa stor, som den burde være efter Ottingtallet — og der er saa ydet Rekompensation for dette i et andet Skifte.

Det har vel ogsaa været Tilfældet, at der har fundet nogen Handel Sted med de forskellige Agerlodder, men sagtens kun med Selvejrgaardenes Jorder. Af hvor problematisk en Karakter, deres Ejendomsret end fra gammel Tid har været, der er dog næppe Tvivl om, at Selvejrerjorden navnlig i ældre Dage har været Genstand for en vis Omsætning.

I Stenderup By var nu den største Gaard i Byen en Selvejrgaard og havde et dobbelt saa stort Tilliggende som Flertallet af de øvrige Gaarde i Byen, 4 Ottinger eller et halvt

Bol. Af disse Ottinger laa imidlertid kun de tre samlet i ét Bol, det fjerde derimod for sig. Det Bol, hvori de 3 Ottinger laa, rummede tillige Gaardene Nr. 24 og 26 (efter Jordebogen) henholdsvis paa 2 og 2 $\frac{1}{2}$ Otting, af hvilke de hver besad $\frac{1}{2}$, tilsammen altsaa én Otting som Selveje, Resten som Fæste og dette Bol omfattede endelig endnu en Gaard, paa 1 $\frac{1}{2}$ Otting (Jordebogens Nr. 30). Andet Selveje end det nysnævnte var der ellers ikke i Stenderup, naar undtages den blandt Lodsejerne opregnede Bønders Otting, hvori flere Gårde havde Andele.

Særlige Forhold gjorde sig derimod ogsaa gældende vedrørende enkelte andre af Byens Gaarde. Saaledes var én delt i to, og en anden kaldes øde, men dens Jorder brugtes til to andre Gaarde, af hvilke den enes Lodder rigtignok laa Ager om Ager med den i Bolskiftet, den andens derimod i et helt andet Bol.

Disse forskellige Omstændigheder vil det forstaas, har alle bidraget til i denne Landsby at ændre Inddelingens oprindeligt helt regelmæssige Karakter — en Egenskab, der alligevel til Trods for alle Forandringer, endnu ved Grieses Opmaaling var den overvejende.

Det systematiske Bolskifte er gennemført over alt og omfattede altsaa ogsaa de Herre- eller Sædegaardes Ejendom, som gennem Tiderne var gaaet op i dette Landsbyfællig.

Det er allerede bemærket, at Stenderup By fra det 15de Aarhundredes Begyndelse daanedede Kærnen i Kronlenet Skinkelsborg, der en Overgang laa til Hindsgavl Slot, ligeoverfor paa den fynske Kyst, men siden under Haderslevhus.¹⁾

Man maa formode, at Størstedelen af denne Besiddelse var overgaaet til Kronens Eje, ved de Breve, hvori Claus Limbek, Henneke Limbeks Søn af Tørning, skødede Dronning Margrete

¹⁾ Repertorium 1442. 11/6, jf. Haderslevhus Lens Jordebøger i Rigsarkivet. (Se tillige Hude og Falkenstjerne: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, hvor dog ogsaa dette Lens Bestanddele er opført i vild Forvirring, saaledes at det er ulige nemmere at benytte de originale Jordebøger, end majsommeligt at rekonstruere disses Indhold ud fra den trykte Udgave.)

Trøjborg og Skinkelsborg i Sønderjylland — med alle deres Tilliggelse,¹⁾ eller som det andetsteds hed: alt deres Gods i Stendrop, Bjert og i Sjølund, in Gønør og in Parochia Somersted, med alt deres Gods i Borge Syssel,²⁾ som de finge af Henneke Skinkel. Men hvormeget Gods disse Overdragelser omfattede kan ikke udledes af disse Regester, saalidt som af den: mange Breve, som lyde paa Gods, som Henneke Limbek er skødet og solgt.³⁾

Og ikke mere end disse Brevuddrag melder Skinkelsborg Voldsted, der endnu ligger tilbage i Engene syd for Stenderup By, om sit gamle Tilliggende.

Men er der om dette dog overleveret saa meget ad skriftlig Vej, saa gælder sligt ikke engang de øvrige Borgbanker inden for Stenderup Bys Markeskel. For der er ikke mindre end tre foruden. Muligt har dog de to, i Strandkanten ud mod Koldingfjord, Blidestang Bakke og Stenborg,⁴⁾ aldrig været andet end Vagttaarne, rejst i urolige Tider af Kongen eller andre Magthavere, men til den tredie Husvold, mere sydligt i Sognet, i en Dal med et Bækkeløb ud imod Lillebælt, har der efter al Rimelighed været knyttet et Landbrug.

Paa Grieses Tid laa her som et Ryd i Skoven fire Fald Agre: Husager, samt nedre, mellemste og øvre Husmark. Som de øvrige Agerjorder paa Bymarken lodskiftede mellem de sex Bol, dog at i det førstnævnte Skifte var kun 4 af Bolene lodtagne. En Omstændighed, der ellers ikke udover selve Kendsgerningen yder direkte Oplysninger.

Og i det hele taget vil det vist være ørkesløst at søge udredet, i hvilket Forhold dette Borganlæg fra først af har staaet

1) Ældste Archivregistraturer I. S. 2.

2) Borgesyssel, som ikke hører til de i Valdemars Jordebog nævnte Sysler, omfattede Haderslev og Tyrstrup Herreder, 7 Sogne i Gram og 1 Sogn i Frøs Herreds, dvs. den Del af de nævnte Herreder i Barvid Syssel, som ikke hørte til Ribe Stift, men under Slesvig Bispestol (Orion Maanedsskrift I S. 165, jf. Danske Atlas VII 118).

3) o. anf. Sted S. 21.

4) P. Eliassen har i Vejle Amts Aarbøger, o. anf. Sted gjort disse Voldsteder til Genstand for Omtale.

til den fælles Bymark — eller til Voldstedet Skinkelsborg. Der skal ganske vist have været Spor af en Vej mellem netop de to Voldsteder, og i mange Tilfælde har en Herremand givet nok forladt sit gamle Bosted i selve Landsbyen eller umiddelbart ved den for at bygge fra ny paa en Rydning i Skoven. Husvold vil da ogsaa — hvis ikke selve Navnet eller Voldstedets Karakter skulde tale imod det — forekomme som et sekundært Anlæg i Forhold til Skinkelsborg, saa det vilde egentlig synes rimeligt at henhøre Anlægget af Husvold med tilhørende Landbrug til efter det Tidspunkt, Limbekkerne havde erhvervet Henneke Skinkels Borg med dens Godsomraade. Skal man imidlertid tage i Betragtning, at Claus Limbek til sin Tid afhændede netop Skinkelsborg med sit Tilliggende, og er den der valgte Terminologi ikke blot hidført af, at dette Navn havde vundet Hævd i den offentlige Bevidsthed — saa synes Husvold at kunne være et endnu yngre Anlæg, fra den ældste Tid Len og Gods var i Kronens Værge.

Hvis Anlægget da ikke er grundet, tvært imod alle Regler, i de lovløse Tider omkring Midten af det 14. Aarhundrede.

Muligvis har Limbekkerne ejet en Del af Stenderup By og Skov og kan tænkes at have bygget paa Voldstedet i Skoven for saa at sige at udkonkurrere Herrerne paa Skinkelsborg.

De forskellige Hypoteser kan næppe hævdes som andet end Gisninger, det kan ikke engang fastslaaes, at det var hele Stenderup By, som med Skinkelsborg kom paa Kronens Hænder. Ja maaske knap nok formodes. I denne Anledning vilde det være værd at kende det nærmere Indhold af det »Knippe gamle latinske Breve paa noget Gods, som Kong Valdemar haver forlenet bort paa Stenderup,«¹⁾ men af disse Breve er der vist ikke andet end dette kortfattede Uddrag tilbage.

Tilstedeværelsen af jordegent Bondegods i Stenderup By kunde imidlertid ikke hidføre Formodningen om, at Kronen fra gammel Tid besad Ejendomme der i Byen. Men i det mindste

¹⁾ Ældste Archivregistraturer IV, S. 391.

den ene Selvejergaard var sekundær, som saadan, og det den største, ovennævnte Gaard med et Tilliggende af 4 Otting i Marken. Tidspunktet, fra hvilket den blev en jordeggen Gaard, kan endda konstateres paa Dato.

Lørdag efter Helligtrekonger 1523 overdrog Hertug Frederik, senere Kong Frederik I,¹⁾ til Jes Hugger i Stenderup og hans Arvinger »som et frit Bondegods . . . den Ejendom i Stenderup, som han hidtil har beboet, Hus, Gaard, Eng og Græsgang med alt tilhørende, nemlig tre Otting Jord, beliggende paa Stenderup Mark, med Stufjord, som ogsaa længe har ligget dertil, og som hidtil har været ved samme Gaard. . . .«

Denne Gaard var det, som i 1716 besades af Ditlev Wulff med en forholdsvis større Andel i Bymarken, end de øvrige Gaarde, nemlig 4 Otting Jord, og det er allerede fra første Færd faldet i Øjnene, at paa Gries' Kort er Pladsen med Skinkelsborg Voldsted betegnet med denne Gaards Mærke, et Forhold, som det viser sig — af højere Ælde.²⁾ Allerede 1544 bevidnedes det paa Tyrstrup Herredsting, at der til Gaarden laa 4 Otting Jord over al Stenderup Mark med Ager og Eng, alle fire Vegne til sit Skel — deriblandt Skinkelsborgs Grøft og Grave, uden Dige og inden.

Det er da mest troligt, at denne Gaard, som senere og endnu kaldes Stenderupgaard, er identisk med den gamle Hovedgaard Skinkelsborg, den større Andél i Fællesmarken hørte i Middelalderen til Hovedgaardenes mest udprægede Karakteristika.

Om Skinkelsborg dog ikke i ældre Tider har haft et endnu større Tilliggende, lader sig vel næppe konstatere — saa lidt

¹⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, S. 124, hvor P. Eliassen har gengivet Brevet i Oversættelse, vistnok efter Original i Stenderupgaards Arkiv (jf. sstds. S. 123, Note 2). Forøvrigt ligger Afskrift af dette Brev, tillige med Kopier af de gennem Tiderne udstedte kgl. Bekræftelser derpaa, og dermed paa Gaardens privilegerede Stilling i RA:Rentek. tyske Sekretariat V. 4. General Landundersøgelseskommissionen 1723 —30: Akter vedr. Frigaarde o. a. privilegerede Ejendomme i Haderslev Amt.

²⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, S. 126.

som den eventuelle Tilstedeværelse af en større Særmark, et Enemærke eller Ornum — de »Stufjorder«, Jes Hugger besad, var ikke af videre Udstrækning, og ikke noget særligt for denne Gaard, saadanne fandtes ogsaa til de andre i Byen. Inddelingen i 1716 melder som allerede en Gang bemærket intet herom, det hele Areal var undergivet de samme Vilkaar: saa nogenlunde ensartet fordelt mellem samtlige Byens sex Bol.

Hvornaar denne Fordeling har fundet Sted, lader sig heller ikke afgøre — Bolskiftet regnes som før sagt for at være af meget gammel Oprindelse — saaledes vel ogsaa i Stenderup, men som Gries her forefandt det i 1716, maa det alligevel i sin Helhed være et Resultat af længere Tidens Udvikling, et Resultat udformet i flere Tempi.

At Ryddet i Skoven om Husvold ogsaa var delt mellem Byens Bol, synes et Bevis herpaa, samtidig med at det tegner et Billede af et af disse Stadier. Ved Nedlæggelsen af et Herresæde og dets særlige Landbrug, dets Enemærke, overførtes her den gængse Inddeling i Landsbyen paa disse Jorder, og Bønderne overtog hver sin Anpart, delte dem imellem sig akkurat paa samme Maade som den Jord, de i Forvejen brugte, var fordelt. Men dette Billede yder mere end en Illustration til et enkelt Tilfælde — det aabner et videre Perspektiv. Det var Husvolds og dets Landbrugs særlige Placering i Terrænet, et Ryd, afsides i Skoven, som gjorde det let at se, at Bolskiftet paa disse Marker maatte være af en senere Dato — men Skinkelsborg Voldsted ligger i mere umiddelbar Forbindelse, nær ind til den almindelige Fællesmark; det specielle Agerbrug, som Gaarden eventuelt har haft, bliver saaledes at søge paa selve Landsbymarken, der er da heller intet til Hinder for at se dette i de nærmest Voldstedet og bort fra selve Landsbyen liggende Vange, men da man vel ogsaa her har anvendt den ovennævnte Metode, ialfald er ogsaa de Vange skiftet som de øvrige, lader der sig intet fastslaa med Sikkerhed.

Og Resultatet af denne Excurs for eventuelt at genfinde de nedlagte Herregaardes Tilliggende blev altsaa ret negativt.

Men til Gengæld viser Tilstandene her med al ønskelig Tydelighed, at selvom Bolskiftet muligt er af meget gammel Oprindelse, saa har det i al sin Indviklethed vist sig levedygtigt nok, idet det i langt yngre Tider er anvendt ved Fordelingen af de Jorder, det være sig fhv. Herregaardsmarker eller Nybrud, som da fordeltes til Byens Bøndergaarde.

De supplerende Oplysninger — til Grieses Kort — fra ældre Tider flyder imidlertid for Stenderups Vedkommende særdeles sparsomt. Det var ikke, som formodet, til nogen større Gavn, at Kongen fra saa gammel Tid var Eneherre paa Stedet — netop derved synes adskilligt af Interesse for senere Tider udvisket.

Det bør derimod erindres, at hele den Egn, hvor Landmaalingen gik for sig, i det 16de Aarhundrede kom i Kronens Eje — og muligt vil disse yngre og mere fyldige Overdragelsesdokumenter, sammenholdt med Kort fra andre Lokalteter end Stenderup, kunne yde mere indgaaende Oplysninger om Landsbyens ældste Organisering.

Det foreløbige Resultat bliver nærmest kun det anskuelige Billede af Bolskiftet, som Grieses Kort over Stenderup Bymark tegner.

Et Par Ord endnu i denne Anledning; det er næsten umiddelbart indlysende, at den Enhed, som hvert Bol var, endnu i det 18de Aarhundrede, var et Vidnesbyrd om en oprindelig endnu mere intim Samhørighed mellem de forskellige Bestanddele, de enkelte Gaarde, at disse kun er et Resultat af den gennem Tiderne foretagne Udparcellering af den oprindelige Storgaard, som bestod af hele Bolet. Og dette skulde kunne give sig Udslag bl. a. i, at Gaardene fra hvert enkelt Bol laa samlede i selve Landsbyen, som deres Agre laa sammen ude paa Markerne. Kaster man nu et Blik paa Stenderup Byplan, vil man se, at dette virkelig til en vis Grad er Tilfældet.

Rigtignok kun til en vis Grad, men tager man i Betragtning, hvorledes den regulære Inddeling af Markjorderne i Tidens Løb var blevet forstyrret, i hvor langt større Grad vilde der da ikke

opstaa Trang til Ændringer af Byplanen — efterhaanden som der blev flere Gaarde af én, eller de enkelte Gaardes Bygninger blev større. Og det at Stenderup Herskab var den mere fjerne og upersonlige Statsmagt, har begunstiget denne Trang til at give efter for de hensigtsmæssige Krav.

Alligevel ligger flere, ja Flertallet af Gaardene i Stenderup By tydeligt grupperede efter de respektive Bol. Og en særlig grel Afvigelse, en Lod fra en Gaard i Bolet b. placeret længst mod Øst i Landsbyen, hvor fortrinsvis Bolet d's Gaarde laa, er sagtens forarsaget ved, at vedkommende Gaard besad Halvdelen af en Gaard, hvis anden Halvdel laa netop til en Gaard af Bolet d. Og den uensartede Bebyggelse, syd for den søndre Bygade, nemlig Gaarde fra næsten hver sit Bol, kunde synes Resultatet af en ligefrem Udflytning af disse enkelte Gaarde.

Men de nærmere Omstændigheder herved maa forblive tilslørede, som der i det hele er mange dunkle Steder i den danske Landsbys Historie. For ikke at sige mange uskrevne Kapitler.

Det fornødne Overblik kan som bekendt kun vindes gennem det indgaaende Detailstudium, eller rettere ved Sammenstilling af saadanne fra alle Landets Egne. Og trods de mange Sognebeskrivelser eller mindre Lokaliteters Historie, mangler der endnu meget. Selvom ogsaa der er gjort alvorlige Forsøg paa at trænge ind i Landsbyens Hemmelighed, at konstatere af hvilken Oprindelse de er, de af Navn saa godt kendte Institutter: Bol, Ornum og andre — de lange Rækker Markbøger er langt fra gransket til Ende. Men det er et slidsomt Arbejde at sysle med de endeløse Talrækker, og udfra dem ligefrem at rekonstruere Fortidens Agerskifter, for derigennem at kunne naa til en Forstaaelse af selve Landsbyens Oprindelse.

En Genvej i første Omgang skulde kunne skydes ved Hjælp af Kortene fra Tyrstrup Herred. Selvom den rette Forstaaelse af dem, ogsaa først vil vindes ved Arbejdet med de tørre Tabeller.

Gries tegnede Stenderup By, da den endnu laa i de gamle Bol. Men først og fremmest bør Nutiden selvfølgelig sende hans Foresatte, Ophavsmanden til den hele Landmaaling, Amtsforvalteren en taknemlig Tanke. Var han for sin Tid en forudseende og initiativrig Mand, man skylder ham i Dag, at der eksisterer saa anskuelige Billeder af den nordslesvigske Landsby i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

Vestslesvigske bønder i 1599.

Af Johan Hvidtfeldt.

Den 17. juli 1599 sendte kansleren Christian Friis et brev til biskop Peder Hegelund i Ribe, hvori han krævede indberetninger om herreder, birker og sogne, samt om, hvormange tiendeydere, der var i hvert sogn, »dog ikke beregnet gadehusmænd, men de der sidder for gaarde«; ligeledes fordredes oplysning om, hvorledes tiendeyderne var fordelt mellem kronen og adelen. Det maa antages, at et lignende brev er sendt til landets andre biskopper, fra Aalborg stift kendes der saaledes indberetninger fra 1599, der synes at være indsendt i henhold til dette brev. ¹⁾ I Ribe stifts arkiv findes et »stigsregister« fra 1599, som for hvert sogn indeholder en summarisk fortegnelse over tiendeydere med opgørelse af antallet paa helgaarde, halvgaarde og bol med angivelse af, hvem de tilhører.²⁾ Dette register, der tilsyneladende er en kladde, er utvivlsomt affattet paa grundlag af de indberetninger fra de enkelte præster eller provster, som er indsendt i henhold til det nævnte brev fra kansleren til biskop Hegelund. Disse originale indberetninger er dog nu kun bevaret for en del af de sønderjyske herreders vedkommende. De findes alle i et lille bind i Ribe stifts arkiv i Landsarkivet i Viborg.³⁾

Selv om der er mindre uoverensstemmelser mellem stiftsregistret og de originale indberetninger, kan der dog ingen tvivl være om, at det første er affattet paa grundlag af oplysningerne i de sidste. Bevis herfor er blandt andet, at sognenes og herredernes rækkefølge begge steder er den samme, dog at Bevtoft i registret kommer før Tislund, i indberetningerne bag efter, og at sognene i Lø herred i stiftsregistret har rækkeføl-

¹⁾ Fortid og Nutid V 89.

²⁾ Ad reg. nr. 7, capsa 63, pk. 1, nr. 1.

³⁾ Ad reg. nr. 7, capsa 63, pk... 1, nr. 2.

gen: Døstrup, Mjolden, Randerup, Visby og Ballum, men i indberetningerne: Døstrup, Visby, Ballum, Randerup og Mjolden. Men netop disse uoverensstemmelser er bevis for antagelsens rigtighed, thi i indberetningerne har Bevtoft faaet nr. 2 (rettet fra nr. 3), mens Tislund har nr. 3 (rettet fra nr. 2), og sognene i Lø herred er, antagelig med en fremmed haand, nummereret, saa de faar samme rækkefølge som i stiftsregistret, ligesom der foran indberetningerne fra dette herred findes indført en fortegnelse over sognene, i hvilken rækkefølgen er den samme. Rettelserne er altsaa foretaget for at vejlede den mand, der har foretaget sammendragningen, og er blevet fulgt af denne.

En anden karakteristisk uoverensstemmelse findes i Bevtoft sogn, hvor registret oplyser, at der er $2\frac{1}{2}$ adelige gaarde, mens indberetningerne ingen adelige gaarde har, men opfører to gaarde, som hører under Brundlund. Man har altsaa ikke i Ribe været klar over, at Brundlund var det da almindeligt brugte navn for Aabenraa amt. De øvrige uoverensstemmelser er næsten udelukkende med hensyn til tallene. For det første har registret helt andre tal paa tiendeyderne, hvilket skyldes, at der her som tiendeydere er medtaget alle besiddere af gaardene, mens indberetningerne, hvor antallet overhovedet opgives, som regel kun regner hver gaard som een tiendeyder, uanset hvor mange besiddere den var delt imellem. Tæller man tiendeydernes antal sammen paa samme maade som forfatteren af registret, faar man i langt de fleste tilfælde samme tal som dette. De andre uoverensstemmelser, der især forekommer ved de store sogne, skyldes ganske simpelt regnfejl. Enhver, der har arbejdet med saadanne sammentællinger, vil vide, hvor vanskeligt det er at tælle rigtigt.

Stiftregistret gør et stærkt indtryk af at være en kladde, der findes et stort antal rettelser, som næsten udelukkende er af stilistisk og lignende art, og omtrent alle skyldes den samme haand, som har rettet i de oprindelige indberetninger, og som er karakteristisk ved sine skarpe skriftræk.

Indberetningerne, som dog mangler for Hviding herred og vesterhavsøerne, er, undtagen for Daler, Emmerlev og Møgeltønder sognes vedkommende, affattet af provsterne paa grundlag af præsternes indberetninger (se herredsprovstens bemærkninger sidst i registret for Lø herred). De gir oplysninger om hver enkelt tiendeyder i de paagældende herreder og sogne, meddeler ikke blot deres navne, men ogsaa hvem de er fæstere under, hvormange ottinger de har o. s. v.

Det bind, hvori de nu findes, har oprindeligt bestaaet af 8 læg: 1. Frøs og Kalvslund herreder. 2. Gram herred. 3. Nørre-Rangstrup herred. 4. Møgeltønder sogn. 5. Daler sogn. 6. Emmerlev sogn. 7. Lø herred. 8. Randerup og Ballum sogne. Læg 2 og 3, læg 4 til 6, læg 7 og 8 synes senere at være blevet sammenheftet til enkelte læg, hvorefter saa det hele er blevet sammenheftet til et bind. Hvert af de oprindelige 8 læg er skrevet med een haand: læg 1 af herredsprovsten, der ogsaa har underskrevet det, læg 4, 5 og 6 af de paagældende sognepræster, der ligeledes egenhændigt har sat deres navne under. Registrerne for Nørre-Rangstrup og Lø herreder er ogsaa underskrevet af de paagældende herredsprovster, der dog ikke selv har skrevet teksten; provsten i det førstnævnte herred har dog gjort en del tilføjelser og rettelser til denne.

Ejendommelig er en del rettelser og tilføjelser, især angaaende fæsteforhold eller lignende, som er foretaget i de fleste læg af en karakteristisk haand, ejendommelig ved sine ret skarpe skriftræk. Det maa antages, at det er en mand i Ribe, biskoppen eller en af kannikkerne, som har foretaget disse rettelser, som især findes i læg 1. Mærkeligt er ogsaa forholdet med hensyn til hænderne i læg 3; thi mens selve teksten her er skrevet med een haand, er oplysningerne om ottingtallene skrevet med 5 forskellige hænder: 1. Toftlund (Herrested) sogn. 2. Tislund sogn. 3. Bevtoft sogn. 4. Agerskov sogn (kun til og med Agerskov by, derefter haand 1). 5. Branderup sogn (kun til og med Rurup, derefter haand 2). Hvordan dette forhold skal forklares, synes gaadefuldt. Havde der været en haand for hvert

sogn og udelukkende for hvert sogn, kunde man tænke sig, at provsten, efter at registret paa grundlag af indberetningerne fra præsterne var afskrevet, var blevet opmærksom paa, at ottingtallene manglede, og derfor havde sendt det rundt til præsterne, for at de kunde tilføje dem; men forholdene ved Ager-skov og Branderup gør ikke denne forklaring helt sandsynlig.

Ret indviklet er forholdet mellem læg 7 og 8. I læg 7 findes ogsaa en del af de oplysninger om Ballum og Randerup, som indeholdes i læg 8. De to læg synes ikke at være uafhængige af hinanden, idet der er verbaloverensstemmelse mellem enkelte dele af dem; paa den anden side findes der oplysninger i læg 7, som ikke findes i læg 8 og omvendt.

Læg 7's oplysninger om Ballum sogn er meget kortfattede og indeholder ikke bøndernes navne; i registret for Randerup i samme læg mangler to gaarde. Det ligger da nær at antage, at provsten eller maaske biskoppen i Ribe efter at være blevet opmærksom paa disse mangler, har bedt sognepræsterne i de to sogne om supplerende oplysninger. Efter at have modtaget disse har provsten eller biskoppen ladet dem afskrive i et læg; afskrivningen er dog foretaget af en anden skriver end den, der foretog afskrivningen af læg 7; derefter er lægget blevet sammenheftet med læg 7. Henvisningen i læg 8 til oplysninger i læg 7 kan af provsten eller biskoppen være tilføjet paa afskrivrens forlæg, eller maaske har sognepræsten i Ballum selv set læg 7 og saaledes kunnet skrive sin henvisning dertil.

En slags bekræftelse paa hypotesen om, at læg 8 er senere end læg 7, finder man deri, at det førstnævnte læg i Randerup nævner en Knud Perssøn som beboer af en halvgaard under Løgumkloster, mens den tilsvarende bonde i læg 7 hedder Peder Ibssøn. Det er da nærliggende at antage, at der i tiden mellem de to indberetningers affattelse har fundet et skifte sted paa den omtalte gaard, idet sønnen har afløst faderen.

Angaaende de regler, som er fulgt ved udgivelsen, kan oplyses følgende: haandskriftet er aftrykt ord- og bogstavret, idet der dog overalt, undtagen i egennavne og efter punktum, er

brugt smaa bogstaver. Som egennavne er ogsaa betragtet erhvervsbetegnelser som skrædder, snedker eller lignende. Tegnsætningen er moderniseret, latinske tal er overalt omskrevet til arabiske, ligesom ogsaa forkortelserne er opløst, naar det har kunnet gøres med absolut sikkerhed. Brugen af v og u er læmpet mod det nu almindelige, og der er overalt brugt v for w.

Der findes som tidligere nævnt en del tilføjelser og rettelser med en egenartet haandskrift med skarpe skrifttræk. Der vil ikke i gengivelsen blive gjort rede for alle disse rettelser og tilføjelser, men naar noget af den oprindelige tekst er overstreget, er det overstregede gengivet i noterne indenfor skarpe klammer. I noterne er der endvidere givet oplysninger om enkelte personer, hovedgaarde og lignende. Naar intet andet bemærkes, er disse oplysninger hentet fra almindelige topografiske og biografiske værker.

Da de originale indberetninger mangler for Hviding herred og Rømø, men der i stiftsregistret findes en ekstrakt deraf, vil denne blive aftrykt sammen med indberetningerne, idet der dog ikke her vil blive gjødt rede for de utallige overstregninger. Kun naar der i enkelte tilfælde findes oplysninger i det overstregede, som ikke findes i selve teksten, vil dette blive oplyst i noterne.

Sogneregistre for Ribe stifts sønderjyske herreder 1599. Galslund.

Fardrup haffuer 38 decimantes¹⁾ fuldger.

Kierbøll. Kongens bønder²⁾ er inggen.

Riberhuss³⁾ fest gods.

Søren Nielssen och Chresten Staffning.

Hans Matssen och Chresten Luunde.

Bendit Eyssen, Jens Sørenssen och Chresten Knudssen.

Peder Jepssen, Thames Hanssen och Anders Hanssen.

Jørgen Pouelssen.

Peder Morthenssen.

Niels Sørenssen, hospitals tiener udi Kolding.

¹⁾ Tiendeydere.

²⁾ Bønder bruges her og i det følgende i den gamle betydning: selvejere, altsaa som modsætning til fæstere.

³⁾ [Kongens].

Symen Knudssen.
 Hans Nielssen.....¹⁾
 Hans Ni.....¹⁾
 Bolde N.....¹⁾
 Niels Hanssen.
 Peder Svendssen.
 Laurs Morthenssen.
 Chresten Hanssen.
 Lydick Anderssen och Termen Brixzen.
 Jens Matssen.
 Symen Termenssen och Chresten Hanssen.
 Laurs Anderssen.
 Knud Hanssen och Michil Hanssen.
 Hans Hanssen.
 Niels Sørenssen.
 Niels Pouelssen, borgir udi Riibe, halff anden gordt
 Jens Sørenssen och Frants Nielssen.
²⁾ stens Enssen. Riberh[us].
 och Michil Rasmussen. Ha[derslevhus].
 Rib[erhus].
ren Hanssen,³⁾ hospital i Kolding.
Thames Michelssen.
 Til Riberhuss⁴⁾ forbedels.
 Mats Camptrup och Thames Jepssen.
 Pouil Chrestenssen.
 Hans Sørenssen.
 Laffue Knudssen.
 Anders Jenssen.
 Jep Jørgenssen, som haffuer agger och eng och tiender til
 kongen, kirken och presten.
 Knud Jenssen, som giffuer tiende och bruger affuel.
 Hans Jepssen, hospitals forbedels.
 Anders Øloff.
 Nis Tecker.
 Hans Pederssen udi Ondeaffthen,⁵⁾ borger udi Riibe och
 giffuer tiende.
 Ib Tornum,⁶⁾ borgmester udi Riibe, it forbedels til Hathirs-
 leff, giffuer tiende.

¹⁾ Det følgende kan ikke læses, da en del af papiret er bortrevet.

²⁾ Her og i det følgende mangler en del af papiret.

³⁾ Der har oprindeligt staaet Chrestenssen, men dette er overstreget, og med samme haand er skrevet Hanssen.

⁴⁾ [Kongens].

⁵⁾ Nu Lundgaard i Farup s., se: Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 60.

⁶⁾ Ib Jensen Tornum var født i Ribe, hvor han 1578 blev raadmand og 1594 borgmester; han døde 14. juni 1602. Kinch: anf. sted. II 235.

Kircke forbedels, som er Jørgen Hanssen, Svend Lassen,
Jens Scharrissen, Niels Jenssen, Pedir Pouilssen, Hans
Camptrup, Hans Sørenssen, Peder Tecker.

Adelens tiener.

Pedir Sørenssen. Fru Magdalene Seested.¹⁾

Mats Jørgenssen och Chresten Jenssen.

Niels Pederssen.

Termen Terckelssen.

Jens Karlssen. Toggerup tiener.²⁾

Adelens forbedels.

Jep Borre.

Laffue Tøgerssen.

Giensti Matssen.

Nis Symenssen Visk.

Chresten Hiigom.

Karen Chrestens.

Jørgen Tussen.

Chresten Mattissen.

Jes Holtt.

Summa 38 gaarde.

Deriblant til Riberhuss —
til Hadersleffhuss
til Lyomkloster
Adelens.

2. Hiortlund sogn haffuer 13 decimantes.

Kongens bønder.

Mats Bunde.

Søren Sørenssen och Jørgen Pouilssen.

Søren Thomssen och Jep Thamssen.

Jens Matssen och Søren Vindt och haffuer nogit fest gods.

Peder Anderssen och Søren Hanssen.

Kongens fest gods.

Mats Jepssen och Hans Jørgenssen.

Niels Rasmussen.

Pouel Jenssen kircke tiener.

Til capitlets³⁾ udi Ribe.

Anders Jepssen. Thams Thamssen.

¹⁾ Hun var datter af Claus Sehested, efter hvem hun i 1567 fik Spandetgaard i Spandet s., Hviding h.

²⁾ Taabdrup. en tidligere hovedgaard i Stepping s. Tyrstrup h. Ved skøde af 18. december 1604 blev den med 10 gaarde og landbol af Christoffer Gersdorf og hans hustru Else Munk overdraget til kongen (Kronens Skøder I 348).

³⁾ [Kongens gods].

Til domkirken udi Ribe:

Graffues Nielssen och Peder Staphenssen.

Mats Jenssen.

Knud Hanssen och Marren Thameskon, scholetienær.

Søren Jepssen, hospitalens tiener udi Ribe.

Kongens forbedels.

Knud Schreddir.

Ib Hanssen.

Adelen haffuer inthet gods udi Hiortlund sogn.

3. C a l s l u n d sogn, annex til Hjordlund, haffuer 17
decimantes.

Kongens bønder.

Niels Jørgenssen 8 otting.

Jes Broun 7 otting.

Symen Sørenssen 6 otting.

Nis Tordssen, Peder Mattissen och Anders Perssen.

Søren Nielssen och Hans Nielssen.

Jep Anderssen.

Kongens festgods.

Nis Matssen och Peder Nissen 8 otting.

[Peder Gredistedt¹⁾] och Laues Smedt.

Hans Thamssen 4 otting.

Riberhuss { Bunde Thamssen och Michil Staphenssen 4 otting.
 { Pouel Bendssen och Hans Pouilssen 8 otting.

Niels Pederssen och Anne Anderskon.

Laurs Pederssen.

Nis Bertelssen.

Til capitels udi Ribe.²⁾

Chresten Bertelssen, 4 otting til Riberdomkircke.

Mett Nielskon och Niels Chrestenssen. Capitel i Riibe.

Jep Nissen och Tyge Knudssen. Capitels i Riibe.

Kongens forbedels.

Oluff Hanssen.

Bolde Jørgens.

Prestens tiener, som sidder udi prestegordt, 4 otting.

L i n t r u p sogen haffuer 40 decimantes.

Kongens bønder.

Niels Eskissen och Niels Terckelssen i Lintrup.

Peder Hanssen och Søren Chrestenssen i Mejlby.

Mats Terckelssen och Hans Nielssen [i] Vimtrup.

Ebbe Schredder.

1) Ordene i [] atter udstreget.

2) [kongens gods].

Villatz Matssens gord, som Knud Anderssen haffuer.
 Kongens festgods.
 Hans Sørenssen i Lintrup.
 Symen Terckelssen ibidem.¹⁾
 Søren Laurssen ibidem.
 Villom Jepssen i Meylby.
 Gregers Tygessen och Niels Thamssen ibidem.
 Mats Nielssen i Meylby.
 Peder Bertilssen i Olling.
 Peder Terckelssen i Foldingbrov.
 Hans Nissen och Hans Pederssen i Aarlund.
 Hans Marquordssen i Doverdt.
 Iffuer Matssen.
 Søren Hanssen.
 Mattis Jørgenssen.
 Iffuer Thamssen.
 Bolde Nielskon.
 Tyge Pederssen.
 Jørgen Mattissen.
 Mats Jessen.
 Hans Michilssen i Schovling.
 Knud Villatzen i Vimptrup.
 Pouel Sørensen och Søren Pederssen i Tornum.
 Eskil Anderssen och Andirs Svendssen ibidem.
 Niels Pederssen och Jørgen Pederssen ibidem.
 Jens Svendssen en halff gordt.
 Store Hans Jenssen.
 Lille Hans Jenssen.
 Albrit Hanssen en halff gordt.
 Knud Jepssen och Oster Jepssen i Kastberg.
 Til Hadersleffhuss²⁾ sedegordt Tornumgordt.³⁾
 Mats Kock, som giffuer ingen tiendt, med syn forbedels Nis
 Sørenssen.
 Adelens gods.
 Jørgen Hanssen i Doverd. }
 Jep Jørgenssen i Meyby (!). }
 Bolde Claussis och Jes Eyssen. } Fru Magdalenne.⁴⁾
 Knudt Eyssen och Nis Jenssen. }
 Christen Jenssen i Meylby. }

¹⁾ sammesteds.

²⁾ [Adelens].

³⁾ Skødedes 11. November 1587 af Frederik Lange til Kongen. Der
 laa da 20 gaarde og bol til den. (Kronens Skøder I 316 f).

⁴⁾ Formodentlig den forannævnte Magdalene Sehested.

Gregers Tøgerssen [i] Lintrup. Knud Braye.¹⁾
 Michil Jenssen och Beritt Laffues i Mejlbj. Thomas Mol-
 tissen.²⁾

Kongens forbedels.

Tersten Smedt.
 Mats Schreddir.
 Syvert Villomssen.
 Mats Tygessen.
 Niels Tøgerssen.
 Hans Ulff.
 Peder Zemsussen.
 Niels Smedt.
 Laurs Svendssen.
 Thames Laurssen.
 Mats Schredder.
 Peder Nielssen.
 Nis Hanssen.
 Sonnick Møller.
 Adels forbedels.
 Søren Tøgerssen.
 Thames Nielssen.
 Laffue Anderssen.
 Staphen Jepssen.

Hierting³⁾ sogn haffuer 12 decimantes.

Kongens bønder.

Chresten Nielssen och Iffuer Nielssen.
 Hans Sørenssen och Hans Eyssen.
 Hans Knudzen.
 Symen Nissen och Anne Matsdather.

Kongens festgods.

Søren Tordssen. Riberhuss.
 Søren Knudssen och Nis Hanssen ibidem.
 Mats Michilssen och Laurs Smedt, Hathersleff.
 Mats Matssen och Nis Rasmuszen ibidem.
 Gastrup gord,⁴⁾ som haffuer udi gammel tid verit en adels

¹⁾ Knud Brahe til Tostrup og Engelsholm (1555—1615).

²⁾ Thomas Maltesen (Sehested) til Bæksmark og Tanderup, født 1555, død 1609. (Danmarks Adels Aarvog 1914. 450).

³⁾ Ovenover er tilføjet med anden haand: annex til Lintrup.

⁴⁾ Var en frigaard, der senere blev delt i 3 gaarde.

sedegordt¹⁾ viidt naffn Jørgen Smalstedt,²⁾ som Bolde
 Terckils och Marren Iffuers haffuer.
 Peder Hanssen, kircke tiener.
 Oluff Lambertssen, præstens tiener.
 Kongens forbedels.
 Peder Michelssen och
 Henning Sørenssen.
 Adelens tiener.
 Staphen Jørgenssen. Fru Magdalene.
 Knud Anderssen. Thomas Moltessens.
 Adelens forbedels.
 Hans Hanssen.
 Søren Eysen.

Frødz hærrit.

1. Forlle³⁾ sogn haffuer 22 decimantes.
 Kongens bønder er 3 gorde.
 1. Joen Knudssen 2 otting.
 2. Thames Jørgenssen, halff bønder, halff fest gods.
 3½ otting.
 3. Staphen Togerssen och Thames Thamssen,
 halff bønder gods, halff festgods. 3½ otting.

Til Hatersleffhuss⁴⁾ festegods er 13.

Til Hatersleffhuss	}	1. Peder Jenssen och Jens Jørgenssen	3 otting.
		2. Holden Thamssen	3 otting.
		3. Niels Thamssen	1½ otting.
		4. Søren Schriffuer	2 otting och 2 allen. ⁵⁾
		Jep Anderssen	2 otting 2 allen.
		6. Gunder Jenskon	1½ otting.
		7. Jens Lassen	1½ otting.
		8. Nis Jepssen och Claus Pouelssen	3 otting.

¹⁾ Her mangler: »som ejedes af en mand« eller lignende.

²⁾ Den eneste mand, der kendes af dette Navn, er Jurien Smalsted, som 1468 beseglede til vitterlighed med væbneren Lawy Snob. Han havde pantsat en gaard i Rødding til bispen i Ribe for 20 mark, hvilken gaard bispen i 1482 oplod kapitlet i Ribe (Danmarks Adels Aarbog 1917. 495).

³⁾ Fole.

⁴⁾ [Kongens].

⁵⁾ En otting deltes i 9 alen.

Til Riiberhuus	{	9. Peder Laurssen	2 otting och 2 allen.
		10. Hans Bendssen och Hans Iffuerssen.	
		11. Jens Symenssen och Claurs Peerssen.	
		12. Claus Jørgenssen och Peder Jørgenssen.	
		13. Laffue Matssen och Hagen Matssen.	

Kongens forbedels eller gadhussmendt, som giffuer 8 skilling aarlig.

Peder Rasmussen.

Mats Villatzen.

Jes Lauesen.

Marren Eskis.

Mett Peders.

Jens Hanssen.

Christopher Bokvolds¹⁾ tiener til Gram er 6 gorde.

1. Jens Bertilssen 2½ otting.

2. Jep Jenssen 2 otting och 3 allen.

3. Hans Chrestenssen, som haffuer en otting jord aff kongens gods, 2½ otting.

4. Mats Jenssen 2 otting.

5. Jens Rigelssen 2 otting, 3 allen.

6. Nis Knudssen och Rasmus Perssen 2 otting.

Adelens forbedels eller gadhussmendt.

Jens Villatzen.

Jep Arek.²⁾

2. Hugom sogn haffuer 45 decimantes.

Kongens bønder.

Jens Nielssen och Jens Sørenssen.

Hans Nielssen och Niels Boyssen.

Jes Ebssen, Jep Peerssen, Jens Michelssen och Søren Peerssen, Chresten Pouelssen och lille Chresten Pouelssen.

Jørgen Mattissen och Nis Povelssen.

Staphen Matssen och Knud Jenssen 5 otting.

Peder Oluffzen och Terckel Jenssen, som haffuer 2 otting festgods til deris bøndergods, 5 otting: 3 otting bønder gods och 2 otting.

Peder Lassen, Nis Lassen och Jens Hanssen 5½ otting.

Hans Lauritzen 2 otting.

Pouil Lassen och Pedir Lassen, som haffuer 2 otting fest-

¹⁾ [Adelens]. Christoffer Buchwald (død før juli 1614) ejede Gram gods, som han havde faaet efter sin fader Ditlev Buchwald, formodentlig ved en arveoverenskomst af 1585, medens broderen Henneke Buchwald (død 1610) ved samme lejlighed antagelig fik Nybøl gods (Caroline Andersen: Grams Historie 38 ff. 43).

²⁾ Maaske skal der læses: Arck.

gods til deres bøndergods, 5½ otting: 3½ bøndergods och 2 otting festegods.

Anders Pouelssen och Marren Niskon och Jens Symenssen
5½ otting.

Oluff Smidt och Chresten Matssen.

Hans Hanssen och Laffue Jepssen, som haffuer 4 otting
fest gods til deris bøndergods.

Jens Knudssen och Hans Nissen.

Laffue Jenssen och Mett Laffuis.

Tue Tebssen och Peder¹⁾ Thussen.

Iffuer Pederssen och Jens Matssen.

Kongens festegods.

Niels Tøgerssen, som haffuer 1½ otting jordt.

Nis Pederssen.

Thames Tøgerssen och Hans Jepssen.

Jep Tøgirssen och Terckel Nielssen.

Nis Staphenssen 1 otting jordt.

Anders Sørenssen, kircketiener.

Chresten Pederssen och Hans Nielsen.

Pouel Hanssen, Thames Knudssen och Peder Nissen.

Tøste Nissen och Søren Thamssen.

Jens Oluffzen 1 otting jordt.

Pouel Jepssen paa Laffuistofft, capittels tiener.

Rasmus Nielssen och Knud Pederssen.

Symen Jenssen.

Jens Hanssen.

Peder Bienborg, som haffuer en lidel brugning.

Anders Hanssen oc Søren Matssen, hospitals tiener.

Tebe Hanssen i Holm,²⁾ som haffuer udi gammel tid verit
adelens sedegordt, som giffuer tiende.

Kongens forbedels eller gadehuss mendt.

Peder Oebbeling.

Chresten Smedt.

Søren Schredder.

Hertug Johan Adolps³⁾ tiener til Lügum kloster.

Anders Pederssen och Jep Pouelssen.

Jens Matssen.

¹⁾ Skrevet to gange.

²⁾ Holm eller Sønderholm blev 3. december 1586 sammen med 5 gaarde og 3 kaad i Hygum og 1 gaard i Fæsted af Gabriel Skinkel tilskødet Kongen. (Kronens Skøder I 306).

³⁾ Johan Adolf (1575—1616) var søn af hertug Adolf den første af Gottorp. Da broderen Philip døde den 18. oktober 1590, blev han dennes efterfølger som hertug af Gottorp. Løgumkloster hørte siden delingen i 1581 efter hertug Hans den ældres død til de gottorpske besiddelser i Slesvig.

Nis Anderssen och Laffue Nissen.
 Mats Nissen och Tyge Hiarressen.
 Tebe Tussen och Søren Jenssen.
 Nis Jepssen, Hans Thamssen och Las Thamssen.
 Jens Jepssen och Juull Jepssen.
 Pedir Nielssen och Laurs Jepssen.

Forbedels.

Jens Pederassen.

Adels tiener.

Quorum!)

Nis Tussen och Peder Tussen.

Mats Iffuerassen.

Niels Jenssen.

Forbedels.

Nis Jenssen.

3. R ø d d i n g sogn haffuer 27 decimantes.

Kongens bønder gorde.

Hans Lassen, Niels Brenner, Jørgen Pederssen.

Hans Pouelssen, Peder Lassen, Peder Jessen, Giertrud
 Jespers, Knud Thamssen, Juull Nielssen, Jens Sørensen.

Niels Gynding, som haffuer adelens sedegordt²⁾) och tiender
 intheth.

Kongens festgods.

Anders Terckelssen och Knud Thamssen.

Niels Jenssen och Nis Jenssen.

Henning Sørenssen.

Thames Hanssen och Nis Knudssen.

Knud Moritzen och Jep Terckelssen.

Jens Jørgenssen, Chresten Nielssen, Knud Sørenssen och
 Paul Bertelssen.

Pouel Nissen. Riberhuuss tiener.

Anders Hermenssen. Bispens tiener.

Kongens forbedels, som haffuer agger och eng och giffuer
 tiendt ud aff.

Mats Hoffgordt.

Thames Laurssen.

Clemend Hanssen.

Peder Sørenssen.

Hans Anderssen.

Nis Jenssen.

¹⁾ Hvis (spørgende).

²⁾ Formodentlig Røddinggaard, som 1595 af Ewald Woye blev skødet til kongen.

Knud Jessen.

Chreesten Sørenssen.

Friderich Pederksen.

Oluf Pouelssen.

Laurs Schredder.

Kierstin Iffuers.

Mett Schoffs.

Jes Oluffzen.

} thisse haffuer ingen
brugning.

Addelens tiener.

Haffuer Christoffer Bokvold til Gram en gord, som hand
bruger sielff och giffuer tiend udaff.

Chresten Nissen.

Staphen Hanssen.

Knud Hanssen.

Jesper Matssen.

Chresten Chrestenssen.

Chresten Nielssen.

Addelens forbedels.

Nis Jepssen.

Søren Hanssen.

Hans Anderksen.

Morthen Pederksen.

Laurs Pederksen.

Mats Jørgenssen.

4. Schraffue sogn haffuer 14 decimantes.

Kongens bønder.

Laurs Laussen och Jes Nielssen.

Peder Lauessen och Anne Gregerskon.

Claus Sørenssen, som haffuer noget festegods och 2 otting
prestgods til sit bøndergods.

Bendit Matssen.

Bedit Hanssen.

Espern Jepssen, Mats Jepssen, Terckel Espernssen.

Søren Chrestenssen, Peder Thamssen.

Iffuer Hanssen, Laffue Pederksen, Marren Jeppis.

Nis Iffuirssen, Iffuir Benditssen.

Jens Jonssen.

Bendit Matssen den unge.

Kongens festgods.

Terckel Jepssen och Knud Nissen.

Knud Broen och Chresten Broen.

Søren Terckelssen och Gregers Terckelssen.

5. Linnit sogn haffuer 30 decimantes.

Kongens festegods.

Jep Sørenssen, Matz Eskessen, Hans Hanssen.

Jørgen Jepssen och Jørgen Mattissen.

Hans Jenssen.

Marren Holdens och Marren Peders.

Anders Hanssen.

Iffuer Nielssen och Jørgen Nielssen.

Holden Nielssen och Jørgen Nielssen.

Peder Pouelssen och Mats Pouelssen.

Thames Lassen och Jørgen Lauessen.

Morthen Hanssen.

Jes Degens och Hans Jørgenssen.

Mats Laurssen.

Mats Jenssen och Niels Perssen. Rodbøl.¹⁾

Hans Matssen och Knud Michelssen.

Hans Nissen och Peder Nielssen.

Nis Pedirssen och Niels Hanssen.

Nis Michilssen och Peder Michilssen. Tued.

Jørgen Hanssen och Nis Hanssen. Moybøl.

Knud Michilssen och Anders Nielssen.

Nis Chrestenssen och Nis Iffuerssen.

Birgitte Jørgens och Mats Bendssen.

Kongens forbedels.

Jep Andressen.

Jens Hoffgordt.

Niels Schredder.

Iffuer Pederssen.

Jørgen Snedicker.

Adelens tiener. Christoffers til Gram.

Mats Thamssen.

Oster Villatzen.

Laffue Pederssen.

Jes Hanssen.

Hans Matssen.

Jens Villatzen och Jørgen Anderssen.

Morthen Sørenssen.

Laurs Laussen.

Claus Michilssen och Hans Claussen.

Christoffers forbedils.

Peder Jessen.

Jørgen Saffuer.

Peder Laussen.

1) Røjbøl.

Karen Schoffs.

Iffuer Sørenssen.

Frue Marren Munnck¹⁾ en gord, som hun sielff paa boer
och tiender intheth ud aff.

Hendis forbedils.

Hans Sørenssen.

Kierstin Jeppis.

Niels Schreddir.

Jørgen Smedtt.

Andres Jespersen²⁾ guds ords tiener til Fuorlle kircke med
egen haandt.

[Udi Frødz herrit oc Calfflundt herrit er ingen birck. Er
udi beggi herrit 10 sogne, som er:]³⁾

Udi Kalffslund herrit ere:

1. Fardrup.
2. Hiortlund medt sin annex.
3. Calslundt.
4. Lintrup med sin annex.
5. Hierting.

Udi Frøss herrit ere:

1. Hiigom.
2. Forlle.
3. Rødding med sin annex.
4. Schraffue.
5. Linnit, som var i gammel tid annex til Fuorlle sogn.⁴⁾

¹⁾ Hun havde været gift med Lauge Huitfeld, der døde 1590. 1604 solgte hun gaarden til sin fætter Frederik Munk; denne skødede 6. april 1614 gaarden, der da kaldes Linnet Hovgaard, til kongen. Skødet omfattede ogsaa de til gaarden liggende bol og de 9 gaarde og 10 bol i Øster-Lindet by, som Frederik Munk 31. juli 1602 havde faaet tilskødet af Christoffer Buchwald til Gram (Kronens Skøder I 374 f.).

²⁾ Præst i Fole ca. 1578—1608. Han var omkring 1600 herredsprovst i Frøs og Kalvslund herreder (Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten III 98).

³⁾ Ordene i [] er atter overstreget.

⁴⁾ Denne oplysning, som ikke kendes andetsteds fra, synes meget usandsynlig, naar man tar den ret store afstand mellem de to sogne i betragtning. Der kendes en anden tradition om, at Øster-Lindet engang har været anneks til Nustrup (II. N. A. Jensen: Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig IV 1471 f.); det er muligvis dette, der har været tænkt paa, saa at Fole er en fejlskrivning eller fejlluskning for Nustrup.

3. Gram herrit.

Udi Gram herrit ere icke uden tre sogner (Gram sogn, Nu-
strupt oc Skrysterupt sogn), som ligger under Riber-
stichtis.

1. Register paa gaarde, gaardemend oc bole, som ligger till
Hattersleeffhuss oc ere adelens, med capittelstienner
udi Gram sogn, som tiender.

Gramby.

Tygge Japtssen	1 gaard	} Christoffers van Buckvoldtz tienner paa Gram, alle fuld- gaarde, lige deeltte, men icke udi otting.
Nis Lassøn	1 gaard	
Niels Morthenssen	} 1 gaard	
Gregers Polssen		
Anders Nielssen	} 1 gaard	
Knud Krestenssen		
Jens Lassen	} 1 gaard	
Kresten Nielssen		
Bertell Jessen	} 1 gaard	
Nis Thomissen		

Aarupt er 1 festegaard oc tienner till Hattersleeffhuss, oc
boer 4 mend paa:

Matz Jenssen	} huer lige møgit at bruge, dog huer 1 otting.
Jes Madtssen	
Iffuer Perssen	
Niels Krestenssen	

I Skiolagger ere 2 bønder gaarde.

Jurgen Jenssen $\frac{1}{2}$ bundegaard.	} tho bundergaarde oc tienner till Hatters- leeffhuss.	
Per Jessen $\frac{1}{2}$ parten aff den an- den halff.		
Las Perssen		} den $\frac{1}{2}$ part
Bendit Lauritzssen		
Japt Knudtssen		} en bundegaard
Matz Hanssen		
Thomas Tøgerssen		
Japt Jurgenssen		

Aaskov er $\frac{1}{2}$ festeguods 2 otting. Tienner till Hattersleeff-
huss.

Giellistofft.

Nis Lauritzssen $\frac{1}{2}$	} festeguods,	} tienner till Hattersleeffhuss
Niels Nissen $\frac{1}{2}$		
Jurgen Nielssen $\frac{1}{2}$		

Anders Lauritzssen	} 1 gaard	} festeguods oc tienner till Nubbel, Hennick van Buchvoltz.
Anders Nielssen		
Per Nielssen		

Enderuptskov.

Ib Krestenssen	7 otting. 1 gaard	} tienner till Hatter- sleeffhuss oc festeguods.	
Hans Knudtssen	5 otting. 1 gaard		
Ib Perssen	} 5 otting. 1 gaard.	} festeguods, cappittels- tienner till Ribe.	
An Kiestens			
Rasmus Hanssen			1 otting
Lauritz Jurgenssen	} 9 otting	} festeguods oc Hennick van Buckvoltz tienner till Nubbell.	
Tøgge Nielssen			
Charin Kiestens			5 otting
Jes Nielssen			5 otting
Anders Japtssen			} 7 otting
Marin Thomiskun			

Kasterupt.

Jahan Anderskun	3 otting. 1 bundegaard	} Hattersleeffhuss tienner.	
Hans Nielssen	} 5½ otting. 1 stor bunde- gaard		
Ellen Olluffs			
Las Tøggerssen			
Matz Japtssen	} 4 otting. 1 bundegaard		
Matz Jessen			
Hans Nissen	} 3 otting. festeguods		
Povell Japtssen			
Jurgen Nielssen	} 2 otting	} Christoffers van Buckvoldtz tienner paa Gram.	
Niels Jessen			
Per Mickellssen			
Jesper Madtssen			} 2 otting
Niels Nielssen			
Jes Lauritzssen			} 2 otting, 1 gaard
Hans Japtssen			
Hans Jurgenssen			} 1 gaard. 2 otting
Ebbe Jurgenssen			
Peder Hanssen			} 1 gaard. 2 otting
Peder Nielssen			
Povel Nielssen	} 1 gaard. 2 otting		
Marcur Ibssen			
Hans Krestenssen	} 1 gaard. 2 otting		
Povel Nielssen			
Kresten Ibssøn			
Per Jurgenssen	} 1 gaard. 2 otting		

Tisit.

Vollburge Lauritzkun	2 otting	} 1 festeguods, capittels- tienner till Ribe.			
Thomas Mickelssen	2 otting				
Per Iffuerssen	3½ otting	} 1 stor bundegaard	} tienner till Hatters- leeffhus.		
Hans Thomissen	} 3½ otting				
Japt Tomissen					
Jes Lauritzssen	3 otting			} 1 bundegaard	
Anders Perssen	2 otting				
Hans Morthenssen	} 4½ otting.	} 1 festegaard			
Niels Japtssen					
Nis Nissen	2 otting oc	} 1 gaard	} Christoffers van Buckvoldt tienner paa Gram.		
Nis Simonssen	1 otting				
Jurgen Hanssen	1 otting				
Jens Hanssen	} 2½ otting.	} 1 gaard			
Chresten Nielssen					
Peder Lassen	} 2½ otting.	} 1 gaard			
Japt Clemetssen					
Hans Nielssen	lidet mere som	2 otting.		1 gaard	
Hans Snedeker	lidet mere som	2 otting.		1 gaard	
Niels Madtssen	lidet mere som	2 otting.		1 gaard	
Hans Lassen	} mesten deell	} 2½ otting.	} 1 gaard	} Hennick van Buckvoldt tienner till Nubbell.	
Kresten Lassen					
Matz Perssen	} mesten deell	} 2½ otting.	} 1 gaard		
Peder Perssen					

Linnit.

Holden Jessen	} 4 otting, huer 2 er	} 1 gaard	} festeguods oc tienner till Hattersleeffhuss
Ebbe Perssen			
Tøgge Nissen	2 otting.	½ gaard	
Birritte Seuren	3 otting.	1 bundegaard	} Hattersleeff- huss tiennerre.
Peder Morthenssen	} 4 otting.	} 1 bundegaard	
Hans Hierritzssen			
Jes Lauritzssen	2 otting.	1 gaard	} Christoffers van Buchvoltz tien- ner till Gram.
Thomas Krestenssen	2 otting.	1 gaard	
Japt Perssen	2 otting.	1 gaard	
Olluff Madtssen, mestendeel	3 otti ng.	1 gaard	
Laue Laussen	} lidet mere som	} 2½ otting.	
Jens Simonssen			
Hans Mattissen		1 gaard	
Hans Mattissen	2 otting.	1 gaard	
Peder Thomissen	3 otting.	1 gaard	} Hennick van Buckvoldt tienner till Nubbell.
Peder Hierritzssen	2 otting.	1 gaard	

Giellisbro oc Mosmand er en ganske ringe jord till, dog icke lødskiffte jord, men tagen fra di andre, tienner Hennick

van Buchvoltz i Nubbell, oc lagt der till, oc icke tiendis mere aff dennom, som di andre tienner fattis i deris tiende igien.

Summa summarum paa alle fulde og heelle gaarde, som tiender i Gramsogn, 56.

2. I Nustrup sogn ere 47 gaarde.

Nustrup.

Japt Anderssen	} 4 otting. En stor heel- gaard	} festeguods, Hattersleeff- huss tienner.	
Matz Staffenssen i Vraa en enstedgaard			
Kresten Perssen	4 otting. 1 gaard		
Ib Clemetssen	} 4 otting. 1 gaard		
Jept Jessen			
Holden Ibssen	3 otting. 1 gaard		
Holden Mattssen	} 5 otting. 1 bundegaard		} tienner till Hattersleeff- huis.
Lauritz Nielssen			
Per Lauritzssen	} 5 otting. 1 bundegaard		
Søffren Nielssen			
Niels Lauritzssen			
Hans Madtssen	} 2 otting, huer 1 otting en heelgaard	} Godttsk van Ane- velds tienner till Tøstrupgaard. ¹⁾	
Matz Bertellssen			
Holden Jurgenssen	2 otting. 1 gaard		

Beck.

Peder Knudtssen	2 otting. 1 gaard	} Hattersleeffhus tienner.
Olluff Lauritzssen	2½ otting. 1 gaard	
Per Lauritzssen	} 2 otting. 1 gaard	
Jens Lauritzssen		
Hans Nielssen	1½ otting. 1 gaard	
Olluff Jessen	2½ otting. 1 gaard	
Bend Jurgenssen	} 3 otting. 1 bundegaard	
Nis Smed		
An Krestens	} 3 otting. 1 bundegaard	
Hans Lauritzssen		
Søren Lauritzssen	} 3 otting, 1 festegaard	
Hans Jurgenssen		
Jept Clemetssen	} 3 otting. 1 gaard	
Jurgen Hanssen		

¹⁾ Tyrstrupgaard i Tyrstrup s. Godske von Ahlefeldt, som havde faaet gaarden efter sin fader Henrik Ahlefeldt af Königsförde, solgte den 1599 til Statholder Gert Rantzau, som 9. februar 1617 mageskiftede den med tilhørende gods til kongen. Ved den lejlighed kom ogsaa de to gaarde i Nustrup i Kronens besiddelse. (C. XII. 4. 111) (Landsarkivet i Aabenraa); Kronens Skøder I 389).

Hans Perssen	}	2 otting. 1 gaard	}	Hattersleefhus tienner.
Jurgen Mouritzssen				
Soren Villantzssen				
Simon Jurgenssen	}	2 otting. 1 gaard	}	
Jurgen Clemetssen				
Kresten Madtssen	}	2 otting. 1 gaard	}	

Colsnap.

Søffren Jurgenssen	}	3 otting. 1 gaard	}	Alle Hattersleeff- huses tienner.
Rasmus Nielssen				
Kiesten Seurensen	}	3 otting. 1 bundegaard.		
Jurgen Perssen				
Hans Markurssen	}	4½ otting. 1 bundegaard		
Peder Hanssøn				
Jes Nielssen	}	2 otting. 1 gaard		
Niels Laussen				
Niels Jurgenssen	}	3 otting. 1 gaard		
Jurgen Markurssen				
Laue Jenssen	}	4½ otting. 1 gaard		

Gabbell.

Niels Hanssen	}	6 otting. 1 gaard	}	Hattersleeff- husingis tienner.
Jes Mouritzssen				
Hans Jurgenssen	}	5 otting. 1 gaard		
Seueren Jurgenssen				
Peder Jeptssen	}	6 otting. 1 gaard		
Peder Thomissen				
Matz Nissen	}	5 otting. 1 gaard		
Erik Villantzssen				
Holden Tomissen	}	5 otting. 1 gaard		
Matz Perssen				
Niels Hanssen	}	5 otting. 1 gaard		
Jens Jeptssen				
Per Jurgenssen	}	4 otting. 1 gaard		
Matz Jurgenssen				
Las Jurgenssen	}	4 otting. 1 gaard		
Søffren Nielssen				
Jurgen Morthenssen	}	9 otting. 1 stor bunde- gaard		
Matz Jenssen				
Jes Jeptssen				
Ib Jeptssen	}	4 otting. 1 gaard	} tienner til vor Frue kiercke i Hattersleeff.	
Jens Morthenssen				
Peder Jurgenssen				
Melchior Tielloffssen	}			

Lauritz Mouritzssen	4½ otting. 1 gaard	} Christoffers van Buchvoltz tienner paa Gram
Matz Villantzssen	} 4½ otting. 1 gaard	
Jurgen Villantzssen		

Brundelund.

Jept Hanssen	} 4 otting. 1 gaard	} alle Hattersleff- hussis tiener.
Tomes Jeptssen		
Tomes Nielssen	} 4 otting. 1 gaard	
Lauritz Dienssen		
Peder Anderssen	} 4 otting. 1 gaard	
Lauritz Jeptssen		
Hans Jeptssen	} 4 otting. 1 gaard	
Nis Nielssen		

Skiblund. Aalkier.

I Skiblund oc Aalkier haffue di icke ottings jord, dog huer guods er vell saa god som 3 oc 4 otting.

Hans Mouritzssen	} 3 otting. 1 gaard	} tienner till Hat- tersleffhuss.
Tøgge Nielssen		
Bertell Nielssen	3 otting. 1 gaard	
Niels Lauritzssen	} 3 otting. 1 gaard	
Lauritz Knudtssen		
Jeb Villantzssen i Aalkier it stort boell, saa møgit som 4 otting. 1 gaard		

Rasmus Jessen nogit nær 3 otting. 1 guods, Christoffers Buckvoldtz tienner till Gram.

3. I Skrydsterupt sogen er 21 gaarde, som tiender.
Lillholt.

Las Tøgerssen	2 otting. 1 gaard	} Hattersleeffhu- sis tienner.
Thomas Anderssen	} 2 otting. 1 gaard	
Tomas Bertellssen		

Skrystrup.

Hans Rasmussen	1½ otting, 1 heelgaard	} alle ere Hat- tersleeffhussis tienner.
Nis Laussen	} 1½ otting. 1 gaard	
Jept Laussen		
Per Matzen	} 1½ otting. 1 gaard	
Niels Nielssen		
Rasmus Laussen	} 2½ otting 1 gaard	
Hans Jeptssen		
Jesper Pederssen	} 2 otting. 1 gaard	
Jurgen Lauritz		

Tomas Anderssen	}	2 otting. 1 gaard	}	alle ere Hattersleeffhusis tienner.
Jens Lauritzssen				
Peder Nissen	}	2 otting. 1 gaard		
Hans Nissen				
Jes Matzen		1½ otting. 1 gaard		
Nis Hanssen	}	2 otting. 1 bundegaard		
Nis Perssen				
Peder Smed				
Tomas Hanssøn	}	1½ otting. 1 gaard		
Nis Laussen				
Jurgen Nissen		2 otting. 1 gaard		
Hans Nissen		1½ otting. 1 gaard		
Hans Laurssen		1½ otting. 1 gaard		
Peder Lauritzssen	}	2 otting. 1 gaard		
Kalle Hanssen				

Uldall.

Markur Tielloffssen		2 otting. En bundegaard	}	Hattersleeffhusis tienner.
Peder Trolssen	}	2 otting. 1 heelgaard		
Tielloff Mickelssen				
Michel Perssen	}	2 otting. 1 bundegaard		
Michel Hanssen				
Peder Mickelssen	}	2 otting. 1 heelgaard		
Peder Nielssen				
Hans Mickelssen				

Hørlyck. Niels Hørlyck haffuer icke hans jord y otting, men hand haffuer en stor plogis auffll, en enstedgaard tiennendis till Hattersleeffhus.

Ende paa di 3 sogners tienders beskriffuelsse udi Gramherrit.

4. Rangstrupherrit.

Register paa alle decimantes, som findes udi Nør Rangstrup herridt.

Anno domini
1599.

Register paa alle decimantes, som findes udi Nør Rangstrup herridt.

1. Herri d s t e d sogenn.¹⁾

Kierregordt.

2 otting. Christenn Persønn ith halt feste godz.

¹⁾ Et ældre, endnu i det 18. aarhundrede brugt, navn for Toftlund sogn.

Musvang.

- 2 otting. Hanns Ovessønn ith halt feste godz, sompt till Lyomkloster och sompt till Hadersleffhuss.

Rømmidt.

- 4 otting. { Michell Hanssønn } en heell festegord till
 { Hanns Perssønn } Lyomkloster.
 4 otting. { Hanns Matssønn } en heell festegord till
 { Jenns Nielssønn } Lyomkloster.

Allerup.

- 4 otting. { Per Jenssønn } en heell bundegordt
 { Martenn Nielssen }
 4 otting. { Termenn Tielssen } en heell festegordt
 { Per Tofftlund }
 4 otting. { Per Matssønn } en heell bundegordt
 { Christen Ibssøn }
 4 otting. { Jenns Hanssønn } en heell festegord
 { Per Hanssønn }
 { Kierstinn Hanskun }

Stenderup.

- 1½ otting. Ib Perssønn en heell festegordt
 1½ otting. { Pouell Clemmitssen } en heell festegordt
 { Jes Truelssønn }
 1½ otting. Martenn Jacopssen en heell festegordt
 1 otting. Anders Jerickssen en hall festegordt
 3 otting. { Anders Christenssen } enn heell bundegordt
 { Claus Christenssen }
 { Anders Nielssønn }
 { Claus Nielssønn }
 1 otting. { Nis Dinsønn } enn hall festegordt
 { Per Matssønn }
 2½ otting. { Nis Hanssønn } enn heell festegordt
 { Rasmus Nielssen }
 1 otting. Per Sørrenssønn enn hall festegord till Lyomkloster.
 2 otting. { Niels Hanssønn } enn heell bundegordt
 { Kalle Martenssen }
 { Christen Skredder }
 { Matz Knudssønn }
 1 otting. { Per Clemmitssen } enn half festegordt
 { Hans Dinsønn }

til Haterssleffhuss.

til Haterssleffhuss.

Ørderup.

4 otting.	{ Christenn Sørenssen Hanns Marckordssen }	enn hell festegordt	} til Hadersløffhuss.
4 otting.	{ Pouell Truelssen Rasmus Lassøn }	enn heell festegordt	
2 otting.	Hanns Laussøn	enn halff festegord	
4 otting.	{ Las Hanssøn Jes Matssønn }	enn heell festegordt	
2 otting.	Bunde Sørenssøn	enn halff bundegordt	

Tofftlundt.

2½ otting.	Nis Hanssønn	enn heell festegordt	} til Hadersløffhuss.
4 otting.	{ Rasmus Rasmussen Per Jørgenssønn Lauritz Skredder }	enn heell festegord till Riberhuss.	
2½ otting.	Lauritz Christenssen	enn heell festegord enn halff bundegord	} til Hadersløffhuss.
3 otting.	{ Jenns Jepssønn Matz Jepssønn }	och en otting kircke jord til Herridsted kirke	
2½ otting.	Rasmus Sørenssen	enn heell festegordt	
Summa 24 godz store och smaa.			

Her y blant thill Hadersløffhuss 20½, thill Riberhuss 1,
thill Løyum kloster 2½.

3. Tislund sognen.

Gøtterup.

4 otting.	Jep Rasmussønn Anders Jesperssønn	} enn heell festegaard	} til Hadersløffhuss.
4 otting.	Bertill Jesperssønn Nis Jonnssønn		
2 otting.	Rasmus Kræmer	enn halff festegaard	
4 otting.	Jørgenn Jessønn Laffue Michelssønn	} enn heell festegaard	
4 otting.	Jes Hanssønn Jørgenn Lassønn		

Tiislund.

4 otting.	Knud Perssønn Christenn Hanssen	} enn heell festegaard	} til Hadersløffhuss.
4 otting.	Hanns Lauritssønn Laffue Jacopssønn		

4 otting.	Hanns Pouelssen	}	enn heell festegaard
	Marckord Christenssen		
4 otting.	Per Andersønn	}	enn halff festegaard
	Jacob Lauritssønn		
4 otting.	Anders Sørenssønn	}	enn heell festegaard
	Anders Sørenssønn		

Aabøll.

4 otting.	Nis Eskessønn	}	enn heell festegaard
	Rasmus Anderssen		
4 otting.	Jep Dinssønn	}	enn heell festegaard
	Lauritz Christenssen		
4 otting.	Matz Jørgenssønn	}	enn heell festegaard
	Lauritz Skredder		
2 otting.	Hanns Smed	}	enn halff festegaard
	Tamis Jeronimussen		
4 otting.	Iffuer Hanssen	}	enn heell festegaard
	Hanns Villandssøn		
4 otting.	Hagenn Christenssen	}	enn heell festegaard
	Tielloff Jørgenssen		
4 otting.	Anders Jørgenssen	}	enn heell festegaard
	Matz Laussønn		
4 otting.	Hanns Eskessøn	}	enn heell festegaard
	Hanns Eskessøn		

Summa paa Tislund sognen: 16½ godz,
 allsammen til Hadersleffhuss.

2. B e f f t o f t sognen.

Hyrup.

4 otting.	Chresten Marckordssen	}	enn heell bundegaard
	Hanns Hanssønn		
4 otting.	Niels Hanssønn	}	enn heell bundegaard
	Niels Hanssønn		
2 otting.	Jes Eskessønn	}	en halff kirckegaard ¹⁾
	Per Nissønn		
4 otting.	Maren Terckels	}	enn heell bundegaard
	Maren Terckels		
4 otting.	Karenn Hanskun	}	enn heell festegaard
	Karenn Hanskun		
2 otting.	Christen Kiergard	}	en halff festegaard
	Christen Kiergard		
2 otting.	Kierstin Nissis	}	en halff bundegaard
	Kierstin Nissis		
4 otting.	Niels Hanssønn	}	enn heell bundegaard
	Niels Hanssønn		
4 otting.	Hans Lassønn	}	enn heell bundegaard
	Hans Lassønn		
4 otting.	Per Simenssønn	}	enn heell bundegaard
	Per Simenssønn		
4 otting.	Michell Tielløffssen	}	enn heell bundegaard
	Michell Tielløffssen		

til Hadersleffhuss.

¹⁾ D. v. s. en gaard, der tilhører kirken.

Vraa.¹⁾

Lauritz Hanssen	}	enn heell bundegaard	} til Hadersleffhuuss.
Nis Jessønn			

Befftofft.

4 otting.	Molte Nielssønn	}	ith kirckegodz	} til Hadersleffhuuss.
	Kierstin Andersis			
4 otting.	Christen Hanssønn	}	enn heell bundegaard	
	Niels Hanssønn			
4 otting.	Claus Nielssøn	}	enn heell bundegaard	
	Iffuer Eskessøn			
4 otting.	Jes Hanssønn	ith heelt godz, halt kircke jord och halt feste		
2 otting.	Karen Nielskun	enn half festegaard		

Strandelhiørnn ligger udi Sønder Rangsterup herridt.²⁾

2 otting.	Christen Nissønn	}	enn heell festegaard	} till Ha- dersleff.
2 otting.	Anders Hanssønn			
2 otting.	Hanns Hanssønn	}	enn heell festegaard	
4 otting.	Christen Iffuerssen			
4 otting.	Anne Martens	} till Brunlund. ³⁾		
2 otting.	Iffuer Jepssønn	}	enn heell festegaard	} til Ha- dersleff- huuss
2 otting.	Jørgen Perssønn			
2 otting.	Jørgen Hanssen	}	enn heell festegaard	
2 otting.	Rasmus Matssen			
2 otting.	Eske Rasmussen	}	enn heell festegaard	
2½ otting.	Gunder Niskunn			
1 otting.	Jenns Anderssen	enn hallff festegaard til Brunlundt.		
3½ otting.	Jes Jenssønn	}	enn heell bundegaard till Brunlundt.	
	Hanns Matssen			
2½ otting.	Hanns Anderssen	}	enn heell festegaard	} til Haders- leffhuuss.
	Ung Christen Nissen			

Udi Gram herridt.

Jerstoldt.⁴⁾

Per Hanssen	}	enn heell festegaard
Hans Nielssen		

¹⁾ 6. juli 1583 skødede Karen Gyldenstjerne enstedgaarden Vraa til kongen (Kronens Skøder I 268); det er muligvis denne gaard, der er tale om her.

²⁾ Sønder-Rangstrup herred hørte under Aabenraa amt, men der fandtes dog en del strøgods heri, som laa til Haderslevhus. Dette forhold havde særlig betydning, saalænge Aabenraa amt var gottorpsk og Haderslev amt kongelig.

³⁾ Aabenraa amt kaldes ofte Brundlund efter slottet, hvor amtmanden boede.

⁴⁾ Nu: Neder-Jerstal.

Per Christenssen	}	enn heell festegaard
Niels Sørenssen		
Christen Perssøn	}	enn heell festegaard
Matz Pouelssen		
Sørenn Ibssønn	}	enn heell festegaard
Nis Jepssønn		

Udi Nør Rangstrup herridt.

Oloff Perssen	}	enn heell festegaard
Niels Jepssen		

Udi Nør Rangsterup herridt.

3 otting.	Nis Laussønn	}	enn heell festegaard
	Hans Hanssønn		
3 otting.	Sørenn Eskessen	}	enn heell festegaard
	Hanns Mounssen		
4 otting.	Matz Mounssønn	}	enn heell bundegaard
	Michell Ibssønn		
4 otting.	Per Ibssønn	}	enn heell bundegaard
	Ib Simenssønn		
3 otting.	Nis Perssønn	}	enn heell festegaard
	Hanns Jessønn		
3 otting.	Hanns Lauritssen	}	enn heell festegaard
	Michell Jepssønn		
4 otting.	Jes Lauritssønn	}	enn heell bundegaard

Til Hadersleffhuss.

Summa paa Befftofft sogenn 34½ godz.

Deriblant til Brunlund 2½, de andre allesammen til Hatersleffhuss.

4. Aggerskoff sogenn.

Gammelskoff.

Matz Simenssønn	}	enn heell festegaardt
Jørgen Simenssønn		
Per Sørenssønn		enn halff festegaardt

Galstedt.

2 otting.	Per Iffuerssen	}	enn heell festegaardt
1 otting.	Iffuer Jessønn		
2 otting.	{ Per Jessønn	}	enn heell festegaardt
	{ Tøge Perssen		
2 otting.	{ Christenn Jessønn	}	enn heell festegaardt
	{ Tage Hanssen		
2 otting.	Per Hanssønn		enn heell festegaardt

Til Hadersleffhuss.

2 otting.	Jes Hanssønn	}	enn heell bundegaardt
2 otting.	{ Olloff Knudssen		
	{ Tøge Knudssen	}	enn heell festegaardt
2 otting.	{ Jep Høg		
	{ Jesper Nielssen		

Rangsterup.

Sidsell Jørgens	}	enn heell festegaardt
Jonn Perssønn		
Jørgenn Nissønn	}	enn heell bundegaardt
Laffue Hanssønn		
Christen Hanssønn		enn heell festegaardt
Per Lassønn	}	enn heell festegaardt
Per Nissønn		
Christen Iffuerssen	}	enn heell festegaardt
Barrebra Nissis		
Marenn Jessis		enn heell festegaardt
Christen Martenssen		enn heell festegaardt
Marenn Laffuis	}	enn heell bundegaard
Hans Jacopssønn		

Rangsterup gorde.

Nis Christenssønn	enn heell festegaardt
Hanns Perssønn	enn heell festegaardt

Sindith.

Per Martenssønn	}	enn half bundegord
Tersten Hanssønn		

Oxgaardt.

Terstenn Lauritssen	enn half festegaardt
---------------------	----------------------

Langelundt.

Nis Iffuerssøn	}	enn heell bundegaardt
Henrick Lauritssen		
Hanns Jebssønn		

Mellerup.

Jørgenn Hanssønn	}	enn heell bundegaardt
Jørgen Suder		
Marten Tøgssønn		
Christen Suder		
Jes Laussønn		
Nis Jepsønn		

til Hadersleffhuus.

Vellerup.

3 otting.	Marten Anderssen Jenns Martenssen	} enn heell bundegaard enn halff festegaardt
2 otting.	Iffuer Ibssønn	
4 otting.	{ Bunde Hanssønn Matz Pouelssen Bertill Hanssønn	} enn heell bundegaard
4 otting.	{ Niels Hanssen Michell Heinssen	
3 otting.	{ Christen Hanssen Tersten Hanssen	} en heell festegaard, Ly- omkloster tiener under Her Johanni Adolpho.

Burlundt.¹⁾

2 otting.	{ Terstenn Nissønn Pouell Hanssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	{ Jep Bundssen Per Anderssen	
2 otting.	Niels Ebbessønn	enn heell festegaardt
2 otting.	{ Per Hanssønn Jørgen Peessen	} enn heell festegaardt
1 otting.	Per Rasmussen	
2 otting.	{ Hanns Jenssønn Per Anderssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	Hanns Mellerup	
2 otting.	{ Dinis Bundssen Bunde Matssen	} enn heell festegaardt
2 otting.	{ Iffuer Bundssen Per Anderssen	
2 otting.	{ Iffuer Jonssønn Per Simenssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	{ Per Michelssønn Rasmus Bertilsenn	
2 otting.	{ Bunde Nissønn Bertill Perssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	{ Per Jenssønn Anders Rasmussen	

til Hadersleffhuss.

¹⁾ Bovlund.

Aggerskoff.

4 otting.	{ Las Hannssønn Las Jenssønn	} enn heell festegaardt
4 otting.	{ Niels Hannssønn Hanns Kallessønn Maren Pouels	} enn heell bundegaardt
3 otting.	Pouell Matssen	enn heell festegaardt
2 otting.	Pouell Jonssønn	enn halff festegaardt
3 otting.	Hanns Jonssønn	enn heell festegaardt
4 otting.	{ Pouell Nielssen Rasmus Suder	} enn heell festegaardt
2 otting.	Kalle Jesperssen	enn halff bundegaardt
½ otting.	Niels Terckelssønn	sognedegenn. En halff otting jorde. Festegodz

til Hadersleffhuss.

Gesterup.

4 otting.	{ Hanns Olloffssen Christen Ibssønn	} enn heell bundegaardt
5 otting.	{ Anders Bundssen Bunde Anderssen	} enn heell bundegaardt
2 otting.	Hanns Jessønn	enn halff festegaardt
9 otting.	{ Iffuer Olloffssen Christenn Jessønn Jerick Anderssen Lauritz Perssønn	} enn heell bundegaardt
9 otting.	{ Anders Jørgenssen Jens Perssen Offue Hanssen Jørgen Sørenssen	} enn heell bundegaardt

Nitterskier.

Christenn Nissønn enn halff festegaardt.

Summa 48 gaarde och enn hall otting och decimantes 99.

Alle til Hadersleffhuss foruden 1 til Lyomkloster.

5. B r a n d e r u p sogenn.

Branderup.

2 otting.	Las Hanssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	Jes Moltessøn	
2 otting.	Per Hanssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	Nis Ibssønn	
2 otting.	Per Hanssønn	} enn heell festegaardt
2 otting.	Jørgenn Jenssen	

till Ha-
dersleffhuss.

3 otting.	Mette Niskun	}	enn heell festegaardt
1 otting.	Hanns Mattissen		
3 otting.	Hanns Villandssen	}	enn heell festegaardt
1 otting.	Matz Lauritssen		
2 otting.	Ellenn Pers	}	enn heell festegaardt
2 otting.	Sørenn Jenssen		
2 otting.	Jep Martenssen	}	enn heell bundegaardt
3 otting.	Nis Jørgenssønn		
3 otting.	Hanns Jessønn	}	enn heell bundegaardt
3 otting.	Hanns Lauritssønn		
2 otting.	Hanns Hanssønn		enn lidenn bundegordt

Reffslund.

4 otting.	Karenn Jørgens	enn heell festegaardt
-----------	----------------	-----------------------

Rurup.

2 otting.	Per Ibssønn	}	enn heell festegaardt
	Per Knudssen		
2 otting.	Per Nissønn	}	enn heell festegaardt
	Hanns Kiergord		
2 otting.	Per Friis	}	enn heell festegaard
	Bunde Perssen		
4 otting.	Jenns Mattissen		enn heell festegaardt
1 otting.	Per Ibssønn		enn halff festegaardt
4 otting.	Hanns Christenssen	}	enn heell bundegaardt
	Claus Bundssen		
2 otting.	Ib Sørensønn	}	enn heell bundegaardt
	Hanns Sørenszen		
4 otting.	Per Mattissønn	}	enn heell bundegaardt
	Matz Terckelssen		
2 otting.	Per Bertilssønn	}	enn heell bundegaardt
	Nis Anderssønn		
2 otting.	Nis Jenssønn	}	enn heell bundegaardt
	Niels Kiergordt		

til Hadersleffhuss.

Hanns Skredder enn tofftmand och haffuer nogid stuffjord¹⁾ och inthet eng och tiener till Lyom closter.

Summa 19½ gaa[r]de.

Alle til Hatersleffhuss foruden en til Lyomkloster.

1) D. v. s. jord uden for fællesskabet.

Ego Matthias Jacobi pastor ecclesie Herrested manu propria testor.¹⁾

5. 6. Møgletynder sogns decimanter hele oc halfuue gaarde optegnit oc huorheden de tiene.

Anno 1599, quinto septembris.²⁾

Møgeltunder.

Daler.

Emmerløv.

Møgletynder bierck,³⁾ som hører erlige oc velbyrdige mand Benedict Rantzov⁴⁾ til Møgletynder til, haffuer 2 sogner, som er Møgletynder oc Daler sogne.

Møgletynder sogn haffuer 6 byer ved naffne: 1. Møgletynder. 2. Aabylling. 3. Canickhuse. 4. Bynderby. 5. Tuehale oc 6. Galliehuse.

Første By.

Møgletynder by.

¹⁾ Bevidnes med egen haand af mig Mads Jakobsen, præst til Herrested Kirke. Mads Jakobsen var præst i Toftlund (Herrested) fra omkr. 1578 til 1615. Naar han bevidner optegnelsen for Nørre-Rangstrup herreds vedkommende, maa det antages, at han paa dette tidspunkt har været herredsprovst, hvad han da formodentlig er blevet i 1592, efter at den daværende provst Terkel Madsen til Agerskov havde resigneret. (Arends: anf. værk I 389. II 51, III 100).

²⁾ Den femte september.

³⁾ Møgeltønder slot nævnes allerede i 1258 som hørende under Ribe bispestol, og senere omtales Møgeltønder birk (Møgeltønder og Daler sogne), som ved reformationen kom under kronen, der bortforleuede det som et særligt len. Den 5. august 1583 skødedes det til Benedikt Rantzau, men tilbagekøbtes 31. oktober 1599 og lagdes aaret efter under Riberhus (Kinch: anf. sted I 67 og 366, Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede I 39, II 69 og 39). 1661 solgtes birket med mere gods til Hans Schack (Kronens Skøder II 102 ff.), og da grevskabet Schackenborg nogle aar efter oprettedes, kom det til at høre til dette. Den 31. juli 1807 overdroges birkeretten dog til kongen, og 1810 lagdes birket sammen med Ballum birk. I 1844 forenedes de begge med Lø herred. Lensregnskaber fra den nærmeste tid efter 1600 findes i Rigsarkivet.

⁴⁾ Benedikt Rantzau (død omkring 1615) tjente først hertug Adolf, men traadte senere i kongens tjeneste. Han var en stridbar og haard herre, som kom i strid med kapitlet i Ribe og med Haderslev bys øvrighed, ligesom bønderne i Møgeltønder birk førte klage over ham.

1. Haffuer 20 hele oc 7 halffue gaarde, som effterfylger:

hele gaarde.	}	Laurentz Christensøn	}	tiene til Møgletynder.
		Andress Nilsøn		
		Nis Hansøn		
		Nils Søffrinsøn		
		Mattis Persøn		
		Christen Hansøn		
hele gaarde.	}	Mom Nilsøn	}	tiene alle til Møgletynder.
		Hans Andressøn		
		Nils Persøn		
		Per Persøn		
		Hans Harris		
		Andres Clementsøn		
		Per Momsøn		
		Laurenttz Perssen		
		Mattis Hanssen		
		Nils Hanssen		
		Naamen Perssen		
halffue gaarde.	}	Hans Feddersøn	}	
		Per Kamp		
		Nis Perssen		
		Hans Christensøn		
		Per Nilsøn		
	}	Per Jensøn	}	
		Nis Hansøn		
		Hans Tomssen		
		Nils Oluffsøn		
		Per Nilsøn		

Andres Hansøn haffuer en halffgaard, som slaattens plogmand aff offrigheden paa Møgletynder haffuer tilforne fait aff slaatz marcken udgraffuen¹⁾

Carsten Laurentzen haffuer en liden halff gaard oc bruger dertil kierkens land, men giffuer aarlige skyld til Møgletynder slaat, men nu tiuskis(!) deth om, at landit icke brugis til rette staffnen.

Herforuden er præstegaarden meth²⁾ degnehusit beliggendis udi Møgletynder by, oc haffuer præsten lige ved de andre hele gaarde i byens marck moxen³⁾ 9 ørtig⁴⁾ sæd, men degnen hen ved 2 ørtig.

¹⁾ Det vil sige, at gaardens tilliggende er skilt ud fra hovedgaardens mark.

²⁾ Er skrevet to gange.

³⁾ Næsten.

⁴⁾ En ørtug rug var 10 skæpper, en ørtug byg 12 skæpper og en ørtug havre 20 skæpper (Nordisk Kultur XXX 205 f.).

Anden by.

2. Aabylling¹⁾ ere 20 hele gaarde, som enlig ude meth en aa ved naffn Vidaa paa høye verge for flodens skyld langt fra hin anden bo, oc nogle aar saa de oc høste lidit, nogle intet, for offuerstoer byrindis, vedskis oc hafflodens skyld, effter som aarene ere til. Dog faa de ocsaa undertiden gaat korn effter deris sæd.

hele gaarde.	}	Oluff Ryter	}	tiene alle til Møgletynder slaat.
		Per Nilson		
		Jens Hansøn		
		Hans Nissøn		
		Jacob Nissøn		
		Laurentz Anderssøn		
		Fester Røvertsøn		
		Kell Bosøn		
		Pop Lydsøn		
		Andress Esschildsøn		
		Hans Tomsøn		
		Nan Andressøn		
hele gaarde.	}	Raade ²⁾	}	bruger velb[yrdige] Bene[dict] Rantz[ov] sielff. ⁴⁾
		Broder Matzøns godtz		
		Boy Oxens 2 gaarde		
		Jens Todsons		
		Bo Jensens		
		Brinck ³⁾		

Per Jørgensøn en hell gaard, er hospitals tiener i Ribe.

¹⁾ Aabølling maa, som det fremgaar af beskrivelsen, være identisk med den by, der nu hedder Ved Aaen. Det synes underligt, at Brink, der ligger i sognets modsatte ende lige syd for grænsen mellem Daler og Møgeltønder sogne, er medregnet hertil, men ogsaa i skødet af 5. september 1661 nævnes den og Raade mellem gaardene i Ved Aaen (Kronens Skøder II 103).

²⁾ Raade er navnet paa en gaard, som til 1847 var fastegaard under Schackenborg og i 1904 købtes af den preussiske stat.

³⁾ Brink var en enestegaard, som i 1680erne matrikuleredes til godt 24 tønder hartkorn (Trøjborg godsarkiv (i Landsarkivet i Aabenraa) nr. 4. Matriklerne 1686).

⁴⁾ Dette og lignende udtryk senere i registret maa betyde, at disse gaardes jord er lagt under hovedgaardens drift. I det 16. og 17. aarhundrede var det ret almindeligt, at hovedgaardens mark saaledes udvidedes paa bøndergaardenes bekostning. Den økonomiske baggrund herfor var de stigende kornpriser, der især skyldtes den forøgede metalproduktion.

Tridie by.

3. Canickhuss¹⁾ haffuer en hell oc 2 halffue gaarde, som ere:

Søffrin Frantzøn	1 hell gaard	
Tode Hansøn	} to halffue gaard.	
Nis Andresson		

Fierde by.

4. Byderby haffuer 10 hele oc 10 halffue end en fierde part gaarde.

hele gaarde.	}	Hans Tomssen	} tiene alle til Møglet[lynder].
		Grimme Hansøn	
		Nils Huensøn	
		An Niskune	
		Hune Perssen	
halfue gaarde.	}	Per Hunessen	
		Lass Jessøn	
		Termen Mickelssen	
		Matz Mickelsøn	
		Christen Andressøn	
		Paul Hunesøn	

Esschild Perssen haffuer en fierde part gaard, tienendis til Møgletynder slaat.

hele gaarde.	}	Matz Kock	} tiene til Kuxbyl. ²⁾
		Nils Søffrinsøn	
halfue gaarde.	}	Hans Christensøn	

Trægaard, som er en hell gaard, haffuer erlige oc velbyrdige mand Carsten Rosenkrantz³⁾ til Koxbyl lagt slæt øde.

Per Andressøn haffuer en halff gaard, tiener til Tystrop gaard.

1) Navnet kommer af, at gaardene laa til kapitlet i Ribe. Et kapitels medlemmer kaldtes kanniker.

2) Kogsbøl i Emmerlev sogn tilhørte i over 200 aar slægten Rosenkrantz. Paa denne tid ejedes den af Carsten Rosenkrantz, der i 1604 solgte den til sin broder Christoffer Rosenkrantz. 1649 kom gaarden til hertugen, og efter en tid at have været i Ahlefeldternes besiddelse kom den i 1696 atter til hertugen (Festgabe für Anton Schifferer 166).

3) Carsten Rosenkrantz var søn af Bendix Iversen Rosenkrantz og ejede foruden Kogsbøl ogsaa flere andre gaarde, blandt andet Kambø i Norge (Danmarks Adels Aarvog 1910. 443 f.).

Fedder Bosøn haffuer en halff gaard, tienendis til Tyn-
derhuss.

Jes Tomesøn }
Nørtofftte } ere to smaa halffue gaarde, liggendis
til Møgletynder kiercke oc haffue ingen dell i foerte¹⁾ eller gre-
sening meth andre bymendene, aleniste huad sædland oc enge-
fene,²⁾ de haffue, er kierkens jord, oc er Nørtofftte nu øde.

Femte by.

5. Tuehale haffuer 5 hele oc 2 halffue gaarde, som ere:

hele gaarde.	{	Hans Nilsøn	}	tiene til Møgletynder.
		Jep Hansøn		
		Jørgen Lyddickssen		
		Christen Harris		
		Jens Andressøn		
halffue gaarde.	{	Andress Nilson	}	tiene til Koxbyl.
		Andres Andressøn		

Siette by.

6. Galliehuse haffuer en hell oc 2 halffue gaarde, som ere

halffue gaarde.	{	Harek Naamensøn	}	en hell gaard tiene til Møgletynder.
		Harek Naamensøn		
		Nis Naamensøn		

Skal fordy vere i Møgletynder sogn 57 hele oc 23 halffue
gaarde oc en fierde part gaard, foruden Carsten Laurentzøns.

Iblant disse forskreffne decimantes haffuer høybaarne
furste hertuch Johan Adolff, min naadige herre, en halff gaard.

Item erlige oc velbyrdige mand Bened [ict] Rantzov til Møg-
letynder haffuer 52 hele oc 13 halffue gaarde, uden den fierde
paart gaard i Bynderby oc Carsten Laurentzens i Møgletynder,
som om trættis.

Riper capitull haffuer en hell oc 2 halffue gaarde.

Riper hospitall haffuer en hell gaard. Carsten Rosenkrantz,
velbyrdige mand til Koxbyl, haffuer 3 hele oc fire halffue
gaarde.

¹⁾ Forte er egentlig det samme ord som fortov. Det betyder dels en indgårdet eller hegnet vej, ad hvilken kreaturerne drives til eller fra hyen, dels den aabne plads midt i byen, der var fælles vej og benyttedes som byens samlingssted, som gaardsplads for de omliggende gaarde og lignende.

²⁾ En fenne er et stykke land i marsken, som ved brede grave er adskilt fra de omliggende jorder.

Oc erlige oc velbyrdige mand N. N. til Tyrstrop gaard haffuer en halff gaard.

Noch kierkens 2 smaa halffue gaarde.

Laurentius Thomæus,¹⁾ sognepræst i Møgletynder, min egen haand, den 5. september. Anno 1599.

Daler sogn.

En sandferdig beskriffuelse eller register paa, hvor mange decimantes, hele eller halffue gaarde, der ere udi Daler sogn, oc hves tienere de ere.

Anno [15]99.

Da ligger Daler sogn udi Megeltunder bierck oc haffuer tiillform haffdt Vistby tiill en annex, oc ere udi same sogn icke uden halfftridie byer, som ere: 1. Daler. 2. Østerby oc en part aff 3. Gerdrup.

Daler by.

Jep Anderssen	1 gaard	} tiill Tunderhuss
Anders Høffuering	½ gaard bundegodz	
Matthis Moritzssen	½ gaard bundegodz	
Ib Esperssen	2 part aff en bundgaard	
Jens Krag	½ gaard	} tiill Lyomkloster.
Niels Pederssen	½ gaard	
Jes Hanssen	1 gaard	} tiill Megeltunder
Anna Moritzis	1 gaard	
Atzer Laurtzssen	1 gaard	
Knud Pederssen	1 gaard	
Moritz Laurtzssen	1 gaard	
Peder Krag	½ gaard	
Moritz Bleg	½ gaard	
Nan Monssen	1 gaard	
Junkenen lader bruge	1 gaard	
Anders Anderssen	1 gaard	
Erick Nielssen	1 gaard	
Jes Nielssen	1 gaard	
Laurtz Pederssen	1 gaard	
Moritz Atzerssen	½ gaard	
Lax Tyxssen	½ gaard	

¹⁾ Laurits Thomsen var præst i Møgeltønder 1586—1614. Han blev brændt i 1614, samtidig med at hans hustru og datter halshuggedes for utugt, blodskam og drukkenskab (Arends: anf. sted II 314 og Kinch. anf. sted II 322).

Østerby.

Knud Hanssen 1 bondegaard }
 Jens Krag tridie part aff en bondegaard } Tunderhus.

Benedicts lader brug	1 gaard	} tiill Megelltunder.
Rasmus Hanssen	1 gaard	
Benedicts lader bruge	1 gaard	
Benedicts lader brug	½ gaard	
Hans Ibssen	½ gaard	
Nis Poulssen	½ gaard	
Christen Hanssen	½ gaard	
Benedicts lader brug	½ gaard	
Benedicts lader bruge	1 gaard	
Laurtz Hansen	½ gaard	
Benedicts lader brug	1 gaard	
Simon Hanssen	1 gaard	
Ade N.	1 gaard	
Cilie Anderssen	½ gaard	
Jes Hanssen	½ gaard	
Ib Hanssen	½ gaard	

Gerdrup.

Niels Tyxssen }
 Ib Nielssen } 1 bondegaard. Tunderhus tiener.

Tyge Boyessen Fierdepart aff en gaard. Christoph[er]
 Rosenkrandz.¹⁾

Jens Pederssen	½ gaard	} tiill Megel- tunder.
Boye Laurtzssen	½ gaard	
Benedicts lader bruge	3 parte aff en gaard	
Peder Sckrødder	½ gaard	
Hans Søffrinssen	1 gaard	
Tyge Anderssen	½ gaard	

¹⁾ Christoffer Rosenkrantz havde Høgsbrogaard i Hviding sogn og Hundebæk i Malt herred. Han blev i 1609 arresteret, og overbevist om dokumentforfalskning dømtes han aaret efter æreløs og til at miste sin hals. Den 23. marts 1610 blev han henrettet i København (Danmarks Adels Aarbog 1910, 443. Historisk Tidsskrift 4. række, 3. bd. 518 ff).

Christen Gregerssen	haffuer lidet kirkens	}boer paa Megel- land. }tunder grund.
Matz Skredder	haffuer lidet kirkens	
	land.	}boer paa Trøeyborg ¹⁾ grund.

In summa:

Ere derfaar udi Daler sogn effter hæle gaarde att regne 35 gaarde, $\frac{1}{2}$ gaard ringer oc noget kirkens land.

Der iblandt ere 22 hæle gaarde, en haffuer tre parte aff en gaard, en haffuer thu parte aff en gaard, 21 halffue gaarde, en haffuer tridie part aff en gaard, en haffuer fierde part aff en gaard, oc thu haffue huer lidet kirkens land.

Der iblant ere tiill Tunderhus 5 gaarde. Tiill Lyomkloster 1 gaard. Tiill Megeltunder 28 gaarde oc en fierde part gaard. Tiill Christoph[er] Rosenkrantz fierde part aff en gaard.

Oc siden de thu mend, som haffue det kyrckens land att bruge, aff huilke den ene boer paa Trøeyburg grund, den anden paa Megeltunder grund.

Men saa meget i sønderlighed Gerdrup by vedkommer: Da haffue alle indbygere i same by, huad heller de boe paa den sønder eller nør rey i byen, giffuet af arils tid tienden aff dett ægerland, de haffue sønden Gerdrup paa Daler sogn marck, tiill Daler kirck og prest, men nu vell ni samfelde aare haffuer v[elbyrdig] Peder Rantzou v[ed] tiill Trøeyburg ladett alle dem, som boe paa den nør rey i same by, giffue ocsaa den tiende aff det korn, som voxer sønden byen paa Daler sogn mark, tiill Vistbiy kirck oc prest, oc kand prestens deell der aff aarlig beløbe 8 ørtig korn, kierkens oc saa meget, thi de ere $3\frac{1}{2}$ gaarde uden gadehusmend.

Dette forskreffuene bekiendes ieg Peder Hanssen,²⁾ sognprest i Daler sogn, med egner haand.

Peder Hanssen, sogneprest
udi Daler.

¹⁾ Trøjborg var en tid i Limbekkernes eje, men erhvervedes i 1497 af dronning Margrethe, som derefter pantsatte det til Ribe bispestol. Efter reformationen kom det til kronen, som 1579 mageskiftede det med tilhørende gods til Peder Rantzau. I mageskiftet brevet hedder det, at Peder Rantzau skal besidde godset med samme højhed og rettighed som kronen, baade med herredsting, herredstings ret, strøm, jus patronatus og i andre Maader. At en enkelt mand saaledes erhvervede et helt herred, var et enestaaende tilfælde (Kinch: anf. sted I 267 ff., Erslev: anf. sted I 137. Jyske Samlinger 5. række, 2. bd. 338 ff., Kronens Skøder I 216 f.).

²⁾ Peder Hansen var præst i Daler 1590—1634 (Arends: anf. sted I 192).

Emmerløv kircke (huor til M[agister] Erasmus Heitmand¹⁾ aff Kongelig Mayestætts naade haffuer jus patronatus²⁾) ligger udi Høffuers herrit. Oc i samme sogn er atskillige tienere: en part er Kongelig Mayestætts oc kronens tienere, en part ligger til Gotterup, en part til Koxbyll (som erlige oc velbyrdige Charsten Rosenkrantz besidder), en part till Synnergort³⁾ (som tilhører Otto Rosenkrantz⁴⁾) Oc følger nu effter en visse fortegnelse paa allis deris brugning, som giffuer tiende.

Men effterdi der ligger ganske lidet eng til deris gorde oc brugning, giffuer Emmerløv sognmænd slet ingen quægtiende.

Disligst effterdi de haffuer saare liden rogsæd, oc deris almindelig sæd er vaaresæd, byg oc havre, giffuer de icke heller anden tiende ind en visse tiende udi reent byg, baade til kircken, ærchidegn oc presten.

I Emmerløv sogn er 4 byer: 1. Emmerløv, 2. Gammelby, 3. Nørsersleff oc 4. Synder Sersleff.

Udi Emmerløv sogn er disse effterfølgende mænd, som haffuer heelegorde oc tiener til capittel i Ribe:

Nis	Terkelssøn	Heelegord til capittel i Ribe er 3.
Anders	Hanssøn	
Knud	Hanssøn	
met den encke Est Knuds.		

De, som haffuer halgaard oc tiener
ocsaå til capittel i Riibe, er:

Bo	Nissøn	Halgaard til capittel i Ribe er 10.
Niels	Pederssøn	
Madtz	Hanssøn	
Anders	Hanssøn.	
Em	Nissøn.	
Hans	Jepssøn.	
Jehan	Nissøn.	
Michel	Lauritzøn.	

¹⁾ Rasmus Heitman var ærkedegn i Ribe fra 1581 til 1602. Til ærkedegnens prælatuur var Brøns og Emmerlev sognekald annekteret; indtægterne deraf var henholdsvis 24 og 22 ørter korn, foruden 10 skæpper byg af et bol i Emmerlev sogn (Kinch: anf. sted II 510 ff.).

²⁾ Kaldsret.

³⁾ Søndergaard i Emmerlev sogn skal være bygget af Erik Iversen Rosenkrantz, der havde Kogsbøl 1479—1496. Efter Otto Rosenkrantz' død fik den fælles ejer med Kogsbøl.

⁴⁾ Otto Rosenkrantz levede 1602, men var død 1625. Han var broder til Christoffer og Carsten Rosenkrantz (Danmarks Adels Aarbog 1910, 443).

Chresten	Pederssøn.	} 2 mend om it } halgaard.
Jes	Pederssøn.	
Anders	Laurizøn	

Hospitaals tienere til Riibe, som haffuer
heelegaarde, er disse:

Tyge	Otssøn	} disse tu haffuer } en helgord.
Hans	Nissøn	
Nis	Boisøn	} disse trei haffuer } en heelgord.
Eskel	Trulssøn	
Hendrick	Badsker	
Hans	Skreder	} disse tho haffuer } en gord.
Peder	Murmand	

De, som haffuer halffgaarde, er disse til
hospitaalit i Riibe:

Matz	Mogenssøn.
Lauritz	Anderssøn.
Jens	Nissøn.
Ib	Hanssøn
Peder	Lauritzøn.
Lauritz	Nielssøn.
Nis	Peterssøn.
Hans	Madzøn,
Thamis	Anderssøn.
Søffren	Lauritzøn.

Tynderhuss tienere udi Emmerløv sogn, som
haffuer heelegeorde, er:

Lauritz	Hanssøn.
Peder	Jepsøn.
Hans	Hanssøn.
Jens	Christenssøn.
Peder	Anderssøn.
Anders	Lauritzsøn.
Anders	Søffrensøn.
Hans	Lauritzøn.
Anders	Terkelssøn.
Anders	Nielssøn.
Jens	Smidt.

Heelegeorde til hospital
i Riibe er 3.

Halffgorde til hospital
i Riibe er 10.

Tynderhuss heele
gorde er 11.

Halffgaarde til Tynderhuss:

Jep	Hanssøn.	
Povel	Hanssøn.	
Anders	Ibssøn.	
Hans	Jegessøn.	
Hans	Skreder.	
Nis	Pederssøn	disse tho haffuer
Suen	Anderssøn	en halffgord.

Tynderhuss halffue
gore er 6.

Troiborre tiener, som haffuer heelegorder, er:

Hans	Hanssøn	} disse tho haffuer en heel gord.
Jens	Christenssøn	
Anders	Laurssøn	} disse tho haffuer en heelgord.
Anders	Søffrenssøn	

Heelegorde
til Troiborre
er 2.

De, som haffuer halffuegaard:

Niels	Tranborre.
Jep	Anderssøn.
Nis	Mogenssøn.
Anders	Thamssøn.

Halgord
til Troiborre
er 4.

Koxbyll tiener, som haffuer heelegorde, er disse:

Chresten	Hanssøn.	
Hans	Olluffssøn	} disse tho haffuer en heelgord.
Mattis	Anderssøn	
Hans	Mattissøn.	
Tielluff	Anderssøn.	
Hans	Søffrenssøn.	
Povel	Pederssøn.	
oc Ib		

Koxbyll tieners
heelgord er 6.

Koxbyll tiener, som haffuer halffuegord:

Mattis	Søffrenssøn.	} disse gaarde lader nu Charsten Rosenkrantz bruge alsammen, som dog haffuer verit besot met disse forskreffuene bønder for faa aar si- den.
Hans	Mogenssøn	
Anders	Oussøn	
Peder	Bennitzøn	
Ib	Borre	
Hans	Juvenssøn	
Hans	Anderssøn	
Nis	Anderssøn	
Peder	Matzøn	
Lauritz	Lassøn	
Ebe	Nielssøn	

En halff gord foruden
disse forskreffuene 10 gotz.

Syndergordsz tienere, som haffuer smaa
heelegorde, er:

Suennick	Anderssøn.
Hans	Bossen.
Chresten	Beckissøn.
Povel	Terkelssøn.
Hans	Mogenssøn.

De, som haffue halffgorde, er:

Anders	Søffrenssøn.	
Niels	Jenssøn, som Otto Ro-	
	senk[rantz] self lader bruge.	
Hans	Tranborre.	
Niels	Hanssøn	} disse tho haffuer en liden halffgord.
Knud	Nielssøn	

Til Tystrupgord er en helgord.

Til Hadersleffhuss er en halgord.

Til Tanderup (erlige ocvelbyrdige Thamis Mal-
tissøns gord) er en halgord.

Disse forskreffuene decimantium¹⁾ heele oc
halfue gaarde findes udi Emmerløv sogn, lige
som forscreffuit staar. Dog der er stor atskiel
paa deris gaarde oc brugning, derfor ocssaa paa
deris tiende. Oc naar tienden er udgiffuen,
skifftis den i tho lige parter til kircken oc pre-
sten, men aff prestens part tager forskreffuene
ærchidegen den beste part, som er en heel lest.

Præcidentium compendiolum.²⁾

I Emmerløv sogn heele gaarde:

Til Ribe capittel	3.
Til hospitaal i Riibe	3.
Til Tynderhuss	11.
Til Troiborig	2.
Til Koxbyl	6.
Til Syndergaard	5.
Til Tystrupgaard	1.

Summa paa all heele gaarde
i Emeløv sogn: 31.

Til Synner-
gaard er hele
gaard 5.

Syndergords
halgorde er 4.

Charsten.
Otte.

¹⁾ Tiendeyderes.

²⁾ Sammendrag af det foregaaende.

I Emmerløv sogn er halffuegaarde:

Til	$\left. \begin{array}{l} \text{Riber capittel} \\ \text{hospitaal i Riibe} \\ \text{Tynderhuss} \\ \text{Koxbyl} \\ \text{Troiborrig} \\ \text{Syndergaard} \\ \text{Hadersleffhuss} \\ \text{Tanderup} \end{array} \right\}$	er	$\left. \begin{array}{l} \text{10.} \\ \text{10.} \\ \text{6.} \\ \text{1.} \\ \text{4.} \\ \text{4.} \\ \text{1.} \\ \text{1.} \end{array} \right\}$	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;"> foruden de 10, Charsten self lader bruge </div>
-----	---	----	---	---

Summa paa alle halffue gorde
i Emmerløv sogn er 37.

Dette forscreffne saa at vere i sandhed, be-
kender jeg Claus Povilssøn¹⁾, Gudsz ordsz tie-
nere til Emmerløv kircke, met egen haand
screffuen oc underscreffuit.

Anno 1599, den 15 dag septemb[ris].

7. Løvherrit.

1. Døstrup.
2. Medolden.
3. Randrup.
4. Vistby.
5. Balgum.

Peder Rantzov	4.	Register paa de gaarde, hiele och halffue, som tiende thil Døstrup kircke och præsten.
Capitlet i Ribe	2.	
Hospitalet i Ribe	2.	
Lyomkloster	1.	
Prestegaard	1.	

1. Døstrup.

Huert hele boel heller gaard haffuer 4 otting, huert
halue 2 otting.

Jens Jepszen	helgaardt.	4 otting	$\left. \begin{array}{l} \\ \\ \\ \\ \end{array} \right\}$ Troyeburgh tiener.
Hans Pederssen	hæelgaardt.	4 otting	
Terckill Kallissen	halffgaardt.	2 otting	
Anders Kallissen	halffgaardt.	2 otting	
Lauirtz Jenssen	heelgaardt.	4 otting	
Anders Jenssen	halffgaardt.	2 otting	

¹⁾ Claus Poulsen var præst i Emmerløv 1598—1650 (Arends: anf.
sted I 171).

Mickel Heynssen	halffgaardt.	2 otting	} Lygumkloster	
Anders Hanssen	halffgaardt.	2 otting		} tiener.
Jegge Matzssøn	halffgaardt.	2 otting	} capitels ¹⁾ tiener	
Peder Jenssen	halffgaardt.	2 otting		} udi Ribe. ²⁾
Hans Laffuerssen	halffgaardt.	2 otting	} capitels ²⁾ tiener	
Lauirtz Pederssen	halffgaardt.	2 otting		} udi Ribe. ²⁾
Anders Pederssen	heelgaardt.	4 otting	} hospitals tienere	
Hans Matzssen	halffgaardt.	2 otting		} udi Ribe.
Knud Pederssen	halffgaardt.	2 otting		

Vinom.³⁾

Hans Marthenssen	halffgaardt.	2 otting	} Hattersleffhuss	
Peder Simenssen	halffgaardt.	2 otting		} tienere.
Ib Kier	heelgaardt.	4 otting	} Troieburgh	
Hans Hanssøn	halffgaardt.	2 otting		} tienere.
Bertill Villamssen	halffgaardt.	2 otting		
Jes Jenssen	heelgaardt.	4 otting		
Lavirtz Nissen	en otting.			
Peder Pederssen	halffgaardt.	2 otting	} hospitals tienere	
Knud Lauielzssen	halffgaardt.	2 otting		} udi Ribe.
Hans Lunde	halffgaardt.	2 otting	} Capitels ⁴⁾ tienere	
Peder Tygssøn	halffgaardt.	2 otting		} udi Ribe.
Nis Ouessen	heelgaardt.		Hospitals tienere	
			udi Ribe.	
Niels Jepssen	heelgaardt.		capitels ⁴⁾ tienere	
	Huer 4 otting.		udi Ribe.	

Tørding.⁵⁾ Alle Trøieburg tienere.

Hans Pederssen	} huer en ½ gaardt. det er huer 2 otting.
Niels Nielssen	
Ib Nielssen	
Niels Nielssen	

Offuerby.⁶⁾

Troieburgh tienere allcsammen.

Peder Nissen	½ gaardt.	2 otting	} til Troiborg.
Jens Pederssen	½ gaardt.	2 otting	
Knud Nielssen	heelgaardt.	4 otting	
Iffuer Mickelssen	en otting.		

1) [bispæ].

2) [cannicke].

3) [hymendh].

4) [cannick].

5) [bymendt]. Byen hedder nu Tevring.

6) [mendt].

Peder Knudssen	½ gaardt.	2 otting	} Hadersleff- hussis tienere.
Madtz Lauerssen	½ gaardt.	2 otting	

Vollum.¹⁾

Gregers Lauerssen	} allesammen Troieburg tiener. Huer en ½ gaardt, det er huer 2 otting.
Oue Mickelssen	
Peder Ibssen	
Jens Pederssen	
Lauirtz Anderssen	

Drengsted.¹⁾ Troieburgh tienere.

Hans Lauerssen	1 fuldgaardt.	4 otting.
Broder Hanssen	en fuldgaardt.	4 otting.
Broder Hanss Nørgaardt	en fuldgaardt.	4 otting.
Jens Brorssen	en fuldgaardt.	4 otting.
Nis Pederssen	½ gaardt.	2 otting.
Iffuer Mickelssen	½ gaardt.	2 otting.
Ib Madtzsen	½ gaardt.	2 otting.
Hans Nielssen	½ gaardt.	2 otting.
Niels Aabssen	½ gaardt.	2 otting.
Broder Nissen	} Lygumkloster tienere, huer en ½ gaardt, ded er huer 2 ottinge.	
Chresten Nielssen		
Peder Anderssen		
Chresten Hanssen		

Lourup bymend. Troieburg tiener.

Madtz Lauerssen	2 otting	} huer en ½ gaardt.
Chresten Lauerssen	2 otting	
Fedder Nanssøn	2 otting	
Tyge Pederssøn	2 otting	
Tyge Nissøn	2 otting	
Peder Jenssøn	2 otting	
Ib Hanssøn	2 otting	
Jens Pederssøn	2 otting	
Peder Lauerssen	2 otting	
Jes Nielssøn	2 otting	
Jes Bundssøn	2 otting	
Chresten Lauerssen	} til Lyomkloster. Kloster tiener, huer en ½ gard, 5: huer 2 otting.	
Niels Lauerssen		
Chresten Vinter.	Klostere tienere en ½ gaardt. 2 otting.	
Mickel Hanssøn.	½ gaardt til Estrup gaardt. ²⁾	

¹⁾ [bymendt].²⁾ Antagelig hovedgaarden Estrup i Malt sogn og herred, Ribe amt, der paa denne tid ejedes af Thomas Juel (død 1647).

Peder	Madtssøn	} Erik Hardenbergs ¹⁾ } tienere til Mattrup ²⁾ , huer $\frac{1}{2}$ gaardt. } Hattersleffhussis tienere, huer en } $\frac{1}{2}$ gaardt, ded er huer 2 otting.
Truls	Hanssøn	
Niels	Eskissøn	
Peder	Lauerssøn	

4. Register paa de gaarde, helle och halffue, som tiende till V i s t b y kircke och presten.

Molderup.

Niels	Hanssøn	heelgaardt.	4 otting.
Ib	Suenssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Jørgen	Hanssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Hans	Mortzen	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Ib	Chrestenssøn	heelgaardt.	4 otting.
Ib	Perssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.

Alle Peder Rantzovis tienere.

Vistibuy.

Nils	Ibssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Tyge	Jepssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Anders	Lund	heelgaardt.	4 otting.
Madtz	Chrestenssøn	heelgaardt.	4 otting.
Las	Heeagger	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Tyge	Madtzssøn	heelgaardt.	4 otting.
Anders	Bing	heelgaardt.	4 otting.
Iffuer	Marthenssøn	helgaardt.	4 otting.
Nils	Lauerssøn	heelgaardt.	4 otting.
Madtz	Nissøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Jes	Chrestenssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Hans	Jaanssøn	heelgaardt.	4 otting.
Anders	Nielssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting.
Ib	Lund	en fuldgaardt.	4 otting.

Alle Peder Rantzovis³⁾ tienere.

Gammelby.

Peder Lauerssøn	} allesammen hiele gaardt. 4 otting till huer
Ib Mortzssøn	
Ib Bing	
Per Adzerssøn	
Jørgen Hanssøn	
Anders Jepssøn	

¹⁾ Erik Hardenberg til Vedtofte, Matrup og Skovsbo levede fra 1529 til 1604.

²⁾ En hovedgaard i Tyrsting sogn og herred, Aarhus amt.

³⁾ Peder Rantzau til Trøjborg levede 1535—1602. Han var søn af Gotske Rantzau til Nienhof og broder til feltherren Daniel Rantzau.

Lauirtz Perssøn }
 Nils Hanssen } huer en $\frac{1}{2}$ gaardt. Huer 2 otting.

Alle Per Rantzovis tienere.

Gierrup.

Fedder Jacopssøn	en fuldtgaardt.	Møltunder	tienere.	4 otting.
Peder Mortzssøn	en fuldtgaardt.	Trøieborgh	tienere.	4 otting.
Mickel Anderssøn	en fuldtgaardt.	Trøieborgh	tienere.	4 otting.
Suen Smed	en $\frac{1}{2}$ gaardt.	Trøieborgh	tienere.	2 otting.

Løherrit haffuer.

4. Vistbuy	} sognn.
3. Randerup	
1. Døstrup	
2. Meolden	

oc 5. **Balgum bierck,**¹⁾ huer sognn haffuer byer som følger:

5. Balgum sogn.

Udi Balgum sogn (som er funderit pa try præbender²⁾) i Riber domkircke, der præsten till Balgum kircke aarligen yder och udgiffuer) findis disse effterschreffuene gaarde beliggendis:

For det første ere beliggende paa Balgum marck 48 hele-gaarde tilsammen summeredæ, som til forne haffuer ligget til

¹⁾ Ballum birk omfattede næsten hele Ballum sogn og en del af Rønø og Sild. Allerede 1240 nævnes biskoppens fæstere i Ballum, og i hvert fald fra 1468 havde biskoppen birkeret over sine tjenere her. Ved reformationen kom birket til Kronen, som fra 1579 til 1602 forienede det til Peder Rantzau. Derefter henlagdes det atter til Riberhus. 1661 kom det til Hans Schack og har derefter haft samme skæbne som Møgeltønder birk (Kinch: anf. sted I 53, 366; Erslev: anf. sted I 142, II 66; Kronens Skøder II 102 ff.). Birkets midtpunkt var i ældre tid Brinkgaard, som efter reformationen bortforlenedes for sig, hvilket forarsagede stridigheder mellem lensmanden og lenets bønder angaaende hoveri. I 1562 nedlagdes gaarden, og dens jord fordeltes til birkets bønder (Jyske Samlinger 5. række, 2. bind 341, Kinch: anf. sted I 604), som i 1661 tilsammen betalte 60 rigsdaler i afgift af den (1661. Jordebog over Gods under Riberhus Len, som skal lægges under Møgeltønder Len.... (i Schackenborg godsarkiv i Landsarkivet i Aabenraa).

²⁾ Da kannikernes oprindelige fællesliv ophørte, brugtes ordet præbende om de indtægter, der var henlagt til det enkelte medlem af kapitlet. 1502 var antallet af residerende kanniker i Ribe blevet indskrænket til 12, og til dem var der henlagt 12 præbender, hvoriblandt disse tre i Ballum, som stiftedes 1214 af biskop Tuve; hvert af dem havde blandt andet en trediedel af Ballum kirketiende (Ny kirkehistoriske Samlinger I 77, 81; Kinch: anf. sted I 418 f., jvnfr. 591).

Riperhuss, men nu nogle aar forleden ere der fra aff Kongelig Maiestæt forlente till Trøyeborgh.

Noch der foruden findis it lidet boel udi Hardknag, som Matz Hardknag i gammeltid haffuer hafft i brugh, och samme eyendom schylder och til Trøyeborg, forlent fra Riberhuss.

Noch er der beliggendis paa Balgum marck en liden brugning, Riber capitel til behørigh, och staffnen er nest østen op til præstegaarden, och er beliggende til staffnen 19 stycker ager jord, smaat och stort. Dog der aff samme eyendom nu icke tiendis til præsten eller kircken.

Noch paa Rexby och Bunthe marck findis 12 helegaarde, blant huilcke er en beliggende i Bunthe, som tiener til Trøyeborg, de elleffue schylde til Møgeltønder.

Noch udi Balgum marck¹⁾ ere fire boel, delte udi sex parter, som ocsaa allesammen schylde til Trøyeborg, forlent fra Riperhuss.

Noch i grendzer emellem Ballum bierck och Løvherrit er it $\frac{1}{2}$ boel, 2 otting, som kaldis Bysted, som ligger til Liuherrit, dog de aff arildztid haffuer tiendet til Balgum kiercke och schyldet den theologische læsemester²⁾ udi Ribe.

¹⁾ Med mark menes her mærsk, saaledes som det fremgaar af det andet register fra Ballum. Disse mærskgaarde har maaske oprindelig tilhørt Løgumkloster, men synes ved en overenskomst i 1299 at være kommet til biskop Krisjern af Ribe. I 1417 omtales hollænderne i Ballum mærsk, hvilket kunde tyde paa, at der her har boet hollandske kolonister (Kinch: anf. sted I 128, 279). Senere blev disse gaarde nedlagt. Det hedder herom i modelbogen fra 1685 (Trøjborg godsarkiv (i Landsarkivet i Aabenraa) nr. 4. Matriklerne 1686): «I forskrevne Ballum byes enge hafver tilforn og for mange aar siden verit bygt 4 gaarde, kaldis mersch gaarde, som af sambtlige Ballum, Husum og Bodsbøll byemend i Salig Høylofvelig Ihukommelse Kong Christian den fjerdes tied, formedelst de laae dennem til trengsel er opkiøbt og oprut, hvis eiendomb, som allene bestaar i 722 les mersch [høe], gjør i hartkorn 72 td., 1 skp.. 2 fjk., 1 alb. hvoraf de aarlig gifver af hver gaard 8 rixdaler, 20 skilling dansch, beløber sig 394 rigsdaler....».

²⁾ I 1543 og senre henlagdes i henhold til kirkeordinansen flere præbender til underhold for den theologiske læsemester eller lektor, som skulde holde teologiske forelæsninger, der især var beregnet for domskolens elever. Paa denne tid var Iver Iversen Hemmet lektor (Kinch: anf. sted II 33 ff., 548 ff.).

Noch udi Kringelum, som och ligger udi Louherrit, dog de haffue hørt til Balgum kircke aff ariltz tidt, ere 3 gaarde, den middelst beliggende til hospitalet i Ribe, de andre 2 til Trøye-
borg, blant huilcke det enne vor til forne et helt boel, och det andit it $\frac{1}{2}$. Men nu nogle faa aar forleden er eyendommen delt dennem emellom, huer lige meget.

3. Register paa de gaarde, hele och halffue, som tiende till
R a n d e r u p kircke och presten.

Lunde.

Hans Pederssøn	}	alesammen heele gaardhe, huer 4 otting, alle Per Rantzovis tienere.
Gunde Pederssøn		
Hans Pederssøn		
Trogels Hanssøn		
Madtz Thamssøn		

Randerop by.

Hans Chrestenssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting	}	Lyom kloster tiener.
Peder Ibssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting		
Peder Tygissøn	}	alesammen hele gaardt, til huer		
Ib Perssøn		4 otting. Troyborg tiener.		
Niels Pederssen		allesammen halff gaardte. Troyeborg tienere, huer 2 otting.		
Broder Throgilssøn				
Lauirtz Nielssøn	}	1 fuldgaardt. Capithels tienere. 4 otting.		
Niels Perssøn		1 otting. Hospitals tienere udi Ribe.		
Lauirtz Jull				

2. Med olden sogn. Register paa de gaarde, heele och
halffue, som tiende til Meolden kircke och presten.

Ottersbyll.

Anders Seffrinssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting	}	hospitals tienere udi Ribe.
Peder Nielssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting		
Chresten Brorssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting		
Bendit Ibssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting	}	Troyeborg tiener.
Anders Jenssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting		
Nis Simenssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting	Ludum kloster tienere. 2 otting	
Hans Madtssøn	$\frac{1}{2}$ gaardt.	2 otting		
Ung Peder Anderssøn	1 fuldgaardt.	Hospitals tienere. 4 otting.		
Anders Nielssøn	3 otting.	Ludum kloster tienere.		

Oue Nissøn	3 otting.	Hathersleffhussis tiener.
G[amle] Peder Anderssøn	3 otting.	} hospitals tiener
Seffrin Knudssøn	½ gaardt.	
Jens Mickelssøn	2½ otting	} capittels tiener
Mickel Tygissøn	2½ otting	

NB. Meolden.

Nis Hanssøn	½ gaardt.	} Moritz Podbuskis ¹⁾ tiener	
Peder Brorssøn	½ gaardt.		} huer 2 otting.
Seffrin Nielssøn	1 otting	} hospitals tiener udi Ribe.	
Nis Anderssøn	1 fuldgaardt.		4 otting
Nis Chrestenssøn	1 otting		} hospitals tiener udi Ribe.
Niels Madtzssøn	½ gaardt.		
An Seffrins	1 fuldgaardt.		4 otting
Jep Anderssøn	3 otting		} hospitals tiener udi Ribe.
Hans Bennitssøn	1 otting		
Kierstin Anderssis	½ gaardt		2 otting
Hans Lauerssøn	½ gaardt		2 otting
Hans Perssøn	½ gaardt.		2 otting
Hans Lauerssøn	½ gaardt.	2 otting	
Tyge Jepssøn	3 otting	} Lyøm ²⁾ kloster tiener.	
Tyge Lauerssøn	½ gaardt.		2 otting
Anders Trulssøn	½ gaardt.	2 otting	
Hr. Ogge Hanssøn ³⁾	1 fuldgaardt.	4 otting	
Marin Hanssis	1 fuldgaardt.	4 otting	
Peder Hanssøn	1 fuldgaardt.	4 otting	
G[amle] Anders Hanssøn	1 fuldgaardt.	4 otting	
Jens Nielssøn	½ gaardt.	2 otting	
Hans Nielssøn	½ gaardt.	2 otting	
Ung Anders Hanssøn	1 fuldgaardt.	4 otting	

och giffuer sin herlighedt til Ribe.

Faarbalgum.

Niels Jessøn	1 gaardt.	4 otting	} Trøyborg tiener.
Per Knudssøn	½ gaardt.	2 otting	
Chresten Perssøn	½ gaardt.	2 otting	

¹⁾ Maa sikkert være identisk med Mourids Podebusk til Kørup, som var gift med Magdalene Sehested (død 1611) fra Spandetgaard. Han døde allerede 1593 (Kinch: anf. sted II 122 ff), og det er mærkeligt, at præsten eller provsten, da de skrev deres beretninger, ikke har været klar herover.

²⁾ [Lydum].

³⁾ Ogge Hansen Husum var præst i Mjolden fra 1561 til omkring 1610 (Arends: anf. sted I 371).

Mickel Chrestenssøn	1 gaardt.	4 otting	} Troyborg tienere.
Jon Anderssøn	1 gaardt.	4 otting	
Niels Nissøn	1 gaardt.	4 otting	
Seffrin Hanssøn	1 gaardt.	4 otting	
Kierstin Pers	1 gaardt.	4 otting	
Marthen Hanssøn	½ gaardt.	Hospitals tienere.	2 otting.
Niels Perssøn	½ gaardt	til Lyom ¹⁾ kloster och 1 otting til capittel udi Ribe, [ded er 2 otting].	

Aff Forbalgum fanger presten och kircken icke uden halffue part tiende.

Huybierig.

Hans	Nielssen	1 gaardt.	4 otting	} hospitals tienere udi Ribe.
Ib	Perssøn	1 gaardt.	4 otting	
Peder	Oggessøn	½ gaardt	2 otting	
Henrick	Chrestenssøn	1 gaardt.	4 otting.	Capittels tienere udi Ribe.

Ditte adt vere saa udi sandhed om huert sogen udi Løuherrit oc om sames indbyger, som offuen schreffuen findes, ded haffuer ieg grantzskeligen faarfaret, oc med huer præstes egne hand aff disse sogne mig aff dennem tilsend adt bevise, huer offuer jeg ditte med min egen handes underschriffuelse effter hederlige oc høglerd m[agister] Peder Hegelundes²⁾, voris verdige biscops oc geistelige øffrighedtz, begieringe till ydermere bevise tyger³⁾ oc stadfester.

M[agister] Anders Jacobsen Schierbech.⁴⁾
manu propria⁵⁾ Anno [15]99, 18. augusti.

R a n d e r o p kiercke haffuir udi gamil tider verit annex til Schadste, oc er udi forskreffuene sogen 13 decimantes. Udi

¹⁾ [Lydum].

²⁾ Peder Hegelund (1542—1616) var biskop i Ribe fra 1595 til sin død. Han var en fremragende skolemand og udfoldede en betydelig forfattervirksomhed. Mest kendt er han maaske for sine almanakoptegnelser, der nu findes i Det kongelige Bibliotek, og hvoraf kun en lille del er trykt.

³⁾ Bevidner.

⁴⁾ Andreas Jacobsen Skærbæk blev diakon i Skærbæk 1586. Fra 1590 var han præst i Visby, hvorfra han i 1598 skal være kommet til Skærbæk (Arends: anf. sted I 385). Hvis denne angivelse er rigtig, synes det underligt, at han endnu aaret efter kan være herredsprovst i Lø herred og Ballum birk.

⁵⁾ Med egen haand.

Lundeby er 5 hele gaarde, som tienir velb[yrdige] Peder Rantzov til Trøyborrig.

Hans Pedersøn	1 gaard	} 4 smaa otting til huer gaard, besønderlig paa sædland.
Gundi Perssen	1 gaard	
Hans Perssen	1 gaard	
Trogils Hanssen	1 gaard	
Matz Tamsøn	1 gaard	

Udi Randerophy er 8 gaarde oc 1 otting, som besidder eptherschreffuene:

Peder Tøgesøn	1 gaard	} 4 otting til huer hel boel.
Ib Persøn	1 gaard	
Niels Perssen	1 gaard	
Brodin Trogilssen	$\frac{1}{2}$ gaard	} noch 2 otting til $\frac{1}{2}$ gaard.
Lauritz Nielssen	$\frac{1}{2}$ gaard	
Niels Perssen	$\frac{1}{2}$ gaard	} 2 otting til $\frac{1}{2}$ boel.
Niels Jenssen	$\frac{1}{2}$ gaard	
Thamis Hanssen	$\frac{1}{2}$ gaard	} 2 otting til huer $\frac{1}{2}$ boel. ¹⁾
Hans Benditzøn	$\frac{1}{2}$ gaard	

Disse forschreffuene 6 hele gaarde tienir til Troyborrig.

Fedder Eskessøn 1 hel gaard, som er 4 otting, oc tienir hederlig capittel udi Ribe.

Lyom clostir { Hans Chrestensøn $\frac{1}{2}$ gaard }
 tienir. { Knud Perssøn $\frac{1}{2}$ gaard } 2 otting til huer $\frac{1}{2}$ boel
 Peder Andersøn 1 otting. Hospitals tienir udi Ribe
 Summarum 53 otting jord udi Randerup sogn.

Register paa alle sognmend och gaarde, som tiender til Balgom oc Randerop kircher. Anno c. [15]99.

5. **Balgum sogn.** Er fundierit paa 3 præberender y Riber domkirche, der præsten til Balgom kirche aarligen yder oc udgiffuer.

Oc findis disse gaarde beliggendis:

Først er paa Balgom marc 48 hele gaarde, som tilforne haffue liggit thil Riberhuss, men nu nogle aar forleden ere aff Kongelig Maiestæt forlenet thil Trøyborrig. Oc same 48 gaarde haffuir²⁾ til lige brugning i agger oc eng, epther som det

¹⁾ Disse to halvgarde mangler i det foregaaende register.

²⁾ Der staar her i teksten et tilsyneladende meningsløst er.

er schifft thennem emellum anno c. 1582. Haffuir huer gaard 4 otting at bruge oc giffue lige megit thil schyld, lige megit tiend thil presten. Noch huer seerdielis til kirchen udi haard korn. Oc ere same 48 mend huer vid sit naffn oc brugning antegnit som her eptherfølger:

Vestirend Balgom.

Anders Persøn	1 gaard	}	4 otting til huer boel.
Jenss Nielsøn	1 gaard		
Hanss Persøn	1 gaard		
Peder Ouesøn	1 gaard		
Hanss Persøn	1 gaard		
Peder Nielsøn	2 gaarde		
Hans Jensøn	1 gaard		
Jørgen Pouilssen	$\frac{1}{2}$ gaard		
Niels Persøn	$\frac{1}{2}$ gaard		
Niels Mattissen	1 gaard		
Jens Hanssen	1 gaard		
Andres Jenssen	1 gaard		
Chresten Hanssen	1 gaard		
Niels Hanssen	1 gaard		
Summa 14 fuld gaarde.			

Østerend Balgom.

{Trogils Mamsøn	$\frac{1}{2}$ gaard	}	2 otting til huer $\frac{1}{2}$ boel.
{Peder Hermensøn	$\frac{1}{2}$ gaard		
Chresten Nielsøn	$\frac{1}{2}$ gaard		
Michel Hansøn	1 gaard	}	4 otting til huer hel gaard.
Jenss Hansøn	1 gaard		
Jenss Perssøn	1 gaard		
Man Thøgesøn	1 gaard		
Chresten Nielssen	1 gaard		
Michel Persøn	1 gaard		
Niels Nielssen	1 gaard		
Niels Hansøn	1 gaard		
Brodur Mouritzøn	1 gaard		
Jørgen Nielssen	1 gaard		
Peder Lassøn	1 gaard		
Tøge Michelsøn	1 gaard		
Niels Michelsøn	1 gaard		
Tol Chrestenssen	1 gaard		

Trogels Mattissen	1 gaard	}	4 otting
Tøge Hanssen	1 gaard		
Hans Hanssen	½ gaard		2 otting

Husum oc Bodtzbøl Balgom.

Anders Nissøn	1 gaard	}	4 otting til huer hel gaard oc 2 otting til huer ½ gaard.
Mam Nielssen	1 gaard		
Marin Tøgis	1 gaard		
Hans Ibsøn	1 gaard		
Rasmus Boysøn	1 gaard		
Trogils Thøgisøn	1 gaard		
{ Per Tamsøn	½ gaard		
{ Jørgen Tamssen	½ gaard		
Jens Pedersøn	½ gaard		
Niels Pederssen	1 gaard		
Matz Jensøn	1 gaard		
Jens Hanssen	1 gaard		
Marin Nielsis	1 gaard		
Fedder Hansøn	1 gaard	}	4 otting til huer hiel gaard.
Jenss Nissen	1 gaard		
{ Niels Persøn	½ gaard		
{ Niels Nielssen	½ gaard		
Fedder Perssen	1 gaard		
÷ Peder Hanssen	½ gaard		

Summa Summarum paa 48 gaarde, liggendis paa Balgom marck.

Noch er der paa Balgom march en liden brugning, som hør til Harknag oc skylder nu til Trøyborrig, forlent fra Ribershuss.

Noch er der paa Balgom marck 19 støcker jord, smaat oc stuert, skylder til capittel i Ribe oc rette staffuen der til, ligger østir til prestegaarden, dog tiendis deraff huercken til presten heller kirchen, icke heller er eng heller nogen fuorte.

Rexby oc Bunthie marck.

Paa forskreffuene marcke er 12 helegaarde beliggendis:

Bunthiede 6.

Peder Hanssen	1 gaard	}	4 otting til huer gaard.
Elin Nielskune	1 gaard		
Hans Persøn	1 gaard		
Hans Anderssen	1 gaard		
Jesper Jonssen	1 gaard		

Disse forskreffuene ere Møgeltønder tienir.

Lauritz Matzøn ibidem 1 gaard. 4 otting.

Trøyborrig tienir.

Rexby.

{Lauritz Jensøn	½ gaard	}	4 otting til huer hel boel.
{Niels Jensøn	½ gaard		
Mergret Jørgens	1 gaard		
Chresten Hansøn	1 gaard		
Hans Hanssen	1 gaard		
Barbra Hansis	1 gaard		
Jørgen Jenssen	1 gaard		

alle Møgiltøndir tienir.

Balgom mersk.

Knud Persøn	1 gaard.
Anderss Nielssen	½ gaard.
Hans Ibssen	½ gaard.
Nis Ibssen	½ gaard.
Fedder Perssen	3 otting.
Thamis Perssen	3 otting.

Disse haffuir en saare ringe korn sæd oc ere alle Trøyborrig tienir. forlent fra Riberhuss.

Item er der beliggendis nest op thil Balgom marck it halff boel, som kaldis Bysted, oc er den i Løvherrit och schylder den theologische løsemester udi Ribe.

Noch udi Kringelom, som ligger ocsaa udi Løvherrit, er 3 gaarde:

An Andersis	1 hel gaard.	4 otting, tienindis hospital udi Ribe.
Hans Terkilssen	3 otting	} Troyb[org] tiene[re].
Nis Terkilssen	3 otting	

Forbalgom.

Denne by haffuir aff arils tid giffuen sin halff plict oc rettigheth til Balgom kirche oc halfft til Meolden kirche, men nu nogle aar forleden er alt det kommen fra Balgom kirche til Meolden, undtagen korntiend alene, som endnu giffuis til forschreffuene Balgom kirche oc præsten, som er aff huer hel gaard 6 schipper byg med Riber made, huilket liglig schifftis emellom præsten oc kirchen, oc haffuir forschreffuene bymend dieris halff standelsse udi Balgom kirche saa vel som udi Meol-

den kirche. Vidir om dinne by oc gaarde findis at vere antegnit oc opscsreffuen y thend register offuer Meolden sogen.

¹⁾[For]²⁾ballum mend haffue aff arilds [tid ud]²⁾giffuen halff rettighed til Ballum kircke oc halfft til Meolden, men nogle aar forleden er det kommet fra Balum kircke til Meolden, undtagen korntiend allenne, som endnu giffues til Ballum kircke oc presten udi reent korn, aff huer hele gotz sex Ribber schep- per byg til presten oc lige saa megit til kircken, oc haffue same forschreffuene mend dieris halffue stand i Ballum kircke saa vel som i Meolden kircke, men huorledis de ere delte, oc huor de skyldte, findes i registeren offuer Meolden sogn.

Uddrag af stiftsregistret.

Huidding herrit.

Arildt sogn.

1. Er lagt udi ottinge oc til huer gods 4 otting.

Til førstendom under Hadersleffhuss	heelegaarde	15.
	halffuegaarde	6.
	heelee bøndergaarde	4.
	halffue bøndergaarde	8.
		½
Kircken		
Summa	{ ottinger 106.	
	{ Gaarde 26½.	
Decimantes		52.

2. Skerbeck sogn.

Skerbeck sogn er lagt udi ottinger,

af hvilke somme besidde flere, somme ferre otting.

Her er gaardene den meste part delt udi tuinding oc trending.

¹⁾ Det følgende er skrevet paa et løst blad, som næppe nogensinde har udgjort en del af registret. Maaske er det skrevet i Ribe. Forlæg for det foregaaende stykke kan det næppe være.

²⁾ Bogstaverne i skarp parantes er tilføjet ved gisning, da en del af papiret mangler.

Kronens til Riberhuss	ere ottinger	16½.
Til Hadersleffhuss	ere ottinger	132.
Til Lyomkloster	ottinger	13.
Riber capitel	ottinger	19.
Fru Magdalene Seested ¹⁾	ottinger	2.
Til hospitalet udi Ribe	otting	3.
Til Skerbeck kirke	otting	8.

Summa alle ottinger 193½.

Heele gaarde (beregnet udi huer gaard eller fuld godz 4 ottinger).

47½.²⁾

Decimantes

79.

Brøns sogn.

Kircken hør til Riber capitel, som archideggen haffuer jus patronatus til.

Til Riberhuss	ottinger	4.
Til Hadersleffhuss	ottinger	180.
der foruden	gaard	1.
Til Lyom kloster	ottinger	4.
Fru Magdalen Seested	ottinger	3.
Til D[ominus] Peder Søffrenssøn	ottinger	4.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	9.
Til hospitalet udi Ribe	ottinger	12.
Til hospitalet udi Kolding	ottinger	3.

Summa alle ottinger 221.

Heelegaarde (beregnet udi huer gaard eller fuldgods 4 otting)³⁾

giøre 55 og 1 otting.

Decimantes. 75.

¹⁾ Magdalene Sested, der var datter af Claus Sested til Spandetgaard, blev 1558 gift med Mourids Podebusk til Kørup. Hun døde december 1611 paa Korsbrødregaard i Ribe. (Danmarks Adels Aarboeg 1914, 472).

²⁾ Et andet sted, som dog vist er overstreget opgives tallet 49½, det rigtige er 48½.

³⁾ I den overstregede tekst oplyses det, at gaardene »ere mesten part i tuending og trending«.

4. Resby sogn.

Til Hadersleffhuss	ottinger	53.
Adenlens	ottinger	7.
En borger i Rile	ottinger	8.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	11.
Til hospitalet i Ribe	ottinger	5.
Summa heele godz ¹⁾		
Decimantes	40.	

5. Huidding sogn.

Kronen til Riberhuss	ottinger	6.
Til Hadersleffhuss	ottinger	80½.
Adelens ²⁾	ottinger	10.
Capitlet udi Ribe	ottinger	9½.
Summa alle ottinger		84.
Heelegaarde (beregnet udi huer gaard eller ottinger)	fuldgods	4
giøre		21.
dog er di fleste ³⁾ udi tuending.		
Decimantes		46.

6. Roagger sogn.

Kronen til Riberhuss	otting	1½.
Til Hadersleffhuss	ottinger	42.
Til Lyomkloster	ottinger	2.
Til Fobetslet ⁴⁾	ottinger	2.
Adelens	ottinger	12.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	12.
Summa alle ottinger		71½.
Heelegaarde (beregnet udi huer gaard eller ottinger)	fuldgods	4
giøre	18 ringer	½ otting.
Decimantes	31. ⁵⁾	

¹⁾ Der staar her nogle ulæselige ord, som dog vist atter er udstregt. I den overstregede tekst opgives antallet af gaarde til 21 og antallet af ottinger til 84. Desuden hedder det om gaardene, at de »ere mesten paart i tuending oc trending«.

²⁾ Her ovenover har oprindelig staaet: »Frue Magdalene Seested ottinger 4«.

³⁾ Læsningen af de tre foregaaende ord er usikker.

⁴⁾ Fovslet i Ødis sogn, Tyrstrup herred var tidligere en hovedgaard, der ejedes af den adelige slægt Lindenov. Den 9. januar 1584 skødede Hans Johansen (Lindenov) den med tilhørende gods til kongen (Kronens Skøder I 273).

⁵⁾ I det overstregede oplyses det, at gaardene »ere mesten part i tuending oc trending«.

7. Vodder sogn.

Kronens til Riberhuss	ottinger	6.
Til Lyomkloster	ottinger	8.
Til Hadersleffhuss	ottinger	74.
Til capitlet udi Ribe	otting	1.
Summa all ottinger		89.
Heelgaarde (dog drifve fler tilsam[men] sin godser ¹⁾ . gøre	22 oc 1 otting	
Decimantes	36.	

8. Spandit sogn.

Til Riberhuss	ottinger	4.
Til Hadersleffhuss	ottinger	11.
Fru Magdalene Seested	ottinger	21.
Summa alle ottinger		36.
Heelegaarde ²⁾ gjøre	9.	
Decimantes	20.	

9. Hørup sogn.

Til Riberhuss	ottinger	2.
Til Hadersleffhuss	ottinger	57.
Heneke Bockvold	ottinger	11.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	4.
Summa alle ottinger		74.
Heelegaarde ³⁾ gjøre	18 oc 2 ottinger.	
Decimantes	36.	

10. Vester Vedsted sogn.

Til Riberhuss	ottinger	3.
Til Hadersleffhuss	ottinger	19.
Adelen	ottinger	13½.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	32.
Til domkircken	ottinger	5.
Til hospital udi Ribe	ottinger	4.
Summa alle ottinger		76½.
Heelegaarde ³⁾ gjøre	19 oc ½ otting.	
Decimantes	45.	

¹⁾ Læsningen af de sidste tre ord usikker.

²⁾ I den overstregede tekst hedder det: »(beregnet udi huer gaard eller fuldgods 3 ottinger)«.

³⁾ Overstreget er: »(beregnet udi huer gaard eller fuldgods 4 ottinger)«.

11. **Rømme** en omfløt ø.

Til Riberhuss	ottinger	1½.
Til Hadersleffhuss	ottinger	30.
Peder Rantzov til Troiborg	ottinger	45.
Til capitlet udi Ribe		7.
Summa alle ottinger		83½
Heele gaarde ¹⁾ gjør	21 en halff otting ringer.	
Decimantes	60.	

12. **Siem sogn** der udi er 1 bierck som kaldis Lustrup bierck.²⁾

Til Riberhuss	ottinger	80.
Til Hadersleffhuss	ottinger	9.
Christopher Rosenskrantz til Høgsbro ³⁾ otting		1.
Til capitlet udi Ribe	ottinger	6.
Til hospitalet udi Ribe	ottinger	4.
Til Siem kircke	ottinger	3.
Summa alle ottinger		103.
Heelegaarde ⁴⁾	25 oc 3 ottinger.	
Decimantes	49.	

¹⁾ Overstreget er: »(beregnet udi huer gaard eller fuld gotz 4 ottinger)«.

²⁾ Oprindeligt omfattede Lustrup birk, der i middelalderen hørte under biskoppen i Ribe, antagelig biskoppens samlede gods i Lustrup by og Seem sogn (Kinch: anf. sted I 366, 603). Ved reformationen blev det ligesom de øvrige biskoppelige birker sækulariseret og lagt under Riberhus. 1563 bestemtes det, at kronetjenere og gejstlige tjenere i Hviding herred skulde svare herunder, men allerede 1576 maatte denne ordning atter definitivt opgives. Den 5 september 1661 overdroges birkeretten til Hans Schack, og først den 31. juli 1807 kom kongen atter i besiddelse deraf. Den 7. juli 1812 lagdes birket sammen med Riberhus birk, indtil Ribe herred oprettedes i 1859 (Jyske samlinger 5. række, 2. bind 342 ff; Kinch: anf. sted II 97 f. 168; Kronens Skøder II 102 ff; Trap: Danmark (1. udgave) Alm. Del 241 f; Speciel Del II 1008).

³⁾ Høgsbrogaard i Hviding sogn og herred ejedes i lang tid af familien Rosenkrantz. I 1613 solgtes den til statholderen Gert Rantzau, der knyttede den til Lindved, hvorfra den først blev fraskilt i 1748. Om Christopher Rosenkrantz se ovenfor.

⁴⁾ Overstreget er: »(beregnet udi huer gaard eller fuld gods 4 ottinger) gjøre«.

Præsten og Historikeren C. C. Lorenzen.

Af **August F. Schmidt.**

Blandt de Forfattere, der i sidste Halvdel af afvigte Århundrede leverede smukke, lokalhistorisk orienterede Arbejder om Sønderjyllands Fortid, indtager Pastor C. C. Lorenzen så smuk en Plads, at det kan være nyttigt, at hans Liv og Gerning bliver omtalt for en Læsekreds, der umiddelbart interesserer sig for vort Grænselands Historie.

Christian Claus Lorenzen blev født den 4. Marts 1829 i Sottrup i Sundeved. Hans Forældre var Boelsmand Claus Lorenzen og Hustru Maren, f. Jørgensen. Fem År gammel mistede han sin Fader, hvorefter Moderen (der døde i 1857) i 1835 ægtede Jørgen Alexandersen, der med megen Omhu sørgede for Stedbørnenes Opdragelse. Med sine 3 Søkende besøgte Christian Cl. Lorenzen Byens Almueskole og blev konfirmeret i 1845.

Da hans Lærer, Degn og Skolelærer P. Paulsen, troede at opdage gode Evner hos den unge Bondedreng, underviste han ham et Års Tid efter hans Konfirmation i Tysk og Musik. Ved Påske 1846 kom han efter Degnen Paulsens Råd til Kappel til cand. theol., Privatlærer Rauck, nærmest for at lære Tysk, da man var af den Formening, at han, fortrolig med begge Landsprogene, bedre vilde komme frem i Verden, hvad Vej han end senere måtte slå ind på. Ved Påsketid 1847 kom Lorenzen til Skolelærer Jørgensen i Kobbelled i Eskris Sogn i Angel, hvor han blev i 3 År og gjorde sig under Jørgensens Vejledning fortrolig med de forskellige Grene af den lavere Matematik og med Landmåling. Til Gengæld måtte han undervise de mindre Børn i Landsbyskolen, I Tiden 1849—50 nød han Undervisning i Latin hos Stedets Præst, Professor Ohrt, og begyndte samtidig på egen Hånd at studere Græsk og Fransk, da han nemlig nu havde bestemt sig for den akademiske Bane og valgt Teologien til sit Fremtidsstudium. Ved Påske 1850 blev han optaget

i Latinskolen i Flensborg i næstøverste Klasse, men da Undervisningen led en Del Afbrydelser på Grund af Oprøret og Istedslaget, forlod han allerede i September samme År Skolen og drog til København for at lade sig privat dimittere til Universitetet. Efter at have nydt en fortrinlig Undervisning af sin Dimissor, Underbibliotekar J. Hannover, samt af Pastor Blædel og cand. Voltelen, underkastede han sig i Oktober 1851 Eksamen Artium og erholdt 1. Kaurakter. Næste År, i Juni, tog han de forberedende Universitetsksamener med første Karakter. Derefter studerede han i 2—3 År Teologi, blev Alumnus på Walkendorfs Kollegium 22. December 1852, fik Kommunitetet 1853, og i 1854 kom han på Regensen. Ved Nytaar 1855 blev han ansat som Førstelærer ved den i Slesvig By nyoprettede danske Garnisonsskole; underkastede sig den 28. Juni 1856 den nærmest for Slesvigere, anordnede teologiske Embedseksamen i Flensborg og erholdt 2. Karakters 1. Grad (svarende til 1. Karakter i København). Den 29. September 1856 blev han udnævnt til Adjunkt ved Domskolen i Slesvig,¹⁾ hvor han forblev. til han den 23. Januar 1861 blev kaldet til Præst i Siversted i Flensborg Provsti; han blev ordineret den 20. Marts 1861. I Krigsåret 1864 blev han den 29. April afsat af de tyske Civilkommisærere, og den 28. Oktober nævnte År blev han entlediget fra sit Embede.

C. C. Lorenzen måtte nu som så mange andre kendte¹⁾ sønderjydske Præster søge til Kongeriget. Han var så heldig at blive Lærer, først ved Svendborg Borgerskole, senere på Herlufsholm, indtil han den 15. Januar 1871 blev kaldet til residerende Kapellan ved Ålborg Frue Kirke og Sognepræst til Sønder Tranders. Den 15. Marts 1877 fik han

¹⁾ Th. Erslew: Supplement til Almindeligt Forfatter-Lexicon II (1864), 240—42. Nic. Bøgh i Biografisk Lexikon X (1896), 382—83.

¹⁾ Han var Medunderskriver af Adressen til Biskop H. L. Martensen i Anledning af dennes Fremstilling af Sprogforholdene i Sydslesvig. Indsigelsen fra de sønderjydske Præster tog Martensen sig meget nær (jfr. H. Rosendal: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland I. 1911, 292).

det bedre Embede som Sognepræst ved Frue Kirke i Ålborg. Her fandt han sit blivende Sted.

Chr. Cl. Lorenzen blev gift den 28. December 1855 med Sophie Marie Margrethe Hoffmann, der var født i Næstved den 24. September 1831 som Datter af Stabstrompeter ved 4. Dragonregiment Joh. Chr. Hoffmann (f. 1810) og Hustru Kirstine Ottine Lange (f. 31. Maj 1811), Datter af Hans Diderik Lange og Hustru, Margrethe, f. Lützhöft.¹⁾

*

I en ung Alder begyndte C. C. Lorenzen sin Virksomhed som Skribent. Allerede fra 1851 har man det første trykte Vidnesbyrd fra hans Hånd, et Lykønskningssdigt til hans »kære Stedfader« i Anledning af en Fødselsdag den 6. April 1851. I Hæftet, 12 Sider, var også nogle danske og tyske Digte. Året efter, i 1852, udsendte Lorenzen »Hertugen af Augustenborg eller den feilslagne Regning«, 12 Sider (forfattet 1849), 1855 offentliggjorde den unge teologisk studerende Bogen: »Die Theilnahme an unserer öffentlichen Gottesdienste, wie sie ist, und wie sie sein sollte« (14 S.).

1858 udgav Lorenzen med Understøttelse af det slesvigske Ministerium: »Deutsches Lesebuch für die Volksschule und die Unterclassen der höheren Schulen des dänischen Staates«, 3. Udgave 1862 (336 Sider). Den som det synes fortrinlige Læsebog indledes med en grammatisk Fremstilling af det tyske Sprog, hvorefter følger velfortalte Afsnit af Danmarks Historie og Geografi. Endvidere er der naturhistoriske Læsestykker og blandede Stykker, hvorefter Bogen slutter med en Række forskelligartede Digte.

Fra o. 1859 begyndte Lorenzen en frodig lokalhistorisk og folkloristisk Forfattervirksomhed. Nævnte År udsendte han den for sønderjydske Sagnforskning værdifulde Bog: »Gamle og

¹⁾ Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869—1884 [1885—87], 26. Max Grohshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884—1911 [1914] I, 9.

nye Minder fra Sundeved« (82 Sider). Heri er meddelt 37 Sagn, hvoraf henved 30 ikke tidligere havde været trykt, så det var en smuk Indsamling, Lorenzen havde foretaget. Det var Barndomsegnens Sagn, han her fik reddet fra Glemsel. En Del af dem har han fæstet til Papiret frisk fra Folkets Læber. Værdien af Lorenzens forholdsvis gamle Sagnoptegnelser erfarer man bl. a. ved at undersøge Sagnkredsen om Barstenen eller Dybbølstenen på Østskråningen af Dybbølbjerg. Her hører Lorenzen til den ældste Række af Optegnere (Rask 1839, Müllenhoff 1845, Lorenzen 1859), og da han var velkendt i Egnen, er der ingen Grund til at tvivle om, at det er den gamle, stedlige Tradition, han har kendt og optegnet.¹⁾ Det samme tør også siges om de øvrige af Lorenzen optegnede Folkeminder fra Sundeved, så hans lille Sagnbog indtager en fremskudt Plads blandt Sagnbøgerne fra Sønderjylland. At Bogen er velkendt af Folkeminddeforskere og udnyttes af dem²⁾ er naturligvis en given Sag. — I anden Del af »Gamle og nye Minder fra Sundeved« findes en kort Fremstilling af Sundeveds Historie og Sprogforhold, hvorefter Lorenzen skildrer Kampene, som fandt Sted på Halvøen i 1848—49, så også rent historisk yder Forfatterens første Hjemstavnsbog sit Bidrag.

I Tilslutning til Sundevedbogen bør nævnes Lorenzens Afhandling i Steenstrups Dansk Månedsskrift 1859, II, S. 350—63, hvor han giver en detailrig og levende Skildring af et B o n d e b r y l l u p p å S u n d e v e d, et nyttigt lille Arbejde, som ofte senere er blevet anvendt.³⁾ — Forskellige andre Steder fik Lorenzen også offentliggjort sønderjydske Sagn og Folkelivsskildringer, men disse skal man ikke i Enkeltheder omtale her — der findes Henvisninger til dem i Supplement til Erslews Forfatter-Lexicon II, 242 — hvorimod vi nu først skal fremdrage,

¹⁾ August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten (1933), 344—47.

²⁾ Se bl. a. Henvisningerne i F. Ohrt: Udvalgte sønderjydske Folkesagn (1919), 89—90.

³⁾ Jfr. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I (1866), 306, 309, 311, 315. H. P. Hanssen og Peter Andresen har også skrevet om Bryllup på Sundeved.

hvad han har skrevet om Slesvig og Omegns storartede Historie, hvilket slet ikke er så lidt.

Det er Lorenzens Ære at have indledet det videnskabelige Studium af Danevirke. I en vidtspændende Afhandling: »De sydslesvigske Befæstningsværker i og fra Oldtiden og Middelalderen« i »Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1859, 3—125 giver han en udførlig Fremstilling af de forskellige Voldes Historie nede ved Slesvig. Han meddeler talrige Målinger af Voldenes Længde, Højde, Bredde m. v., fremsætter arkæologiske Iagttagelser, og ud fra omfattende Belæsthed og sikker Latinkundskab er han i Stand til at give en ret bredt anlagt Skildring af den mangeartede Historie, der er knyttet til Forsvarsvoldene ved Jyllands Fod. Lorenzens første Danevirkearbejde er så godt, at vor nuværende, førende Danevirkeforsker, Dr. Vilhelm la Cour ikke tager i Betænkning at karakterisere den Slesvigadjunkts Redegørelse for en sjældent omhyggelig Undersøgelse.¹⁾

Senere udgav Chr. C. Lorenzen flere Arbejder om Danevirke. Således udkom i Bogform: »Dannevirke og Omegn« (1864, 93 S.), en folkelig Fremstilling, skrevet på Grundlag af det videnskabelige Værk fra 1859. Også Bogen fra 1864 er ledsaget af gode Kort og Illustrationer om Emnet. — I Historisk Archiv II (1872), 44—74 har Lorenzen også en fortrinlig Afhandling om Danevirke og dets Historie, medens han i Pjecen »Thyraborgs Kjærminder« (12 S.) har offentliggjort et Foredrag holdt i Borgerforeningen i Svendborg 1867. I kort, populær Form fortæller Lorenzen her Danevirkes Historie og gør opmærksom på de dyre Minder, der for vort Folk er knyttet til den mægtige Folkevold, hvorom der nu findes en stor Litteratur.

Også om Slesvigs Historie foreligger der gode Undersøgelser fra Lorenzens Hånd. I sin flittigste Forfatterperiode fik han således offentliggjort Afhandlingen: »Om Gildevæsenet i

¹⁾ Vilh. la Cour: Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse (1917), 315.

Byen Slesvig« (Dansk Månedsskrift II, 1860, 168—91), hvori han på Grundlag af megen Viden meddeler en Fremstilling af Midlaldrerens Gilder og den Måde, Gildebrødrene festede på, også så sent som i 1850'erne. Han fortæller ligeledes om Ligkasser og Begravelsesselskaber og fremsætter gode Noter og sproglige Oplysninger. — Et andet Bevis på sin Viden om Slesvigs Historie og Topografi giver Lorenzen i Afhandlingen: »Nogle Bemærkninger om Johann Mejers: »Grundrisz der alten Stadt Schleswig. Anno 1154« (Dankwerts Neue Landesbeschreibung p. 113)«, trykt i Slesvigske Provinsialefterretninger II (1862). 231—49. Udfra et minutiøst Kendskab til Byens Anlægshistorie påviser Lorenzen, at Mejer på sit Kort har tillagt Slesvig i det mindste 14 Gader for mange paa Nordsiden foruden et Slot, der aldrig har hørt til Byen, men blev anlagt imod Gottorp og kun stod et Årstad. Også andre Urigtigheder på Mejers Kort finder Lorenzen Anledning til at rette.

I Bogform udsendte Lorenzen i 1875: »Historisk-topografiske Meddelelser om Gottorp Slot« (71 S.). Dette Arbejde, der er ledsaget af en Grundplan, er skrevet ud fra Undersøgelser i Årene 1859—64 på selve Stedet, suppleret med Studier i Slesvig Rådstuearkiv og i Gehejmearkivet i København. Det var første Gang en selvstændig Beskrivelse af Gottorp Slot fra dets Opførelse til Nutiden blev udgivet i Trykken. Lorenzens Arbejde afviger fra tidligere Forfatteres og bringer selvstændige, nye Oplysninger frem. Ikke alene gives en Fremstilling af Gottorps Betydning for vor Historie gennem Tiderne, også om Slottets Arkitektur, Krigene, der har raseret Slesvig og Omegn, Udviklingen fra et prægtigt Fyrsteslot, over Regeringsbygning til Kaserne, findes der mange Oplysninger i Lorenzens fortræffelige Arbejde, der endnu har bevaret sit Værd.¹⁾

Også Lorenzens Afhandlinger i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1861, 322—63 om Popholt og Omegn og Ha-

¹⁾ I Sønderjyllands Historie I, 524, 533 henviser Vilh. la Cour til Lorenzens Bog om Gottorp så vel som til hans Afhandling om det ældste Gottorp i Historisk Archiv II (1870), 86 ff, udnyttet i Bogen fra 1875.

rald Blaataands Døb er stadig af betydelig Værdi. I sin Præstetid i Siversted Sogn (Ugle Herred), udnyttede han Lejligheden til at indsamle Traditionsstof om Poppostenen eller Døbestenen, hvorved ifølge Sagnet Harald Blaataand blev døbt, efter at Poppo ved Jernbyrd havde overbevist ham om Kristendommens Sandhed. Pastor Lorenzen har fra mange Hold samlet Stof om det berømte sydslesvigske Sagnsted¹⁾ og har derved også leveret et betydningsfuldt lokalhistorisk Bidrag.

Et personalhistorisk Arbejde, der vel er værd at stifte Bekendtskab med, er Lorenzens Levnedsskildring: »Bondedreng og Astronom« (Nær og Fjærn VIII Bind, 1879, Nr. 374), handlende om Thomas Clausen, en Gårdmandssøn, f. 1800 i Snogbæk i Sottrup Sogn. Som Dreng blev Thomas Clausen hjulpet frem af Pastor Holst i Snogbæk Præstegaard. Rige matematiske Evner førte Bondesønnen til de højeste Stillinger. Han endte sine Dage som Direktør for Observatoriet i Dorpat i Estland og var samtidig Professor i Matematik og Astronomi ved Universitetet i den nævnte estniske Universitetsby.

Et Arbejde af Lorenzen, som jeg altid har haft en vis Respekt for, er Afhandlingen: »Hertug Hans den yngre og hans Slægt« (Samlinger til jydsk Historie og Topografi X, 1884—85, 305—352), der ved sit Myr af personalhistoriske Enkeltheder er særdeles nyttigt for Forskere, som ønsker at vide Besked om de forskellige Hertuginier og Hertugfamilier fra Hertugdømmerne. Lorenzen har som Barn sikkert hørt meget om Hertuger og deres vidtløftige Familieforgreninger på Slottene på Als og i Østlandet lige fra Sundeved og ned til Beck i Holsten. Det kræver et dybt Kendskab til et Emne at kunne udarbejde en Fremstilling som den, Lorenzen har skrevet om de sønderjydske Hertugslægters Godsbesiddelser og Familieforhold.

Ja, så kommer vi til Lorenzens egentlige Hovedværk, den prægtige Bog: »Rejseskildringer« (1877, 407 S.), der fortrinsvis

¹⁾ Se nærmere Danmarks Kæmpesten (1933), 253 f.

indeholder Fortællinger og Sagn fra Sønderjylland, fra Kongeåen til Ejderen. Det er en historisk, folkloristisk Rejsefører, den fordrevne sønderjydske Præst her har skænket sine Landsmænd. I Mindet om sin egen Stilling har Lorenzen tilegnet sin Bog det danske Folk, der åbnede Hjerte og Hånd for mængden af Sønderjyde og gav dem et Fristed, som var blevet hjemløse i deres eget Hjem. Ligesom i H. V. Clausens Rejsefører således føres vi også i Lorenzens Rejseskildringer fra Sted til Sted i Sønderjylland. Overalt, hvor vi kommer frem, fortæller Forfatteren på sin stilfærdige og inderlige Måde om alt stort og godt, der er knyttet til Byer, Slotte, Gårde og Steder i det omstridte Land. Han fortæller om berømte Mænd og Kvinder, Sagn og anden folkelig Overlevering og fremdrager, hvor Omgivelserne indbyder til det, betydningsfulde historiske Begivenheder. Fra Sundeved har han en særlig Skildring af Bryllups-, Barsel- og Begravelsesskikke, ligesom han i et Par Kapitler refererer Hovedindholdet af sin Bog fra 1859: »Gamle og nye Minder fra Sundeved«. At han længere Syd på særlig dvæler ved Poppostenen og dens Omegn og fortæller forholdsvis meget om Gottorp, Slesvig og dens Gilder, Danevirke og de Sagn og den Historie, der er knyttet til Landet hernede, er ikke noget at fortænke ham i, thi i disse Egne var han jo helbefaren. Lorenzens Bog vidner om, at dens Forfatter har været særdeles vel bevandret i Sønderjyllands Historie i enhver Henseende. Den hjemstavnsbundne Præst har i sin Præstegård i den blomstrende Limfjordsby sørget over sit Hjemlands Skæbne. Han har fundet Opmuntring og Glæde ved at læse om Sønderjyllands Historie, og så har han fattet den udmærkede Ide at give en kortfattet, vel fortalt Fremstilling af vort Grænselands Historie. Som en folkelig Vejleder i Sønderjyllands Historie var Lorenzens Bog et for sin Tid fortrinligt Arbejde. Det går måske an at fortælle, at det var den første Skildring af nogen dansk Egns Historie, jeg som Dreng læste. Siden har jeg gentagne Gange læst Lorenzens »Rejseskildringer«, og hyppigt bruger jeg den ved Siden af Trap som en Oplagsbog i sønder-

ydsk Stedshistorie. I Årenes Løb har jeg tit med Taknemmelighed tænkt på Lorenzen og hans Værk om Sønderjylland, og det er mig derfor en personlig Glæde her at kunne fremmøde med en biografisk Skildring af den udmærkede Sundevedbo, der endte sine Dage som Præst i Ålborg.

*

Evnen til fri Fortælling af historiske Begivenheder, som Lorenzen så smukt har givet Udtryk for i sine »Rejseskildringer«, udviklede han yderligere i tre historiske Fortællinger, der ifølge deres Indholds tidsmæssige Rækkefølge bør læses i denne Orden: »Ærkebiskoppen af Bremen« (1887, 251 S.), »Carl Gustav i Sønderjylland« (1886, 302 S.), »Hofdamen paa Østerholm« (1885, 208 S.). Lorenzen er som historisk Romanforfatter uden kunstnerisk Evne; han er i øvrigt selv også klar over, at han ikke besidder Digtergaver.

Formålet med de tre historiske Fortællinger — Romaner tør man næppe kalde dem — har for Lorenzen været i den friest mulige Form at genfortælle vigtige Træk fra det 16.—18. Århundredes slesvig-holstenske Historie. Til sådan et Arbejde besad han fortrinlige historiske Forudsætninger. Han bygger sine Fortællinger over virkelige historiske Begivenheder, og det lykkes ham snildeligt at smugle en Række Tildragelser ind i sin novelleagtige Fremstilling. I »Ærkebiskoppen af Bremen«, hvis Hovedperson er Ærkebiskop Johan Frederik af Bremen (død 1635), findes genfortalt en Række Episoder fra Slesvig og Holsten i Christian IV's Ungdomsår, ligesom vi hører om den Konges uheldige Deltagelse i Trediveårskrigen og Gustav Adolfs Sejre på de tyske Slagmarker umiddelbart efter 1630.

»Carl Gustav i Sønderjylland« har sin Værdi ved at fremdrage en Række Enkeltheder fra den ulykkelige Krig 1658—60, knyttet til Sønderjylland. Den Andel, den sønderjydske Befolkning havde i Carl Gustav Fejden, var ikke stor eller af nogen som helst gennemgribende Betydning, men dog betydningsfuld

nok til, at Kong Frederik III måtte sande, at det var bedre at støtte sig til et trofast Folk end til Fyrster, der kun tænkte på deres eget, og som havde glemte Slægtskabets og Taknemmelighedens hellige Pligter.

Betydeligst af Lorenzens tre digteriske Arbejder er uden Tvivl »Hofdamen paa Østerholm«, et Værk, der i fortrinlig Grad er fremgået af Lorenzens indgående Studier i de sønderjydske Hertugers Slægtshistorie. Også i de to foran nævnte historiske Fortællinger findes megen Slægtshistorie fra de slesvig-holstenske Slotte. Afhandlingen i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« X fra 1884—85 om Hertug Hans den yngre og hans Slægt er den videnskabelige Forudsætning især for »Hofdamen paa Østerholm«, og man gør klogt i at læse både den personalhistoriske Fremstilling og den skønlitterære Skildring i Bogen fra 1885, idet begge Arbejder fæstner i Erindringen interessante historiske Begivenheder og fængslende Menneskeskæbner. Det er egentlig let at forstå, at Lorenzen kunde finde Lyst til for et større Læsepublikum at genfortælle Historien om Hertug Christian Carl til Nordborg, der giftede sig med sin Moders Hofdame Dorteia Christine von Aichelberg. Den gamle Enkehertuginde på Enkesædet Østerholm i Egen Sogn på Als tilgav aldrig Sønnen Giftermålet med Hofdamen, der blev Stammermoder til den senere danske Dronning Caroline Amalie. Det er helt underholdende at læse Lorenzens Fremstilling, der er holdt nær op ad de virkelige Begivenheder,¹⁾ så man kan stadig anbefale »Hofdamen paa Østerholm« til Læsning for historisk interesserede. Jeg har i hvert Fald ganske godt kunnet udholde at læse Lorenzens tre historiske Fortællinger om sønderjydske og holstenske Emner. Han er som skønlitterær Forfatter Epigon og hører til H. F. Ewalds, Camillo Bruuns, Beatus Dodts og J. J. F. Friis' Garde. Lorenzen er svagere Kunstner end de nævnte Skribenter, men han overgår dem uden al Tvivl i historisk Viden. Som novel-

¹⁾ Hvoraf der er givet et Referat i J. Rabens Bog: Nordborg (1929), 49—62.

listisk Skribent er han nu ganske glemt, og selv i Sønderjylland har han vistnok aldrig været særlig kendt af Almenheden uden som Forfatteren til «Rejseskildringer».

*

Da C. C. Lorenzen jo levede af at være Præst i den danske Folkekirke, vil det være rimeligt også at fremkomme med et Par Oplysninger om denne Del af hans Livsgerning. Som den skrivelystne Mand, Lorenzen var, har det sikkert været ham en Glæde at efterkomme en Opfordring fra sin Menighed i Ålborg om at udgive en Prædikensamling, så større Kredse kunde få et Indtryk af Forkyndelsen i Frue Kirke i Ålborg. Til den Ende offentliggjorde Pastor Lorenzen så i 1876 Bogen: »Søn- og Helligdags-Minder« (83 S.), indeholdende otte Prædikener og opbyggelige Betragtninger. Den smukke Bog giver et levende Indtryk af den begavede Mands hjertevarme Tale om det bedste, han vidste af at sige: Guds Kærlighed og Synden og Nåden. »Søn- og Helligdags-Minder« indeholder rige kristelige Tanker, og man forstår godt, at Pastor Lorenzen samlede en stor Menighed omkring sig. Han døde i Ålborg den 18. August 1887 ramt af et Hjerteslag. I den Nekrolog, der fremkom om ham i »Nordjylland« 18. 8. 1887 karakteriseres han som en rettænkende Mand i hele sin Færd, mild i sine Domme, elskværdig og afholdt af alle. Et Indtryk af den venlige Mand får man ligeledes ved at betragte hans Portræt, der ledsager hans postume Bog: »Ærkebiskoppen af Bremen«. Også Lorenzens hele, ret omfattende Produktion bærer Vidne om hans retsindige og humane Tænkemåde, hans danske Sind og hans levende historiske Interesse.

*

Chr. Claus Lorenzen hører som Historiker og som skønlitterær Skribent en afsluttet historisk Epoke til. Selv om han begyndte sit Forfatterskab imellem Krigene, hører han dog til

den Gruppe sønderjydske Skribenter, der blev præget af Nederlaget i 1864. Hvad han skrev efter dette År, var mærket af den nationale Sorg. Også han vilde gennem sine historiske Undersøgelser og øvrige skriftlige Arbejder styrke Danskheden i Sønderjylland, og det er ganske vist, at få har skrevet en Bog, der bedre har kunnet få Nordslesvigs Befolkning til at finde national Opbyggelse i historiske Begivenheder og ældgamle Minder end Bondesønnen fra Sottrup, der i sine »Rejseskildringer« viste sine Landsmænd den sønderjydske Overlevering, som i sin Mangfoldighed og Rigdom er et af de bedste Vidnesbyrd om vort Grænselands tusindårige Danskhed. Og så må det endelig ikke glemmes, at Lorenzen i sin Ungdom grundlagde det videnskabelige Studium af Danevirke, der i gamle Tider viste de farende Folk, at her var Danmarks Grænse. Bag den lå
D a n m a r k.

13. 1. 1937.

A u g u s t F. S c h m i d t.

Sønderjyllands Stednavne.

Af **Peter Skautrup.**

1. Forskningen.

At fortælle om udforskningen af de sønderjydske stednavne er i virkeligheden at fortælle om udforskningen af de danske stednavne. De større, centrale danske stednavneundersøgelser omfatter selvfølgelig også de sønderjydske stednavne, og desuden foreligger en række mere specielle undersøgelser af sønderjydsk stof, som også har principiel betydning for det danske som helhed. Hertil kommer, at næppe nogen anden dansk landsdels stednavne er blevet draget ind i bebyggelses- og kulturhistoriske undersøgelser i samme grad som de sønderjydske stednavne. Og da der ikke siden Marius Kristensens korte overblik fra 1905¹⁾ er givet en oversigt over stednavneforskningen, kan det vel forsvares her — som introduktion til en samlende oversigt over stoffet på grundlag af det nu udkommende værk »Sønderjydske Stednavne« — at give en lidt fyldigere fremstilling af forskningen.

Den videnskabelige, d. v. s. metodiske, og da i særlig grad sproglig-topografisk metodiske forskning er ung, kun godt hundrede år gammel, men ellers er stednavnetolkningen så gammel som den skriftlige overlevering. Vi møder navneforklaringer hos Homer, når han fx. søger at tolke navnet Skylla, hos

¹⁾ Nordisk stednavneforskning, et historisk overblik. Danske Studier 1905 p. 177. jf. også Hjalmar Falk i Germ.-romanische Monatschrift 1910 p. 374—382 Brøndal: Stednavnestudier før og nu, i »Fredderiksborg Amt« 1919; Gunnar Knudsen: Stednavne, i Salmonsens Konversationsleksikon XXII. For norsk stednavneforskning: Gustav Indrebø: Die Ortsnamenforschung in Norwegen, Zeitschr. f. Ortsnamenforschung IV. 273—282; for svensk stednavneforskning sidst: Ivar Modéer: Schwedische Ortsnamenforschung, Zeitschr. f. Ortsnamenforschung VIII (1932) p. 61—76.

Jahvisten, hvor han i 1. Mosebog forklarer navnet Babel, osv. Men de fleste af disse tolkninger er mer eller mindre forvirrede og fantastiske etymologier, hvis værste udløbere er dannet efter princippet: *canis a non canendo* eller: *lucus a non lucendo*.¹⁾

Her i Norden er Ælnod (ca. 1120) en ivrig stednavnefortolker. Han skal absolut oversætte de danske stednavne på latin. Når han i sit skrift om Knud den hellige i beretningen om Svend Estridsøn nævner landsbyen Suddethorp²⁾, nu Søderup i Hjordkær sogn, tilføjer han: »id est Villa cenosa«. Han tolker altså navnet som »den dyndede, sumpede by«, en tolkning vi i dag afgjort ikke straks vilde nå til, idet vi normalt i torpnavnenes første led søger et personnavn eller dog en personbetegnelse. Men man tør vel ikke helt benægte, at Ælnod kan have ret. Udgiverne af Sønderjyske Stednavne (IV. 281) slutter sig i al fald til ham.³⁾ Andre lignende regulære stednavnetolkninger præsenteres, og derved er Ælnod noget for sig. Hvor vi ellers træffer stednavnetydninger — som fx. hos Saxo — består de oftest i stedfæstelse af sagn. Enkelte tolkningsforsøg foreligger i det latinske brevstof, især nok udgået fra klostrene. Flere af vore klosternavne »oversættes« til latin (Øm: *Cara Insula*). Den latinske betegnelse for Løgumkloster: *Locus Dei*, er dog næppe ment som en oversættelse, men blot som en la-

¹⁾ Uoversættelige ordspil: en hund (*canis*), fordi den ikke kan synge (*cano*), en lund (*lucus*), fordi der ikke er lyst (*luceo*); et sådant navnedannelsesprincip — skønt længe bragt i anvendelse ved tolkningen af stednavne på -løse — kan næppe tænkes uden for ironisk anvendelse.

²⁾ I Sønderjyske Stednavne IV, 284: Suddathorp, idet man mærkelig nok har benyttet Langebeks gamle tryk i *Scriptores III* og ikke Gertz' udgave i *Vitae Sanctorvm Danorvm*, hvis text hviler på de ældste håndskrifter (13. årh.).

³⁾ Sønderjyske Stednavne IV. 281: »Forleddet er snarest et Subst. svarende til nyisl. *suddi*, m. »Fugtighed«. no. *sodda*, f. »en med Væde gennemtrukken Masse« (Ross); jfr. Torp NEO p. 680«. Det havde været naturligare at henvise til ord og former, der stod os nærmere, og som Steenstrup i *Indledende Studier* (1909) p. 45 f. har samlet og anført ved behandlingen af leddet *Sudd* en. Men herom måske se mere. Navnet frembyder mange vanskeligheder.

tinisering ud fra en vis lydlig (eller skriftlig?) tilknytning¹⁾ mellem det nordiske og de latinske ord.

Fra Ælnods og Saxos tider til vor kan vi følge den menneskelige trang til at fatte en mening, sanse et indhold i det tomme navnestof. Men hvad der ligger forud for det 19. århundrede vil det dog næppe lønne sig at ofre større plads paa. Det meste kan karakteriseres som folkeetymologier, der kan være dels af rent passiv karakter, dels mere aktiv. Man kan nøjes med en tydning, knytte navnet til et eller flere kendte appellativiske ord i det almindelige sprogstof, og dermed have fået sin forskertrang tilfredsstillet, men iøvrigt lade navnet stå urørt. Det er sådanne folkeetymologier, som i mange tilfælde har ligget til grund for vore herredssegl. I Hvidding herredssegl, kendt fra ca. 1350, kan man skimte to (eller tre) fisk, antagelig hvilling, og dette viser da såvel folkeetymologiserende tankearbejde som tilstedeværelsen på den tid af den middelnedertyske form for fiskenavnet (witink, ved siden af witlink). — Den mere aktive folkeetymologi giver sig udslag i en bevidst ændring af navnet, hvorved det — sædvanligvis dog kun i skrift — nærmes til et eller flere af sprogets almindelige ord. Og det er denne menneskelige aktivitet, som — når lokalitetsbetegnelsen har mistet sikker tilknytning til appellativisk sprogstof, altså er blevet et navn, uden kvalitetsangivelse — i så overordentlig mange tilfælde volder sprogforskere vanskeligheder, idet sprogets enkeltlyds og lydgrupperes sædvanlige regelmæssige udvikling ganske tilsidesættes. Der sker »spring«, ofte uberegnelige som tanken, der affødte springet. Når Garnsbøl udtales både Gamsbøl og Garnsbøl, skal det maaske forklares (Sjy. Stedn. III 265) på den måde, at et oprindeligt Gamsbøl er blevet ændret til Garnsbøl, fordi stedet var tørringsplads for fiskergarn. En regelmæssig lydudvikling fra den ene til den anden form kan der ikke være tale om. Her er sket et spring. Når sidste led i et oprindeligt Hjarpts-høj svækkes så stærkt, at

¹⁾ »Nostrifikation« har Gudmund Schütte kaldt det (Ptolemy's Maps p. 24).

endelsen bliver ukendelig, kan den »tolkes« og ændres i skrift til -sted, så vi får H j e r p s t e d (III. 314).¹⁾ Ustandseligt gennem århundrederne har navnetolkninger fundet sted, men de tolkende, som satte den nye udtaleform i omløb eller den nye skriftform på prent, kender vi ikke.

Derimod skal fra den topografiske og den grammatiske litteraturs navneforskning nævnes et par eksempler. I et tillæg til 2. udgave (1615) af »Chronologia oder Zeit Rechnung . . . beneben einem kurtzen Chronicon von erbawung der Stadt Hattersleuen« gentager C l a v s M ø l l e r den af Saxo først fremsatte navnetilknytning mellem Haderslev og (kong) Hader og føjer til: »vnd weil sein gemahl Schleff geheissen hat er dieselbige (stadt) nach sich vnd seiner frawen nahmen Hater Schleff genennet.«²⁾ — I sin Grammatica Danica (1668) har P o n t o p p i d a n i afsnittet Observationes Etymologicæ taget stednavnestoffet op til behandling og gennemgår en række stednavneendelser og -led. De gennemskuelige led klarer han nogenlunde, tolker også torp-navnene som væsentlig sammensat med personnavne (dog kan han ikke genkende -torp i navne på -(r)up; klarer til dels også -bøl(le): »...qvasi deminutivum a boelig«, og tager et enkelt sted (p. 221) — vistnok for første gang i forskningens historie — o l d n o r d i s k til hjælp ved tolkningen. Men metodisk undersøgelse er der aldeles ikke tale om. For ham er således endelsen i stednavnet Højelse den samme som i skrivelse, hakkelse osv. Hans eksempler er især fra Sjælland og Fyn, sjælden fra Sønderjylland. Ex.: Roager à Roë Rege, vel à roe qviete (p. 222)!

Da sprog- og bebyggelsesproblemet dukker op i det 18. årh.,

¹⁾ I det følgende gælder henvisninger i parentes værket Sønderjyske Stednavne, udgivet af Stednavneudvalget. Bind II er Haderslev amt, III Tønder amt, IV Aabenraa amt og V Sønderborg amt.

²⁾ Meddelt mig af Haugstrup-Jensen; om senere lignende »etymologier« til navnet, se Allen: Det da. Sprogs Historie i Sønderjylland II, 664 f.; sammesteds er også anført en række tilsvarende tåbeligheder i tolkninger af navnet Aabenraa.

bliver naturligt nok også stednavnene draget med ind, men man kan ikke sige, at de nye motiver til drøftelsen bevirker nye og bedre tolkninger. Etymologierne er omtrent som før. Et af Erik Pontoppidan¹⁾ argumenter for landets oprindelige danskhed er stednavnene: »Min Beviisnings anden Grund . . . søger jeg i de fleeste Kiøbsteders og nesten alle Landsbyers samt Herregaardes gamle og rette Nafne, hvilke ere kiendelig Danske, og beviise, at det var ingen andre end Danske, som først anlagde og nafngafve dem«. Så nævner han en række danske endelser: »paa Bye, Drop, eller Strup, Tofft, Balle, Byll, Marck, Holm, Lev« og fortsætter: »Jeg beraaber mig da ey paa Lands-Byernes Nafne mod Norden eller i Aabenraae, Tønder og Haderslev Ambter som ey ere nogen Tvivl underkaste, men alleene paa Nafnene i Angeln, Schwantzen og de Sønderligste Egne. Her findes nu Ex. gr. Brødersbye, Tumble, Ulsebye, Kalbye, Meelbye, Kiisbye, Ketelsbye, Grumbye, Gungelsbye, Norbye, Vindebye, Gerebye. Ligeledes Snarup, Brarup, Flarup, Rurup, Døsterup, Hosterup, Trelstrup, saa og Bundsbøll, Trelbøll, Borsbøll, Balle, Krucksballe, Havetoft, Kalltoft, Kragelund, Jaldelund, Galdelund, item Esmarck, Kasmarck, Lockmarck, Vindemarck, Hvemarck etc. Ligesom disse samt nogle hundrede fleere Landsbyers, klinger og de Herregaardes Nafne, som ey ere enten heel eller half forvendte, Ex. gr. Ruggesgaard, Koehovet, Himmelmarck Eschelsmarck, Vestergaard, Satropholm etc. Hvem er der nu, som icke ved den blaatte Lyed af disse Nafne gietter sig til, at ingen uden Danske Folk har haft dem først i Brug, ja saadanne Danske, som ey vidste meere af Tydsk at sige, end man nu ved Veyle eller Kolding veed deraf«. Viljen var god, men evnen til nøjere tolkning glipper, hvad hans følgende tolkning af Hedeby—Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev tilstrækkelig viser.

¹⁾ Det Danske Sprogs Skiæbne og forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig, i Vid. Selsk. Skrifter I (1745) p. 55—76.

I begyndelsen af det 19. århundrede bragte den fortsatte drøftelse af sprogforholdene imidlertid stednavneforskningen et godt stykke frem. Jacob Scavenius til Gjorslev havde i slutningen af 1815 udsat en prisopgave om det danske sprogs historie i Sønderjylland. Der indkom tre besvarelser, og et bedømmelsesudvalg, bestående af Malling, Kall og Engelstoft, kendte de to besvarelser værdige til henholdsvis den større og den mindre pris. Den bedste var C. E. Werlauffs (danske) besvarelse, den anden (på tysk) var skrevet af Nic. Outzen, præst i Breklum, den tredje (på tysk) af E. C. Kruse, præst i Neumünster. Sidstnævnte lod sin afhandling trykke i Kieler Blätter IV. (1817) p. 343—406; den har ingen interesse i denne forbindelse. Werlauffs og Outzens afhandlinger blev udgivet sammen 1819¹). Outzen gør flittig brug af stednavnestoffet, men med hans tolkninger er det lidet bevendt. Derimod giver Werlauff i sin afhandling, p. 24—37, i virkeligheden den første, om end noget skematisk, oversigt over dansk stednavnestof, stednavneendelser og -led, og han er, så vidt jeg ved, den første danske forsker, som fremhæver nødvendigheden af ved tolkningen at inddrage de ældste navneformer²), — et krav, som her naturligt måtte melde sig på grund af de mange fortyskede former —, om end han rigtig nok samtidigt anser det for rigtigst at se bort fra »almueudtalen«! Han skriver: Ved etymologisk at giennemgaae Navnene paa Landsbyer og de ældste Kiøbstæder i Hertugdømmet, ved at afsondre Almueudtalens og den fremmede Tunges Fordreielse fra det egentlige karakteristiske, og endelig ved at opsøge deres ældste Retskrivning i Diplomer og Krøniker,

1) Prisskrifter angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig; forf. af E. C. Werlauff og N. Outzen. Kbh. 1819.

2) Den svenske forsker prof. Andreas Stobæus havde i sit arbejde »De Scania antiqua« 1706 anvendt de ældste navneformer, hvor han ud fra stednavnene søger at vise, at Skaane fra de ældste tider har været beboet af samme folk (jf. Namn och bygd. 1919. 81 ff.; og allerede Leibniz skal i et af sine småskrifter have fremsat kravet om, at et stednavns betydning skal findes ud fra de gamle navneformer (Brøndal i »Frederiksborg Amt« 1919 p. 7).

vil man finde tilstrækkelige Beviser for det Faktum, at dansk Sprog engang har været hærskende i Hertugdømmet, men at der ogsaa før hiint har været talt et andet Sprog, hvoraf nu vel intet andet Spor findes.¹⁾ På grundlag af stednavne fra Sjælland, Aalborg Stift og to amter i Ribe stift giver han herefter 1) en fortegnelse over danske stednavne *e n d e l s e r* (i det væsentlige med rigtig tolkning; dog -løse: »betyder en Mangel«) og redegør for deres forekomst i Sønderjylland, 2) en fortegnelse over navnenes *f ø r s t e l e d* (delt i *proprier* og *appellativer*). Men iøvrigt er der kun få egentlige stednavnetolkninger, og de er ikke fremragende. I sprog- og lokalkendskab står han tilbage for Outzen. Werlauff havde — det meddeler han selv — aldrig været i Sønderjylland. Han skriver sin afhandling ud af bibliotek og arkiv, hvor Outzen lader folk og egn tale. Werlauff hører helt den gamle tid til, men er dog ved sin korte, systematiske oversigt bebuderen for den nye forskning, hvis sproglig-metodiske forudsætninger netop på den tid blev til.

Med Rask og Bopp og senere Grimm skabtes den sprogvidenskabelige metode, som bragte fastere grundlag for ord- og sprogstudiet. Ganske vist synes det netop paa stednavneforskningens område vanskeligere end andetsteds at få anerkendt og gennemført et metodisk studium. Når endnu den dag i dag den ganske tilfældige, dilettantiske navnefortolkning kan skyde nye skud, er det jo ikke mærkeligt, at den — side om side med den metodiske — kan blomstre i periodens begyndelse. En specialundersøgelse fra tysk side er et eksempel på denne fantastisk-dilettantiske slags. I et skoleprogram fra Flensborg 1833 søger subrektor I. S. Strodtmann²⁾ at vise, at stednavneendelsen *-torp* egentlig (ligesom en lang række andre nordisk-germanske ord) stammer fra arabisk! Til slut opregnes 278 torpnavne (medregnet er Als, Ærø og Femern). — Men der var

¹⁾ Werlauff (såvel som Outzen og Kruse) regner med en ældre »angelsaxisk« bosættelse.

²⁾ Afhandlingens titel er: Probe einer etymologisch-historischen Untersuchung über die Bedeutung der Ortsnamen im Herzogthume Schleswig, men omfatter kun undersøgelse af gruppen på *-torp*.

dog nu skabt en mulighed for analog, metodisk forskning af det specielle navnestof. Den blev også benyttet.

Grundlæggeren af den nyere metodiske stednavneforskning herhjemme (og i Norden) er N. M. P e t e r s e n (1791—1862). Han havde gået i skole i Odense sammen med den fire år ældre Rask, som blev den der førte ham ind i arbejdet med de nordiske sprog. N. M. Petersen omsatte Rasks metode, virkelig gjorde hans tanker i positive arbejder over dansk (orddannelselæren 1826) og nordiske sprog (fremfor alt sproghistorien 1829—30). Og på et tidspunkt midt imellem de sproglige og historisk-litterære arbejder skrev N. M. Petersen da det arbejde, der er grundlæggende for nordisk stednavneforskning, ja muligvis endog virkede i videre kredse (Tyskland og Frankrig.¹⁾ Arbejdet hed: B e m æ r k n i n g e r o m d a n s k e o g n o r s k e s t e d s n a v n e s o p r i n d e l s e o g f o r k l a r i n g, og stod trykt i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II (1835).²⁾ Forudsætningen herfor er dog ikke alene Rasks metodiske forskning, men sikkert også N. M. Petersens arkivarbejde (1830 registrator i Geheimearkivet), hvor han — historisk og topografisk interesseret — gennem det ældre arkivmateriale naturligt måtte få øje på udviklingen. — Stednavnenes betydning kan kun oplyses af vore fædres sprog³⁾, siger N. M. Petersen. Derfor bør man ved tolkningen altid gå tilbage til de ældre og ældste former; de »reneste« former ligger forud for år 1300, til nød kan man også anvende former indtil 1500, men derefter bliver navnene »næsten aldeles upålidelige«. Kan man nå tilbage til den »oldnordiske« form, så »angiver denne sædvanlig

¹⁾ I Norge er det Peter Andreas M u n c h (1810—63; Historisk-geografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen, i Noregsveldi, 1849) i Sverige Johan Erik R y d q v i s t (1800—77; i Svenska språkets lagar II. 1837), som tager forskningen op; franskmænd Aug. L e P r e v o s t søgte under sit arbejde med normanniske stednavne oplysninger (gennem Oldskriftselskabet) hos N. M. Petersen, se Saml. Afh. I. 193 ff.; og muligvis har også G r i m m kendt og benyttet N. M. Petersens afh., da han skrev om sin Hjemegns Hessens stednavne (Brøndal i Frederiksborg Amt, 1919. 9).

²⁾ Optrykt i Samlede Afhandlinger I. 105—192.

³⁾ En del dunkle navne vil han — med Rask — tilskrive en ældre f i n s k befolkning (fx. Falster, Fyn, Samsø, Hven).

ligefrem ordets betydning«. Derfor bliver det også nødvendigt ikke snævert at holde sig til de danske stednavne, men ved tolkningen søge analogier ikke blot indenfor hele Norden, men principielt også i Nordtyskland og England, ja overalt hvor det »gotiske« sprog nåede hen. Vil man imidlertid nøjes med de nordiske sprog, gælder det om at finde »hvilken fremgangsmåde vi have at følge« ved tolkningen, dvs. skabe en metode. Først må man da føre parallelle nordiske stednavnedannelser sammen, og man vil opdage, »at den kreds af almindelige begreber, indenfor hvilke de holde sig, er langt snævrere end man ellers skulde tro«. Således bliver J e l s i Sønderjylland, tidligere (i Valdemars Jordebog) skrevet Jarlsæ, identisk med J e r s ø (eller Gersø) ved Tønsberg, tidligere skrevet Jarlsey. Man må ved tolkningen anvende hele det nordiske sprogs og de nordiske dialekters ordforråd, og man maa kende ikke blot de sædvanlige lydlove, der gælder for det almindelige ordforråd, men tillige »andre, mere særegne for stedsnavnene«. Man skal — som nævnt — udgå fra de ældste former, der ligger oprindelsen nærmere, thi »de gamle have dog fra først af stedse tænkt sig noget ved navnet«. Men foruden denne sprogkundskab kræves også »historisk og lokal kundskab«. Den historiske viden kan undertiden opklare navnet. Folkesagnet skal man dog være meget kritisk overfor: »intet er ustadigere, upålideligere og mere vildledende end dette«. Lokalkendskaben skal afgøre, »hvorvidt der virkelig imellem den antagne betydning af navnet og selve stedet findes overensstemmelse«. Efter disse teoretiske udtalelser går N. M. Petersen over til en formel undersøgelse af og oversigt over stednavnematerialet, en skematisk videreførelse af Werlauffs korte oversigt med eksempler på sjældnere ord i danske stednavne.

I den nærmest følgende tid efter N. M. Petersens værk fremkommer ikke stednavneundersøgelser af større betydning omfangsmæssigt eller principielt. Dette betyder dog ikke, at stednavnestoffet ligger upåagtet hen. Man kan for Sønderjyllands vedkommende næppe finde noget arbejde med historisk, topo-

grafisk, sprogligt eller populært oplysende indhold, hvor ikke også stednavnestof drages frem. Nogle eksempler skal nævnes. Hyppigst diskuteres vel navnenes rette skriftform, og her var der jo takket være Danckwerths gamle fortyskede former¹⁾ stof nok. I lokale blade findes mangt et indlæg herom. De har nu kun ringe interesse. Som — let tilgængelige — eksempler kan nævnes Chr. Paulsens artikler om navnet Aabenraa, genoptrykt i hans Saml. mindre Skrifter I. 257ff. — I beskrivelser af de sproglige forhold berøres ligeså stednavnespørgsmål, fx. i Chr. Paulsens: Bidrag til Sprogets Historie paa den jyske Halvø, fornemlig i den søndre Del (1832)²⁾, og i C. F. Allens Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland I—II, 1857—58 (se om grænserne for danske stednavne I. 4, om stednavnenes forvanskning II. 656ff). — Fra den topografiske litteratur kan som eksempel nævnes pastor H. N. A. Jensens fornuftige og prisværdig forsigtige bemærkninger i hans bog Angeln (1844), især hans indledning til den specielle del p. 311ff. Han er også blandt de første, som indsamler og interesserer sig for marknavne. — I »Blandinger«, 2. hefte 1854, udgivet af Folkeskriftselskabet fremkom pastor Johannes Fibiger (Haderslev) med en lille populær skitse: Om hellige Steder i Sønderjylland i Hedenold, hvor han — meget ukritisk — søger at genfinde hele den gammelnordiske (d. e. litterært-islandske) mytologis gudenavne og en del af den danske oldhistories personnavne i de sønderjydske stednavne. Den viser godt, hvor vanskelig begrænsningens kunst altid er, og hvor stærkt synet kan hildes, når forskere udgår fra et vist begrebsområde og — udelukkende alle andre — søger dette genspejlet i et navnestof.³⁾

¹⁾ Se fx. en liste i herredsfoged C. v. Wimpfens arbejde: Geschichte und Zustände des Herzogthum Schleswig oder Südjütland (1839) p. 246ff.

²⁾ Nordisk Tidsskrift f. Oldkyndighed I; optrykt i hans Saml. mindre Skrifter I. 111ff.

³⁾ Jf. en lignende ukritisk fremstilling i A. L. J. Michelsens lille skrift: Von vorchristlichen Cultusstätten in unserer Heimath (1878), hvor han søger at stedfæste folkenavne osv hos Tacitus til Als (altså hvad et halvt årh. senere også Raben (i Fra Als og Sundeved X) og la Cour tænker sig!).

I 60'erne kom tre omfangsrige og betydelige stednavneafhandlinger. De har det tilfælles, at de først og fremmest er materialsamlinger, men ellers er de ret forskellige. Bibliotekar C. G. Styffes: Skandinavien under Unionstiden (1867) er en geografisk oversigt over hele Norden med angivelse af de middelalderlige navneformer (3. oplag 1911), altså et historisk-geografisk arbejde. — Af mere principiel karakter er oberst Emil Madsens (1830—1919) stærkt »topografiske« afhandling: Sjølandske Stednavne (1863)¹⁾ med et supplement om Samsøs Stednavne. Gennem arbejdet i generalstabens kortlægningsafdeling havde emnet fanget hans interesse. Men man mærker tydeligt — hvad han forøvrigt selv var klar over — at han ikke er filolog. Hans indledning er lidt fløv. Men en enkelt bemærkning, som i hans studier stadig understreges, er dog om end ikke ny (jfr. N. M. Petersen ovf.) så af principiel vigtighed: når et stednavns betydning er vundet ud fra sproglig betragtning, bør den afprøves på stedets beliggenhed og terræn. Teorien om, »at næsten alle Stednavne indeholde eller ere dannede ved Personnavne« (her hentydes sikkert til N. M. Petersen i Saml. Afh. I. 175) afviser han og vil i stedet for hævde, at »næsten altid Endelsen i ethvert dansk Stednavn og ofte tillige Begyndelsen (er) Benævnelsen paa en eller anden Terrainform«. Det er tilmed muligt, hævder han, i visse tilfælde at nå længere ad den sammenlignende topografiske vej end ad den sproglige vej. En endelse, om hvis betydning oldsproget intet oplyser, kan med »en høi Grad af Sandsynlighed« betydningsbestemmes ad den topografiske sammenlignings vej. Efter indledningen følger to alfabetiske fortegnelser over stednavneleddene, først »artsord« (d. v. s. 2. led; straks i første artikel »Aa« slemme sproglige fejl; under »Løse« fremsætter han — som den første — tanken om mulig etymologisk sammenhæng med oldengelsk læs, »eng«, ligesom han her rører ved typens udbredelse, et emne han senere kom tilbage til), dernæst »bestemmelsesord«,

¹⁾ Annaler f. nord. Oldkyndighed 1863, p. 179—375. Jf. F. Dyr-lund i Tidsskr. f. Phil. og Pædagogik 1866 p. 94 ff.

d. v. s. 1. led. Afhandlingen fortjener al anerkendelse; man må blot være klar over, at han af sproglig ukyndighed og ængstelse for at køre i den ene grøft (personnavne-forklaring) jævnlig kører i den anden (naturnavneforklaringen).

Det tredje værk er pastor Johannes Koks: *Det danske Folkesprog i Sønderjylland I—II, 1863—67*. I første bind behandles under orddannelseslæren afledning (I. 205ff.) og sammensætning (I. 226ff.) indenfor stednavnestoffet. Andet bind omfatter en personnavne- og en stednavneordbog, som her interesserer mest. Det er et enestående arbejde indenfor dansk stednavneforskning før Stednavneudvalgets virksomhed, en respektindgydende arbejdspræstation, skabt ud fra sproglig og lokalhistorisk interesse. I ordbogen, hvor navneartiklerne følger i alfabetisk orden, er medtaget alle egentlige bebyggelsesnavne samt de vigtigere naturnavne. Ved hvert navn anføres et righoldigt udvalg af ældre navneformer og i almindelighed også den stedlige udtale — hvad der vistnok er første gang i stednavneforskningen. Værdien heraf skal vel i dette tilfælde ikke fremhæves for stærkt, dels er der ikke tale om egentlig lydskrift (han kunde jo have benyttet Lyngbys lydskrift fra 1858, men se hans bemærkning I. 43, note 2), og dels anvender han vistnok sjældent dialektudtalen ved tolkningen. Endvidere jævnføres i hver artikel navnet med tilsvarende i det øvrige Norden, og der forsøges så en tolkning. Selvfølgelig er der mange fejl, — hvor kunde det være anderledes, men alligevel aftvinger det en beundring, og vi tyr stadig til værket og bruger det til orientering og opslagsbog.

I den følgende tid indtil Steenstrup er Oluf Nielsen (1838—96) vor flittigste stednavneforsker. Gennem sit arbejde med registerbindet til *Scriptores Rerum Danicarum* og ved sine mange kildeudgaver (af brevbøger, diplomer osv.) samlede han sig et stort stednavnemateriale og omfattende stednavnekendskab. En større samlet stednavneundersøgelse — som han efter en bemærkning nok havde tænkt sig¹⁾ — fik han ikke frem, det

¹⁾ Blandinger I. 227.

blev en række små, om end meget værdifulde afhandlinger og bidrag, især ordundersøgelser og glosebestemmelser, hvoraf de større er samlet i Blandinger, udgivet af Universitets-Jubilæets danske Samfund I—II, 1881—1916: ønavne (I. 168), navne på vandløb og søer (I. 183), navne på -um (I. 186), spor af hedensk gudsdyrkelse (I. 257, hvor han har haft norske forbilleder i de af ham nævnte arbejder af Arnesen og Rygh), samt forskellige stednavne og stednavneled (I. 326ff., II. 17ff.). Kun på et enkelt område har han søgt bag om den enkelte konkrete navnetolkning til selve navnedannelsen, — uden dog nogetsteds at fremsætte en drøftelse af problemet. Det drejer sig om personnavnestoffet. Som allerede S u h m havde bemærket ¹⁾, var der visse endelser, som altid eller så godt som altid var sammensat med personnavne, og denne regel anvender nu Oluf Nielsen til omvendt af stednavne på -lev, -torp, -rød (jf. Blandinger I. 339) og -bøl at uddrage ellers ikke i dansk overleverede personnavne, som anføres med det øvrige af ham samlede personnavnestof i hans: Olddanske Personnavne (1883).

I et skoleprogram 1892 fra Haderslev har August Sach i afhandlingen: Der Ursprung der Stadt Hadersleben drøftet endelsen -lev. Stednavne på -lev findes foruden i Danmark og Sydsverige også i Tyskland i et område, der omtrent svarer til det gamle Thüringen (før 531), og i en række afhandlinger²⁾ fra tysk side vedrørende navnene på -leben er jævnlig også de nordiske på -lev blevet behandlet, mest indgående vel af W. Seelmann: Die Ortsnamenendung -leben (1886).³⁾ I Sachs afhandling er der gode iagttagelser: levnavnene optræder i grupper, især i frugtbare, letopdyrkelige egne, derfor antagelig hørende hjemme i den faste bosættelses ældre tid, hvad også sammensætningen med personnavnene

¹⁾ Scriptorum Rerum Danicarum VII i noterne til udgaven af Valdemars Jordebog, p. 554 ff.

²⁾ Se en oversigt af Ferd. Mentz i Zeitschrift für Ortsnamenforschung IX, specielt p. 170ff. Jf. om Seelmanns arbejde P. Lauridsens lidt hårde ord i Sønderjydske Aarbøger 1893 p. 32ff.

³⁾ i Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, XII. p. 7ff.

antyder; for alderen (han anslår: det 5. årh.) taler også, at de ofte er valgt til kirkebyer.

Ved den tidligere forskning var det nok blevet fastslået, at man måtte arbejde såvel historisk-arkivalisk som topografisk-lokalt og sprogligt (lydligt og betydningsmæssigt), men i det store og hele var man blevet stikkende i materialesamlinger eller enkelttolkninger, og når navnet var tolket eller leddets betydning fastslået, mente man opgaven løst; hertil kom saa for det sønderjydske grænsestofs vedkommende nationalitetsproblemet. Men i Seelmanns og Sachs og andres stednavneundersøgelser samt i adskillige afhandlinger om de germanske stammers hjemsted (navnlig drøftes Angler-problemet¹⁾) rykker nu i forbindelse med spørgsmålet om typernes udbredelse de kronologiske og bosættelsehistoriske problemer stærkere frem.

Ved siden af den rene stednavneforskning, hvor man nok søger nye veje, men hvor målet dog er ret snævert afstukket af selve disciplinen, får vi i den følgende tid også en stærkt kultur- og bebyggelsehistorisk betonet forskning, hvori stednavneundersøgelsen indgår som et led. Navnene og deres udforskning bliver et middel til historisk perspektiv.

Den værdigste repræsentant for denne forskning, i Danmark ikke senere overtruffet, er Johannes Steenstrup (1834—1935). Jeg skulde tro, at de nævnte undersøgelser fra forskelligt hold har været medvirkende til, at han tog spørgsmålet op nu, selv om det straks bør tilføjes, at han jo var en så vidtspændende forsker og ånd, at ydre incitamenter ikke behøvedes. Han er klar over (jf. citatet fra N. M. Petersen ovf.) at »de Gamle følte sig langt mere bundne ved Vedtægter og var mere regelfaste i deres Maade at give Navne paa, end man har været det i senere Tider«. ²⁾ Og nu vilde han »udfinde de rigtige

¹⁾ Se f. ex. Erdmann: Ueber die Heimat und den Namen der Angeln. Skrifter utg. af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 1890, og Schüttes afh.: Var Anglerne Tyskere, i Sjø. Aarb. 1900.

²⁾ De danske Stednavne. 2. udg. (1918), p. 12.

Methoder, hvorefter Studiet af Stednavne skulde foregaa, og .. paavise almindelige Sætninger, som have været raadende i den danske Stednavnegivning«. ¹⁾ Han begyndte med en undersøgelse: *Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie* (1895). ²⁾ Ud fra en undersøgelse af landsbyernes jordtilliggende (med udgangspunkt i Falsterlisten i Valdemars Jordebog) viser han, at forholdet mellem de enkelte navnetyper, hvad areal og hartkorn angår, er nogenlunde konstant. Størst areal og hartkorn har byerne på -lev, -by, -sted, -inge og -løse, derefter kommer -torp og -skov, sidst -holt og -rød. I Jylland (Vejle og Ribe amter) er -inge og -by dog mindre end -torp og -skov. Grupperne med det største og bedste tilliggende er de ældste, og de var på den tid, kirkerne byggedes, så fremtrædende, at flertallet af dem (fx. 193 af 346 levbyer) blev kirkebyer. Lev og torp er i almindelighed sammensat med personnavne, by derimod aldrig. Videre søger han nærmere at bestemme typernes »sociale« karakter: levnavnene viser, hvor en bestemt (ikke nærmere fixeret) tids »aristokrati« ved indvandring eller erobring tog jorden i besiddelse, løserne repræsenterer »rigmændene«, torperne de mindre jordrige udflyttere. osv. — Steenstrups næste principielle undersøgelse falder på et helt andet Omraade. I debatten om værdien af den islandske skjaldemytologi, hvorvidt den var folkelig eller ikke, mente han en undersøgelse af gudenavnstoffet i stednavnene måtte have interesse og værdi. Hans afhandling: *Nogle Undersøgelser om Guders Navne i nordiske Stednavne* (1896) ³⁾ giver dog adskilligt mere end hvad titlen antyder. Han søger atter at udforme og fastslå visse hovedsætninger: personer bærer aldrig gudenavne i uforandret form; by (jf. ovf.) er sammensat med betegnelser for naturgenstande (kun 3—4 pCt. med personnavne), torp og sted med personnavne (kun 3—4 pCt. undtagelser), ryd med personnavne; dette viser, hvor

¹⁾ Indledende Studier, p. 8.

²⁾ Historisk Tidsskrift, 6. R. V. 313—366.

³⁾ Historisk Tidsskrift, 6. R. VI. 353ff.

stor regelmæssighed der herskede i ældre navnegivning. Hvad gudenavne angår, fastslår han dernæst, at intet nordisk stednavn, hvori et gudenavn indgår, viser hen til bopæl eller bebyggelse (c: -lev, -sted, -torp, -ryd, -by og -bo er aldrig sammensat med gudenavne), derimod kan gudenavne indgå i forbindelse med betegnelser for naturforhold (dog næppe med betegnelser for rindende vand) og for gudetempler og helligdomme (i Danmark og Sverige dog næppe med -hov).

Det var efter disse vægtige indlæg rimeligt, at det blev Steenstrup, som i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie (1901) kom til at skrive om: *De sønderjydske Stedsnavnes Vidnesbyrd om Folkets Nationalitet og Historie*. Og her fremsætter han under omtalen af de vigtigere stednavneled den interessante iagttagelse, at torpbyerne i Sønderjylland indtager en særstilling i forhold til torperne ellers i Danmark. Dels har de et større jordtilliggende, dels kan det være vanskeligt at påvise nogen »moderby« til dem. Dette forklares derved, at torperne i Sønderjylland må være ældre end andetsteds i Danmark (og Sverige), hvad også bekræftes ved at vi her træffer herredsnavne på torp, og at vi ikke træffer kristne personnavne som første led. En længere liste end P. Lauridsens (jf. nedf.) over stednavnekriterier for dansk bebyggelse anføres: -balle, -bøl, -by, -eng, -gaard, -hjem, -kær, -lund, -lev, -lykke, -ryd, -skov, -toft, -tved, -vad, -vang, -vase, -virke, -vraa; og i et slutningsafsnit gives en oversigt over fortyskningen af navnene.

Hans stednavneundersøgelser var dog ikke til ende hermed. Ved det første nordiske akademiske møde i Kristiania 1896 blev der dannet en privat komité, der skulde arbejde for en systematisk undersøgelse af Nordens stednavneforhold. I den sad Oluf Rygh, Adolf Noreen og Johs. Steenstrup. Hovedmotivet hertil var, siger Steenstrup selv¹⁾, at man vilde virke tilskyndende på prof. Rygh, så han tog fat på offentliggørelsen af det

¹⁾ Indledende Studier, p. 7.

indsamlede materiale til de norske stednavnes historie. Og for så vidt førte også hensigten til et resultat, som Oluf Rygh inden sin død (1899) fik de første bind af Norske Gaardnavne fra hånden. I Sverige fik Noreen stednavnearbejdet organiseret og sat i gang, og herhjemme har Steenstrup øjensynlig følt sig forpligtet gennem sin deltagelse i komiteen til også at give bidrag. Han havde da allerede skrevet sine to første betydende afhandlinger, og han holdt i tiden herefter forelæsninger og vejledende øvelser over stednavne. Det varede dog nogle år, før han udsendte sine: *Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning* (1909¹⁾), »indledende«, fordi han håbede at kunne fortsætte offentliggørelsen af flere afhandlinger. Dette løfte indfrieede han dog ikke. Hans mål er stadig det samme: at nå til almindelige sætninger, som har været rådende i dansk navnegivning. Hans metode i afhandlingen her ligger i direkte fortsættelse af Emil Madsens: »at tolke Stednavnene ved Hjælp af de Natur- og Terrænforhold, som knytte sig til det enkelte Sted, og især at iagttage, hvilke Naturforhold der knytter sig til de genkommende bestemte Bestanddele af Navnene, deres Forled eller Efterled«. Men han er klar over, at Emil Madsen er gået altfor vidt i vurderingen af iagttagelserne, og han kritiserer Madsens sidste afhandling om udbredelsen af visse stednavneklasser (se ndf.); det er for farligt at beskæftige sig med forhold i fremmede lande, »hvert Lands Stednavne (skal) først og fremmest tolkes ved deres egen Bistand«. Endelig indskærper han atter, at »det regelbundne i Virkeligheden er en Hovedejendommelighed i den ældre Navnedannelse«, og går så i de følgende kapitler over til dels en undersøgelse af navnenes dannelse eller bygning, dels til en undersøgelse af jordbunds- og terrænforhold ved de enkelte typer; for at nævne enkelte hovedafsnit: hvilke ordklasser der anvendes ved sammensætningen; artikelbrugen (hvor han dog ikke kender til vestjydske navneforhold); bøjningsendelser, hvor -um-

¹⁾ Vidensk. Selsk. 7. R. Hist.-fil. Afd. I 3.

navnene drøftes; afledninger, med et hovedafsnit om -inge; en række endelser og led og de måder, hvorpå de sammensættes. — Efter denne topografisk-systematiske undersøgelse (hvor det nok kan knibe med det sproglige) gav Steenstrup ikke senere bidrag af principiel betydning. Hans lille, populære fremstilling: *De danske Stednavne* (1908, 2. udgave 1918) tilføjer ikke forskningen nyt af væsentlig betydning.

Steenstrups afhandling om gudenavnene fra 1896 fremkaldte året efter en værdifuld undersøgelse af Sigurd Nygård (1872—1909): *Danske personnavne og stednavne*¹⁾, hvori han for det første fastslår, at foruden de af Steenstrup nævnte led -lev, -sted, -torp og -rød også -bøl(le) (med meget få undtagelser) er sammensat med personnavne, og at typen -bøl(le) især er vestdansk ligesom -rød især er en østdansk endelse; endvidere at sammensætningen i disse navne oprindeligt er genitivisk; endelig den vigtige dokumentation, at vi i disse stednavne har to lag personnavne: et ældre, bestående af oprindelige urnordiske navne, som indgår i stednavne på -lev og -sted, hvor bebyggelsen følgelig er foregået før år 1000, og et yngre lag, bestående af det 12. og 13. århundredes personnavne i byerne på -torp, -bøl(le) og -rød. — En anden afhandling: *Uorganiske lydannelser i stednavne* (1897)²⁾ er af mindre betydning. Han exemplificerer her analogidannelser, spring og folkeetymologiseringer i stednavnene. — En tredje afhandling: *Naturbetegnelser i danske stednavne*³⁾ er først for nylig blevet offentliggjort. Heri behandler han kort navne på -næs, -tved, -vig, -bjærg, -bæk og -kær og mener at kunne fastslå, at disse — oprindeligt naturbetegnelser — som første led normalt har plante- eller dyrenavne eller naturbetegnende led; de er yngre end -um og -inge og opstår »rimeligvis i vikingetiden og århundrederne før denne«.

¹⁾ Historisk Tidsskrift 7. R. I. 82—109. Jf. Axel Olriks anmeldelse i *Dania* V. 235 ff.

²⁾ Blandinger, udg. af Univ.-Jubilæets da. Samfund, II. 84—106.

³⁾ Danske Studier 1936. p. 79—96.

En menneskealder efter at Emil Madsen havde skrevet sin afhandling om Sjællands stednavne tog han atter stednavneproblemer op til behandling. I Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavneklasser (1900 og 1901)¹⁾ undersøger han udbredelsen indenfor germansk område af navne på -hjem (danske navne på -um mener han i det store og hele er -hjem), -ing, -sted, -lev, -løse, -bo, -bølle, -tofte, -rød, -by og -torp. En så vidtspændende undersøgelse er det selvfølgelig — som fremhævet af Steenstrup — vanskeligt for enkeltmand at foretage med større sikkerhed, og hans manglende evne til sproglig vurdering røber sig stadig, ligesom han fortsat bygger for ensidigt og tillidsfuldt på den sammenlignende topografi.

Fra 90erne bør vel nævnes P. Lauridsens historiske arbejder, hvor han benytter stednavnestoffet: Vort Folks Sydgrænse (1893)²⁾ hvor stednavnekriterierne (-skov, -lund, -by, (-lev), -eng, -mose, m. m.) for dansk bebyggelse omtales, Om gamle danske Landsbyformer (1896)³⁾ hvor Steenstrups resultater søges bekræftet ved undersøgelse af byplananlægget, og Den gamle danske Landsby (1899)⁴⁾, hvor han gaar imod den af Nygård konstaterede, efter Lauridsens mening for skarpe tidsafgrænsning for -torp, -bøl(le) og -rød. Men iøvrigt kan der ikke her gives henvisning til blot den vigtigste historiske litteratur, hvor stednavnene er medindtaget i behandlingen.⁵⁾

Fra omkring århundredskiftet vokser stednavnelitteraturen kolossalt, men man fristes til — for Danmarks vedkommende — at sige, at hvad den er vokset i bredden, har den gennemgå-

¹⁾ Geogr. Tidsskrift XV. 153 ff. og XVI. 3 ff. — En lignende, men mindre indgående oversigt over udbredelsen af typerne -lev, -sted, -inge, -um, -by, -bøl (og -büttel) og -torp havde Reimer Hansen givet i en afhandling: Über Wanderungen germanischer Stämme auf der Cimbrischen Halbinsel, i Globus (Braunschweig) LXX. 1896 p. 133—137.

²⁾ Sjø. Aarb. 1893 p. 136 ff.

³⁾ Aarb. f. nord. Oldk. 1896.

⁴⁾ Aarb. f. dansk Kulturhistorie 1899 p. 76 ff.

⁵⁾ For Sønderjyllands vedkommende kan den nyere historiske litteratur også let findes i Sønderjyllands Historie I. 504 ff.

ende tabt i dybden. Der er nok af gode stednavneundersøgelser og -tolkninger, takket være det grundlag, som de ældre forskere havde skabt, men der er afgjort meget få undersøgelser af principiel betydning. Det store gros af lokale undersøgelser er oftest temmelig middelmådige. Set i større sammenhæng er dansk stednavneforskning sejlet agterud af norsk og (nu navnlig) svensk forskning.

Af betydelig principiel Interesse er H. V. Clausens: *Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse* (1917)¹⁾ om end hans »resultater« næppe i deres fulde udstrækning nogensinde vil blive anerkendt. Metoden er den rent topografiske, og det nye, at han ud fra typernes beliggenhed i forhold til hinanden mener at kunne vise os ikke blot bosættelsens forløb indenfor den enkelte bygd, men også befolkningsforskydninger indenfor landet. Først opdeles materialet i grupperne: -inge, -lev, -løse, -høj og -sted, der er ældre end -by, -toft og -torp, der er samtidig med -rød og -holt, der er senere end vikingetiden; derpå farvelægges landkortet således, at skovland (herunder også -rød, -holt og -brænde) er grønt, og torplandet gult, og i det resterende hvide anbringes med forskellige signaturer de ældste: -inge, de mellemste: -lev og -løse, og de yngste: -by, -toft og -sted. På grundlag af det herved fremkomne i bygder inddelte bebyggelseskort opstilles så teorien om en erobring ved et folk udgået fra Sjælland, et folk med navne på -lev og (længere inde i landet:) -løse, og som har fortrængt det gamle folk, hvis byer hed -inge. Kritikken har ikke været arbejdet gunstig.²⁾

I en afhandling: *Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen* (1919)³⁾ har Gudmund Schütte første gang forsøgt at samle sine egne iagttagelser vedrørende strukturen i ordforrådet (lejlighedsvis tidligere også antydet af

¹⁾ Aarb. for nord. Oldkyndighed, 1916.

²⁾ Se fx Lindroth i *Namn och Bygd* V. (1917), p. 182 ff., Steenstrup: *De da. Stednavne*, 2. udg. (1918), p. 113. Jf. Lauritz Weibulls grundige drøftelse i *Hist. tidskrift för Skåneland* VII. (1917), p. 151 ff.

³⁾ Nord. Tidsskr. for Filologi 4. R. VIII. 1—25.

andre, især norske), idet han mener at kunne hævde »kortetypens« (d. v. s. den kortere simplexforms) aldersprioritet fremfor afledningens eller (især) sammensætningens (»langtypen«). Denne hypoteses rigtighed forudsat, skulde vi følgelig for stednavnestoffets vedkommende alene i navnenes bygning have et alderskriterium, idet han dog under den videre drøftelse kræver, at det enkelte navn må have en vis »rang« (der medtages navne på strømme, søer, øer, stammeområder, bygder, herreder (herredstingsteder og sogne). Teorien er fortsat behandlet i hans arbejde: *Vor Folkegruppe Gottjod I* (1926) passim, og i: *Danske Stednavne fra Arilds Tid* (1927)¹⁾, hvor hele materialet søges samlet. Vanskeligheden ved anvendelsen af teorien ligger dels i afgrænsningen eller fastsættelsen af »rangen«, dels i at vi for så mange navnes vedkommende står uden vejledende ældre overlevering, men synspunktet har i al fald interesse.²⁾

Et gennemført forsøg på ad arkæologisk vej at fastlægge bebyggelsen og ved sammenligning med stednavnestoffet derefter at nå til en fastere kronologi for de ældste navne — som *Andreas M. Hansen* forsøgte i Norge³⁾ har ingen dansk forsker dristet sig til. Sporene skræmmede. *Vilh. la Cour* gør et tilløb i afhandlingen: *Oldtidsveje og Stednavne* (1923)⁴⁾, idet han (på det tidspunkt) tænker sig, at de ældste vejlinjer samler »urnavnene« af kortetypen. For et enkelt stednavneleeds vedkommende søger han at vise dette, idet han vil mene, at leddet -f a r (med afledninger) i stednavne som *Farum*, *Faarborg* og lign., beliggende ved oldtidsvejes overfarts- og overgangssteder, må have været benyttet i yngre stenalder og bronzealder af de folk, som da byggede vort land. *Senere*⁵⁾ har han dog indtaget et mere reserveret standpunkt overfor muligheden af en løsning ad den vej.

¹⁾ Stud. fra Sprog- og Oldtidsforsk. nr. 146.

²⁾ Jf. en nylig ført diskussion i *Danske Studier* 1936, p. 113 ff.

³⁾ *Landnám* i Norge, en udsigt over bosættningens historie, 1904.

⁴⁾ *Fortid og Nutid* IV, 38—69.

⁵⁾ *Sjællands ældste Bygder* (1927) p. 21 ff.

Også hos flere af de nedenfor nævnte forskere findes her og der udtalelser af principiel betydning, men for de fleste afhandlingerne gælder det, at de er ret snævert anlagt, og vi vil derfor i et kort overskue dele denne øvrige danske stednavneforskning i den sidste menneskealder i grupper efter afhandlingernes anlæg og emne. Først en gruppe omfattende undersøgelser der enten vedrører eller behandler stednavnedannelse og stednavneforskning i almindelighed, eller hvis emne er (tolkning af) visse stednavneled. Dernæst en gruppe hvis emne er sagligt eller begrebsmæssigt afgrænset, og endelig en gruppe lokalt afgrænsede undersøgelser, af hvilke især det sønderjydske stof vil blive nævnt. Der medtages kun væsentligere og lidt større afhandlinger. Skulde billedet være rigtigt, måtte egentlig også adskillige af de norske og svenske undersøgelser medtages, dels sådanne som har principiel betydning (og hvortil dansk forskning står i gæld), dels sådanne som medtager eller behandler dansk stednavnestof. Her er dog kun lejlighedsvis medtaget henvisninger til dette store stof.

Almindelige oversigter er givet af Marius Kristensen (Nordisk Stednavnegranskning, Danske Studier 1905, 177 ff; Vore Stednavne, Fortid og Nutid I. 109 ff), af Viggo Brøndal (Stednavnestudier før og nu, Fra Frederiksborg Amt 1919, 62 ff.; den udmærkede oversigt: Vore Stednavne 1922, Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning nr. 309), af Svend Aakjær (i artiklen Landsby i Salmonsens Konversationsleksikon 1923; i nogle artikler i Frem A, 187 ff. og 411 ff.) og af Gunnar Knudsen (i artiklen Stednavne i Salmonsens Konversationsleksikon 1927). En oversigt over stednavnekilderne er givet af Peter Skautrup i Sprog og Kultur III. 81 ff. Stednavnenes retskrivning er behandlet af Henrik Ussing (i Danske Studier 1923. 49 ff.); om spørgsmålet kan iøvrigt henvises til beretningen i »Stednavneudvalget gennem 25 Aar« (1935) p. 40 ff. Det særlige problem ved det sønderjydske stednavnestof er omtalt af Gunnar Knudsen i Fortid og Nutid III. 1 ff. og af Viggo Brøndal i Sønder-

jydske Aarbøger 1923. 21 ff. — Vejledning til Optegnelse af Stednavne (1921) er en lille pjece af Svend Aakjær, udsendt da Stednavneudvalget påbegyndte sin landsomfattende sogneindsamling af sted- og marknavne. Jf. Marius Kristensen: Optegnelse af Stednavne, Fra Dansk Folkemindesamling I. (1908) p. 77 ff. I en afh.: Lokalhistorie og Stednavnestudier, Fortid og Nutid VIII (1929) 1 ff. har Gunnar Knudsen givet korrigerende og vejledende bemærkninger til stednavnetolkninger.

Grammatisk behandling og anvendelse af stednavnestoffet har mærkelig nok ikke lokket mange. Feilberg har skrevet om: Stednavne som appellativer (1914), Namn och bygd II. 69 ff. (talemåder som: rejse til Hellet, til Slumstrup og lign.). Gunnar Knudsen: En delabialiseret Form af Holt, Namn och bygd XIV. 141 ff. (formen -alt); Præpositioner i bornholmske Bebyggelsesnavne, Stud. tilegn. Dahlerup (1934) 25 ff. Aage Rohmann: Om Brugen af bestemt Kendeord ved bornh. Gaardnavne, Gammalt å Nytt II. (1930). 58 ff. Marius Kristensen: Stednavnene og den ældste jyske synkope, Namn och bygd XX (1932). 128 ff.; Olddansk syntax belyst af danske stednavne, smst. XXII (1934). 109 ff. (især sammensætningen: adjektiv (participium) + substantiv). I en anmeldelse af Sønderjyske Stednavne har Peter Skautrup i Sprog og Kultur I (1932). 104 ff. på grundlag af stednavnene forsøgt en afgrænsning af visse lydforhold (klusilspring, w: v) i sønderjydsk. Om den forskellige udvikling af -thorp (til -rup, -drup osv.) har Henrik Ussing skrevet i Om Bebyggelserne og Stednavnene paa thorp, Danske Studier 1918: 83 ff., jf. Sahlgren i Namn och bygd VIII. 175 og senere smst. X. (1922). 141 ff. og XI. (1923). 69 ff.

Behandling af stednavneled¹⁾ og -grupper: Jens Jensen: Lidt stednavnegranskning, Jy. Saml. 3. R. II (1900). 316 ff. (bl. a. -reth, -tved, -brun (jf. hertil Hald: Brabrand og Stabrand, Danske Folkemaal. III. 70 ff.), -myr). I Flensborg Avis offentliggjorde Steenstrup i 1907—08 en række sted-

navneundersøgelser, som senere delvis indgik i hans populære stednavnefremstilling, således om tysk indvirkning i stednavnedannelsen (16/5 1907), om kvinders navne i stednavne (2/6 1907), om prosaiske og poetiske stednavne (13/6 1907), om skik og mode i navnegivningen (28/6 1907), om købstæders navne (2/10 1907, især om -borg, som han senere kom tilbage til, se ndf.), om »Spigerborg« (7/12 1907). -ing navne er særlig behandlet af Gudmund Schütte: Personnavne i Stednavne paa -ing, Blandinger II (1916). 107 ff. (i anl. af Hellquists store undersøgelse: Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga (1904), Steenstrups genmæle og Hellquists svar (Arkiv f. nord. fil. XXVI. 361 ff.); hertil kan føjes afhandlingen: Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægtsnavne, i Fortid og Nutid V (1925). 103 ff. Nogle oversigtsartikler af Schütte findes i Frem A II (1925) xx (»Kulturaflejringer fra Skjoldungtiden, Levbosættelsen, Torpbosættelsen, Gamle Vandnavne); hertil et par kort. Lignende oversigtskort over typernes udbredelse (dog kun medtagende Jylland) har Reimer Hansen givet i Deutsche Erde 1903 (optrykt i Die Heimat XIII (1903). 97 ff.; små kort over -lev, -sted, -ing, -um, -by og -bøl (slået sammen med büttel)). — i en artikel: Løser og Løkker, Danske Studier 1922. 10 ff. fremkommer Svend Aakjær med modbemærkninger til H. V. Clausens anskuelse om løserne, og med tilslutning reelt til Steenstrup og formalt (etymologisk) til Sahlgrens hypotese (Namn och bygd 1919. 96 ff. med henvisninger) søger han ved en gennemgang af en række betegnelser for »græsgang, løkke« (fx. eng, vang, olgn.) semantisk-etymologisk at styrke tolkningen: løse-løkke, græsgang. — Om: Bornholmske Navne paa -løse, se Gunnar Knudsens afh. i Danske Studier 1922. 172 ff., 1925. 180 ff. — Stednavne på -høj omtales af Marius Kristensen i Fortid og Nutid I. 109—122. Jf. videre ndf. under Sønderjylland. — Afhandlinger om sjældnere stednavneled, fx.

¹⁾ Et fantastisk (,) diletantisk arbejde er Th. Jørgensen: Materialier til Løsning af -lev-by-problemet, Sønderborg, 1927. — En fantastisk stednavneudredning giver også Marstrand i bogen om Aabenraa (1933). kap. 2 og 3.

Klitgaard: Hvad er et Hvarre (Jy. Saml. 3. R. III. 85 ff., V. 135 f.); Kr. Hald: Om rekkr og holdr i danske Stednavne (Danske Folkemaal VII. 73 ff.); Svend Aakjær: Hoveri, Hovgaard og Hov (Danske Folkemaal III. 25 ff.), Hilla, Hleidra og Skjalf (Stud. tilegn. Dahlerup. 52 ff.), Jarl, Aar og Lev-Mand (Festskr. til Vilh. Andersen. 320 ff.); Regnar Knudsen: Vi og Vis i Stednavne (Stud. tilegn. Dahlerup. 196 ff.); Gunnar Knudsen: Smanke (Danske Studier 1927. 96), Stænge (Da. Folkemaal I. 65 ff.), Ondaften (smst. III. 34 ff.), Løt (Da. Studier. 1923. 92 ff.), Brudevælte (smst. 1935. 161 ff.) Skiveren (Namn och bygd 1935. 79 ff.). Her bør vel ogsaa henvises til Henrik Larsens afhandlinger, hvor han især ud fra undersøgelser af landsbyernes marker, agerfordeling m. m. fremsætter interessante udtalelser angående de ældste stednavnetypers kronologi og væsensart, således fx. i: Nogle Oplysninger om danske landsbyer, Aarb. f. nord. Oldk. 1918. 177 ff., og: Sjællands Landsbyer og Landsbynavne, Fortid og Nutid IV. (1923). 89 ff. (erobringsteorien fastholdes, før erobringen navnene på -inge, -sted og -um — tilhørende henholdsvis den fri befolkning, den ufri og stormanden — samt -løse, der betyder »gård til kvægbrug«; ved erobringen uddeler høvdingen -lev til sine mænd; efter erobringen er navnene på -tofte (særeejendom), -by (brydegårde), -torp (brydegårde) samt naturnavne). — Endvidere indledninger til Stednavneudvalgets publikationer.

Sagligt eller begrebsmæssigt afgrænsede stednavneundersøgelser: Øn a v n e: Et skarpt ordskifte om ønavnenes dannelsesmåde fandt sted i 1909—10 mellem Olrik (Danske Studier 1909. 204 ff., 1910. 204 ff., jf. 1911. 48) og Steenstrup (Hist. Tidsskrift. 8. R. III. 70 ff.). Brøndum-Nielsen, Ønavnet Sjælland (Namn och bygd. 1932. 94 ff), Gunnar Knudsen, Amager (smst. 253, Langeland og Taasing (smst. 1926. 133 ff.). — G a d e n a v n e: Steenstrup i Flensborg Avis 27/11 1907; Marius Kristensen og Anker Jensen i Danske Studier 1904. 126 ff., 235; V. Woll i Aarb. for Odense Amt II. 282 f., 399 f.; Hugo Matthiesen, Gamle Gader

(1917); Svend Aakjær i *Frem* A I. 538 ff.; ofl. — Højnavne: Peter Skautrup i *Hardsyssel Aarbog* 1927. 120 ff.. 1928. 168 ff., 1929. 156 ff. — Skovnavne: Steenstrup i *Flensborg Avis* 18³ 1908; Gunnar Knudsen i *Dansk Skovforenings Tidsskrift* 1925. 5 ff., i *Soranerbladet* XII. Nr. 7 — »Sakrale« navne: Svend Aakjær: *Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne* (Skivebogen. XVI. 103 ff.; sml. hermed Oskar Lundberg i *Namn och bygd*. VIII. 49 ff. med henvisn., *Eile i Sydsvenska ortn.-sällskapets årsskr.* 1928—29. 30 f.), *Oldfund og Stednavne* (Sjy. *Maanedsskr.* I. 10 ff.), *Hedenske Stednavne* (smst. I. 58 f.), ofl.; Schütte i *Hjemligt Hedenskab* (1919); *Ellekilde i Nordens Gudeverden*; Jeppe Aakjær, *Blusjord* (Skivebogen. 1925. 1 ff.); Gunnar Knudsen, *Baldersbrønde* (*Festskr. til Finnur Jonsson* (1928). 463 ff., hvor »Balder« aflives), *Gl. Navne paa Kirkejord* (*Namn och bygd*. XII. 88 ff.); Oskar Lundberg: *Ortnamnet Dejbjerg* (*Festskr. til Feilberg* (1911). 303 ff.; o. fl.

Lokalt afgrænsede stednavneundersøgelser. Disse er især af populær art. Her medtages kun de større, mere omfattende. I så godt som alle lokalhistoriske undersøgelser findes små bidrag. Nørrejylland: Sortfeldt, *Gl. Stednavne i Vendsyssel* (*Vendsysselske Aarb.* 1919, 1920, 1921); Nørgaard, om marknavne (smst. 1925, 1932); Sortfeldt, *Gl. Stednavne i Thisted Amt og Ø.-Hanhrd.* (*Aarb. f. Thisted Amt* 1921, 1922, 1923); Sortfeldt, *Himmerlandske Stednavne* (*Fra Himmerland og Kær Herred* 1931, 1932); Houken, *Om Himmerlands Stednavne* (smst. 1933); Svend Aakjær, *Stednavne i Randers-Egnen* (*Turistforen. Aarb.* 1924); Jeppe Aakjær, *Sallings Marknavne* (Skivebogen 1922); Svend Aakjær, *Stednavne i Fjends Herred* (smst. 1914); Svend Aakjær, *Hvad fortæller Skive-Egnens Stednavne os* (1930); Kølby, *Lødderup Sogns Stednavne* (*Aarb. for Mors* VI—VII); H. P. Hansen, *Stednavne i Herning Sogn* (*Fra gl. Dage* III); Houken, *Om Aarhus-Egnens Stednavne* (*Aarhus Stifts Aarb.* 1930); Regnar Knudsen, *Vejlby Stednavne* (smst. 1931); Gunnar Knudsen, *Stednavne paa Mols* (*Fortid og Nutid* V og VII);

S a m s ø S t e d n a v n e (1922), udg. af Stednavneudvalget; Jean Fischer, Stednavne i B j e r r e Hrd. (Danske Studier 1912); Ussing, Stednavne i E r r i t s ø Sogn (smst. 1905); Ravn og Ussing, Stednavne i H o l m a n s og E l b o Hrd. (Namn och bygd. IV); Marius Kristensen, Bebyggelsesnavne fra ældre Tid i Ribe Amt (Fra Ribe Amt VIII). — F y n: Brøndal, N o r d ø s t f y n s k e Stednavne (Beretn. om det andet Hjemstavnskursus 1925); Svend Aakjær, S y d f y n s k e Stednavne (Turistforen. Aarb. 1925); Gunnar Knudsen: Lidt om Stednavne i N o r d v e s t f y n (smst. 1927). — S j æ l l a n d: Marius Kristensen, K ø b e n h a v n s Amts Landsbynavne (Aarb. f. Kbhs. Amt 1912); Gunnar Knudsen, Stednavne i G u n d s ø l l i l l e (smst. 1927); F r e d e r i k s b o r g Amts Stednavne (1929), udg. af Stednavneudvalget; J. V. Christensen, M i d t s j æ l l a n d s k e Markstrøgs Navne (Aarb. Sorø X. 1922); Ussing, Stednavne i S o r ø Amt (smst. IV.); Gunnar Knudsen, Lidt om Stednavne i V e s t s j æ l l a n d (Turistforen. Aarb. 1931), S y d s j æ l l a n d s Stednavne (Aarb. Præstø 1917). — L o l l a n d - F a l s t e r: Marius Kristensen, Lållands og Falsters stednavne (Loll. Falsters Aarb. 1921, 1922, 1923); hertil bemærkn. af Liden i Namn och bygd IX. 1 ff.). — B o r n h o l m: Svend Aakjær, Nogle bornholmske Stednavne (Turistforen. Aarb. 1926).

S ø n d e r j y l l a n d. Om landets navn har P. K. T h o r s e n skrevet i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie (1901). 72 ff. O v e r s i g t e r over stednavne i mindre områder: J e n s S ø r e n s e n: S ü d s c h l e s w i g s c h e O r t s n a m e n (1923); især om stednavnenes vidnesbyrd om dansk bosættelse, men bringer intet særligt nyt ud over hvad allerede findes hos P. Lauridsen (Sjy. Aarb. 1893) og Steenstrup (se også Danmarks Sydgrænse. 1900). I værket Sydslesvig (1933) har A n d e r s B j e r r u m behandlet: M i d t s l e s v i g s k e Stednavne (i Vis, Ugle, Arns, Kær og Gøsherrederne) og søgt ud fra navnetyperne at give en bebyggelseshistorisk oversigt. I høj grad har også V i l h. l a C o u r i S ø n d e r j y l l a n d s H i s t o r i e I draget stednavnene med ind i den historiske fremstilling, givet

udførlige oversigter og gode kort. **Marius Kristensen**: Om stednavnene ved **Flensborg fjord** (Beretn. fra det 8. danske Hjemstavnstævne 1931), **Ved Grænsen** (Sjy. Maanedsskr. IX. 145 ff., om navne i **Burkal sogn**). **H. Lausten-Thomsen**: Stednavne i det østlige **Sønderjylland** (Turistforen. Aarb. 1930, jf. Sjy. Maanedsskr. VII). **Eckmann**: Ueber die Bedeutung der Ortsnamen in **Schleswig-Holstein** (*Die Heimat X* (1900). 53 ff., et foredrag, uden noget nyt). Stednavnene i **Angel** er tolket af **Svend Aakjær** i **Grænsevagten V—VI** samt i kommentaren til udgaven (1922) af **H. N. A. Jensen**: **Angeln** (jf. den tyske udgave ved **W. Martensen**: **Heimatkunde von Angeln**, nach **H. N. A. Jensen**. 1922). **Viggo Brøndal**: **Marknavne fra Angel** (Sjy. Maanedsskr. II. 1925). — **Enkelte stednavnegrupper**: **I Namn och bygd II** (1914). 46 ff. fremkom en interessant iagttagelse af **Marius Kristensen**: Nogle sydslesvigske landsbynavne. Medens første led i navne på -by i Danmark kun undtagelsesvis indeholder et personnavn, findes i Sydslesvig (som i Sverige) et stort antal by-navne med et personnavn som forled,¹⁾ og de synes at være yngre end egnens torp-navne. **Steenstrup**: Nogle Studier over slesvigske Stednavne (**Namn och bygd II**. 127 ff.); her behandles de sønderjyske stednavne på -mark, der gennemgående er sammensat med personnavne, og nogle sønderjyske navne på -borg (i forkortet form i **Flensborg Avis** 18/3, 25/3 og 28/3 1914). **Joh. Langfeldt**: Beiträge zur Erklärung schleswigscher Ortsnamen (småstykker i **Die Heimat XI** (1901). 156 ff., 182 f. (by, thorp), 203 f. (bøl, balle), **XII** (1902). 42 ff., 113f. (tvedt), 194 (Weseby, Wiesby), **XIII** (1903). 71 f. (lev), 183 ff. (hedenskab)). **Marius Kristensen**: Bidrag til tolkning af danske stednavne (**Namn och bygd VIII** (1920). 115 ff.), hvori bl. a. om marknavne på -um, om navnet **Jerstal** (der tolkes: gudinden **Ers offerplads**), og om de slesvigske torpnavnes alder (også de sjy. Bjerndrupper — med den oprindelige genitiv — viser, at torpnavnene her er

¹⁾ Jf. hertil **Hellquist**, **De svenska ortnamnen på -by** (1918). 126 ff. **K. B. Jensen** i **Danske Folkemaal III**. 60 ff.

ældre; nogle sønderjydske torp-navne (Namn och bygd 1936. 176 ff.).

Enkelttolkninger. Om Hedeby-Slesvig findes en hel litteratur, hvorom kan henvises til la Cours omhyggelige henvisninger i Sønderjyllands Historie I. 511 ff., 521, ligeledes om Ollemersdiget (smst. 505), Urnehoved (smst. 525) og Lyrskov (smst. 520; den rette tolkning sikkert af J. Schnetz i Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur. Bd. 49. 97: Lyr- tolkes »kind; skråning, forhøjning i jordsmonnet«, osax. hlor — identisk med vestnordisk hlyr). Marius Kristensen: Várnæs (Namn och bygd 1928. 105 f.), Jyndevad (Sjy. Maanedsskrift. IX. 145 f.), Uge (smst. XI. 174 f.). Lausten-Thomsen: Tre Stednavne (smst. VI. 54: Tyvse, Gåsblok, Svinborg). Peter Skautrup: Hal lig (Danske Studier. 1922. 184 ff.); ofl.¹⁾

Hertil kommer så hovedværket: det i 1931 af Stednavneudvalget påbegyndte store udgivelsesarbejde: Sønderjyske Stednavne, hvoraf nu foreligger bind III: Tønder Amt, og bind IV: Aabenraa Amt.

Den officielle, af staten understøttede stednavneundersøgelse i Danmark daterer sig fra 1910. Den 13/7 1910 nedsatte kultusministeriet et Stednavneudvalg, hvori bl. a. sad Erslev, Olrik, H. V. Clausen, Marius Kristensen og Henrik Us-

¹⁾ Af betydning for studiet af de sønderjydske stednavne er selvfølgelig også udforskningen af de tilgrænsende frisiske og nedertyske egne. Om de frisiske stedn. findes et par ældre, mindre betydende bidrag af H. Hansen i Veröffentl. d. Nordfries. Vereins f. Heimatkunde u. Heimatliebe II. (1904-05). 190 ff. og III. (1905-06). 109 ff. Detaillerede fremlægginger af materialet findes i J. Schmidt-Petersen: Die Orts- u. Flurnamen d. Insel Föhr. 1922; sa.: Die Orts- u. Flurnamen d. Insel Amrum. 1924; og især i hans større arbejde: Die Orts- und Flurnamen Nordfrieslands. 1925, med kort over marknavnene. En kort oversigt er givet af L. C. Peters i Nordfriesland, Heimatbuch. 1929. 121 ff. — For de tyske navnes vedkommende er de større undersøgelser følgende: Jellinghaus: Holsteinische Ortsnamen, Zeitschr. f. Schleswig-Holsteinische Geschichte XXIX (1899). 203 ff., Reimer Hansen, Zur Geschichte der Besiedelung Ditmarschens, smst. XXXIII (1903) 113 ff., Paul Dohm, Holsteinische Ortsnamen, smst. XXXVIII (1908), 109 ff.; jf. Rudolf Bülcck: Die Ortsnamenliteratur in Schleswig-Holstein. Hamburg und Lübeck, Zeitschr. für Ortsnamenforschung VII (1931). 227 ff.

sing. Det fik til opgave at forberede en fast retskrivning af de danske stednavne og foretage en indsamling af navneformerne med videnskabelig udgivelse for øje. Om Stednavneudvalgets arbejde i de forløbne år foreligger udførlige oplysninger i det skrift, som udsendtes på 25årsdagen,¹⁾ hvorfor der ikke her skal gøres nærmere rede derfor. I 1922 udsendtes *Samsøs Stednavne*; i 1929 *Frederiksborg Amts Stednavne*, hvor dog kun bebyggelsesnavnene og de vigtigere naturnavne er medtaget, og i 1931 påbegyndtes udgivelsen af *Sønderjyske Stednavne*, beregnet til fem bind, et for hvert af de sønderjyske amter samt et bind med indledning og registre.²⁾

Peter Skautrup.

cc

¹⁾ Stednavneudvalget gennem 25 Aar (1935); heri fortegnelse over udvalgets publikationer samt en fortegnelse over en række stednavneafhandlinger af de forskere, der har været knyttet til Stednavneudvalgets arbejde.

²⁾ Om en indsamling fra tysk side af sted- og marknavnestoffet i Sønderjylland og Holsten se en beretning af G. Wegemann i *Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte* LII (1923). 121 ff.

H. P. Hanssen - Bibliografi

1932 - 1936.

Ved

Redaktør Niels Hansen.

(Fortsættelse af Overbibliotekar Svend Dahls H. P. Hanssen-Bibliografi i Festskriftet til H. P. Hanssen, Sønderjydske Aarbøger Aargang 1932.)

Efter Opfordring af Historisk Samfund for Sønderjylland har jeg udarbejdet efterfølgende Fortsættelse af Overbibliotekar Svend Dahls H. P. Hanssen-Bibliografi i »Festskrift til H. P. Hanssen paa hans 70 Aars Dag den 21. Februar 1932«. Jeg er ved Udarbejdelsen gaaet frem efter de samme Principper og har fulgt den samme Ordning, som Overbibliotekar Svend Dahl har anvendt og gjort Rede for i sin Indledning.

Langt den overvejende Del af H. P. Hanssens litterære og journalistiske Produktion i Aarene fra 1932 til hans Død findes i Hejmdal. Jeg har medtaget ogsaa enkelte mindre Artikler og Referater af Taler, hvor det drejede sig om Spørgsmaal af videregaaende Interesse. I de senere Aar er H. P. Hanssens Artikler i Hejmdal oftere bleven signerede med hans Navn eller Forbogstaver, end det tidligere var Tilfældet. For de andre Artiklers Vedkommende har jeg kunnet konstatere hans Forfatterskab enten gennem Erindringen eller af Artiklens Form og Indhold. Dog maa der — ligesom i Svend Dahls Bibliografi — tages Forbehold overfor enkelte Artikler, hvor Forfatterskabet ikke har kunnet fastslaas med absolut Sikkerhed.

De anvendte Forkortelser vil alle kunne forstaas uden nærmere Forklaring.

I. LITTERÆR OG JOURNALISTISK VIRKSOMHED.

1932.

Ved Aarsskiftet. Hjmd. 2. Jan. 1932.

H. P. H.: Møller A. Hansen, Krusmølle. Sprogfor. Almanak 1932.

H. P. H.: Forsøgsmarken. (Sønderjylland som Forsøgsmark for yderliggaaende Ideer før og efter Krigen). Politiken 3. Jan. 1932.

En god Ungdomsven. (Jacob Appel.) Hjmd. 2. Jan. 1932. Højskolebl. Nr. 2, 8. Jan. 1932.

Amtmand Grev Schack 50 Aar. Hjmd. 9. Jan. 1932.

Da Optanttraktaten blev til i 1907. (Interview.) Hjmd. 22., 23. Jan. 1932.

H. P. H.: Dir. P. A. Callø 50 Aar. Hjmd. 23. Jan. 1932.

H. P. H.: Edvard Brandes og Sønderjylland. »Tilskueren«, Februar-Nr. 1932.

H. P. H.: Sønderjylland under Krisen. Politiken 17. Marts 1932.

»Med Lov skal Land bygges.« (L. S.s Protestmøder og Bombeforsøgene i Sundeved.) Hjmd. 26. Marts 1932.

Garnisonsforholdene i Sønderjylland. Hjmd. 23. Apr. 1932.

Rygter om Garnisonen i Tønder. Hjmd. 10. Maj 1932.

H. P. H.: Regeringsskiftet i Tyskland. Højskbl. 10. Juni 1932.

Tyskernes Travlhed. (De indre tyske Brydninger og den nazistiske Agitation.) Hjmd. 21. Sept. 1932.

H. P. H.: De tyske Organisationer i Nordslesvig. Sprogfor-

eningens Aarsberetning 1931—32.

H. P. H.: Noter. (Konservativ Politik i Nordslesvig.) Hjmd. 11. Okt. 1932.

H. P. H.: En Replik. (Til Jydske Tidendes Artikel om ovennævnte Noter.) Hjmd. 14. Okt. 1932.

H. P. H.: Valgudsigerne i Tyskland. Hjmd. 2. Novbr. 1932.

H. P. H.: Hvad venter man i Tyskland efter Valget? Hjmd. 4. Novbr. 1932.

H. P. H.: Tyskernes Samlingsparole. Hjmd. 11. Novbr. 1932.

H. P. H.: Bjørnson og Sønderjylland. (I Anledning af Bjørnsons Hundredaarsdag.) Hjmd. 7. Dec. 1932, aftr. i »Grænsevagten« Jan.-Nr. 1933.

H. P. H.: Bjørnson-Festlighederne i Norge. (Brev fra Oslo.) Hjmd. 8. Dec. 1932.

Biskoppen og Hertugen. (Biskop Jørgen Hanssen og Hertugen af Augustenborg.) Hjmd. 23. Dec. 1932.

H. P. H.: Ved Aarsskiftet. Hjmd. 31. Dec. 1932.

H. P. H.: Bjørnstjerne Bjørnson. Sønderjydernes varmtfølende Talsmand. Nordens Kalender 1933, Side 14—17.

1933.

Et Tilbageblik. Bd. III, 1933.

Fru Sophie Andersen, Folkehjem. (Nekrolog.) Hjmd. 7. Jan. 1933.

Sir Charles Marling. (Fmd. for den Internationale Kommission.) (Nekrolog.) Hjmd. 20. Febr. 1933.

- H. P. H.: Nationalsocialisterne og Grænsen. Hjmd. 27. Febr. 1933.
- Udlandet og Nationalsocialisterne. Hjmd. 11. Marts 1933.
- H. P. H.: Dr. Sievers' Husarridt. Hjmd. 27. Marts 1933.
- H. P. H.: Forberedelserne. (Til det tyske Fremstød, i Anledning af Dr. Sievers' Tale i Slesvig 26. Marts.) Hjmd. 29. Marts 1933.
- H. P. H.: Revolutionen i Tyskland. Højskbl. Nr. 13, 31. Marts 1933.
- H. P. H.: Nationalsocialisterne og Nordslesvig. Hjmd. 7. Apr. 1933.
- H. P. H.: Adolf Hitler. Højskbl. Nrr. 14 og 15, 7. og 14. Apr. 1933.
- H. P. H.: Danske Embedsmænd og tysk Nationalsocialisme. (Lærer Jakob Hansen, Burkal.) Hjmd. 8. Apr. 1933.
- H. P. H.: Pastor Schmidt. (Hans Erklæring om Grænserevisionskravet.) Hjmd. 10. Apr. 1933.
- H. P. H.: En kold Straale fra Berlin. (Rigsleder Alfred Rosenbergs Udtalelse om Dr. Sievers' og Pastor Peperkorns Taler.) Hjmd. 11. Apr. 1933.
- Situationen klares. (Alfred Rosenbergs Artikel i »Völkischer Beobachter« om Tysklands Forhold til Danmark.) Hjmd. 15. Apr. 1933.
- Skurrende Røster. (Berlingske Tidendes Artikel »Grænsepaaske«, der tager Afstand fra Advarslerne mod det nazistiske Grænsefremstød.) Hjmd. 19. Apr. 1933.
- Manglende Forstaaelse. (Mod Berlingske Tidende.) 24. Apr. 1933.
- H. P. H.: Pastor Schmidt. (Grænserevisionskravet.) Hjmd. 25. Apr. 1933.
- Friherre von Schön. (Nekrolog.) Hjmd. 26. Apr. 1933.
- H. P. H.: Tyskland og Sønderjylland. Højskbl. Nr. 17, 28. Apr. 1933.
- H. P. H.: Aarsoversigt. Sprogforeningens Aarsberetning 1932—33.
- H. P. H.: Ove Rode og Sønderjylland. (Nekrolog.) Hjmd. 12. Juli 1933. Politiken 13. Juli 1933.
- H. P. H.: Berlingske Tidende og den sønderjydske Presse. Hjmd. 26. Juli 1933.
- H. P. H.: Et smerteligt Tab. (Th. Madsen Mygdals Tilbagetræden som aktiv Politiker.) Hjmd. 7. Aug., Venstres Pressebureau 7. Aug. 1933.
- H. P. H.: C. C. Fischer. (Nekrolog.) Hjmd. 30. Okt. 1933.
- Rektor Koopmann. (Den tyske Skoleagitation.) Hjmd. 28. Nvbr. 1933.
- H. P. H.: Lærer A. Torp. (Nekrolog.) Hjmd. 4. Dec. 1933.
- Rektor Koopmann. (Den tyske Skoleagitation.) Hjmd. 8. Dec. 1933.
- H. P. H.: Nationalsocialisterne og Sønderjylland. Højskbl. Nrr. 49, 50, 8., 15. Dec. 1933.
- 1934.
- H. P. H.: Fritz Hinrichsen, Bleggen. Sprogfor. Alm. 1934.
- Kiel og Bov. (Indvielsen af den tyske Privatskole i Bov.) Hjmd. 16. Jan. 1934.
- H. P. H.: Mindretalspolitik. I., II., Hjmd. 17., 18. Jan. 1934.

- Minder fra »Sønderjydsk Samfunds« første Tid. (Interview.) Hjmd. 26. Jan. 1934.
- H. P. H.: Vemodigt. (H. P. Hanssens Forhandlinger i 1919 med Landraad Böhme.) Hjmd. 9. Marts 1934.
- H. P. H.: Redaktør Niels Hansen 25 Aar ved Hejmdal. Hjmd. 31. Marts 1934.
- Hvi ser Du Skæven — (Pastor Schmidts Tale i Folketinget om Jordpolitikken 11. Maj.) Hjmd. 16. Maj 1934, aftr. i »Grænsevagtens« Juni-Nummer 1934.
- H. P. H.: Fra Sønderjylland. Højskbl. Nrr. 22, 23, 24, 1., 8., 15. Juni 1934.
- H. P. H.: Genforeningsdagen. Hjmd. 15. Juni 1934.
- Nazistiske Udfordringer. Hjmd. 19. Juni 1934.
- H. P. H.: Aarsoversigt i Sprogforeningens Aarsberetning 1933—34.
- H. P. H.: Efter 20 Aars Forløb — (Krigens Udbrud 1914.) Politiken 1. Aug. 1934, aftr. i Hjmd. 1. Aug. 1934.
- H. P. H.: Tiden før Verdenskrigen. Hjmd. 2. Aug. 1934.
- H. P. H.: Tidens Uro. Hjmd. 3. Aug. 1934.
- Vildledende Journalistik. (Den tyske Grænsepresse.) Hjmd. 19. Sept. 1934.
- H. P. H.: »Politiken« og Sønderjylland. Politikens Jubilæumsnummer 1. Okt. 1934.
- H. P. H.: Indvandringen sydfra. (Uddrag af Sprogforeningens Aarsberetning.) Hjmd. 2. Okt. 1934.
- H. P. H.: M. Refslund Poulsen 60 Aar. Hjmd. 26. Okt. 1934.
- Pastor Schmidts »Tyske Front«, Hjmd. 2., 3. Nvbr. 1934.
- Nikolaj Ludvigsen, Stenderup. (Nekrolog.) Hjmd. 8. Nvbr. 1934.
- Selvros stinker. (Mod Nord-schleswigsche Zeitung.) Hjmd. 9. Nvbr. 1934.
- Men hvi ser Du Skæven — (Red. Ernst Schröder.) Hjmd. 21. Nvbr. 1934.
- Et Tilbageblik. Bd. IV. 1934.
- Uniformsforbudet. Hjmd. 15. Dec. 1934.
- Ved Dommer Chr. Andersens Udnævnelse. Hjmd. 17. Dec. 1934.
- Indvandring. (Af tyske Statsborgere.) Hjmd. 19. Dec. 1934.
- H. P. H.: Barndoms minder. Hjmd. 23. Dec. 1934.
- 1935.
- H. P. H.: Nordslesvig ved Aarskiftet. I. Det officielle Tyskland. Hjmd. 2. Jan. II. Det tyske Mindretal. Hjmd. 3. Jan. III. Det tyske Fremstød. Hjmd. 8. Jan. 1935.
- Krusaa. (Forsamlingshussagen.) Hjmd. 17. Jan. 1935.
- Højt og vovet Spil. (Rektor Koopmann.) Hjmd. 28. Jan. 1935.
- Pastor Schmidt og den slesvigholstenske Nazisme. Hjmd. 30. Jan. 1935.
- Filantropen Hr. Vogelgesang. Hjmd. 8. Febr. 1935.
- De tyske Privatskoler. (Skibsreder Jepsens Laan.) Hjmd. 15. Febr. 1935.
- I Bevægelse. (Dr. Lor. Christensen og Wilh. Deichgræber.) Hjmd. 9. Marts 1935.

- H. P. H.: Altfor skarpt gør skaa-
ret. (Den tyske Grænseagita-
tion.) Hjmd. 9. April 1935.
- H. P. H.: Danske Statsborgeres
Edsfæstelse. (NSAN's Med-
lemmers Troskabsed til Hit-
ler.) Hjmd. 13. Apr. 1935.
- H. P. H.: Tysk Arbejde i Nord-
slesvig. Højskbl. Nr. 17, 26.
Apr., Nr. 18, 3. Maj 1935.
- H. P. H.: Hvad de glemte. (De
tyske Naziføreres Audiens hos
Statsminister Stauning.) Hjmd.
1. Maj 1935.
- Berlin lader Pastor Schmidt
falde. Hjmd. 9. Maj 1935.
- H. P. H.: Dansk Arbejde i Nord-
slesvig. Højskbl. Nr. 21, 24.
Maj 1935.
- Vi sænker Kaarden. (Ved Geh.
Medicinalraad Dr. Hansens
Død.) Hjmd. 7. Juni 1935.
- H. P. H.: 15 Aar efter Genfor-
eningen. Sværdet og Mur-
skeen. Hjmd. 15. Juni 1935.
- Grev Carl Moltke død. Hjmd. 6.
Sept. 1935.
- H. P. H.: Sønderjylland i Aare-
ne før Krigen. Gads Danske
Magasin, Side 545—553, 1935.
- To elsass-lothringiske Politikere,
George Ricklin og Jaques Pei-
rottes. Hjmd. 11. Sept. 1935.
- Protestmøde. (De Gaarde, Vogel-
gesang har frataget Ejeren.)
Hjmd. 23. Sept. 1935.
- Gold Protest. (Det tysk-nazisti-
ske Protestmøde mod Tvangs-
auktionerne.) Hjmd. 26. Sept.
1935.
- Hvem har Skylden? (Grænsepo-
littikkens Skærpelse.) Hjmd.
27. Sept. 1935.
- Valget i Sønderjylland. (Folke-
tingsvalget 22. Okt. 1935.)
Hjmd. 23. Okt. 1935.
- Paa Skruer. (Dr. Lor. Christen-
sen og Red. Ernst Schröder.)
Hjmd. 26. Okt. 1935.
- Mindretalskaar ude og hjemme.
Hjmd. 28. Okt. 1935.
- Altfor skarpt gør skaaret. (Dr.
Lor. Christensens Protestskri-
velse til Indenrigsministeriet
mod Dir. M. Hammerich.)
Hjmd. 2. Novbr. 1935.
- Landsretssagfører Gronenberg.
Hjmd. 6. Novbr. 1935.
- Jep Nissen paa Krigsstien.
Hjmd. 13. Novbr. 1935.
- Spildt Møje. (Det tyske Mindre-
tals Kaar i Danmark.) Hjmd.
16. Novbr. 1935.
- Mindretallets Martyrium før og
nu. Hjmd. 20. Novbr. 1935.
- Nazistiske Førere. Hjmd. 3. Dec.
1935.
- H. P. H.: Jordkampen. I. Kredit-
anstalt Vogelgesangs Virk-
somhed. Hjmd. 6. Dec., II. Ud-
lændinges Opkøb af Jord i
Nordslesvig. Hjmd. 9. og 12.
Dec. 1935.
- Rigstyskere. (Ordningen af de
kirkelige Forhold i Højer.)
Hjmd. 12. Dec. 1935.
- 1936.
- H. P. H.: Nordslesvig ved Aars-
skiftet. I. Det tyske Fremstød.
Hjmd. 2. Jan., II. Det danske
Modstød. Hjmd. 3. Jan., III.
Fremstødet mod Folkekirken.
Hjmd. 7. Jan., IV og V. Frem-
stødet mod Folkeskolen. Hjmd.
9. og 10. Jan., VI. Jordkampen.
Hjmd. 11. Jan. 1936.
- Jordkampen og Privatskolerne.
Hjmd. 16. Jan. 1936.
- H. P. H.: Ludvig Schröders Hun-
dredaarsdag. Hjmd. 18. Jan.
1936.

- H. P. H.: En Købmands Erin-
dringer fra Flensborg før
1848. (Se efterfølgende.) Sdj.
Aarb. I. Hlvbd. 1936.
- H. P. H.: En Levnedstegning.
(Hans Peter Hanssen, Køb-
mand i Shanghai.) Sdj. Aarb.
I. Hlvbd. 1936.
- H. P. H.: Omslag i Vejret. (Tysk
Grænsepolitik.) Hjmd. 20. Jan.
1936.
- H. P. H.: Omslag i Vejret. Hjmd.
25. Jan. 1936.
(Om Sammenslutningen af de
nationale Foreninger. Kom-
mentar til et Indlæg.) Hjmd.
28. Jan. 1936.
- Tiden kræver Handling. (Udlæn-
dinges Køb af Landejendome-
me.) Hjmd. 1. Febr. 1936.
- Udenrigsminister Dr. Solf død.
Hjmd. 7. Febr. 1936.
- Røster fra Kiel. (Professor
Scheels Tale paa Kiels Uni-
versitet paa Afstemningsda-
gen.) Hjmd. 18. Febr. 1936.
- Danske Embedsmænds Pligter.
(Lærer Jakob Hansen, Burkal.)
Hjmd. 20. Febr. 1936.
- Et Principspørgsmaal. (Lærer
Jacob Hansen, Burkal.) Hjmd.
24. Febr. 1936.
- Jordkampen. Hjmd. 2. Marts
1936.
- Læreren fra Burkal. Hjmd. 11.
Marts 1936.
- Falder der Støv paa Sandheden,
visk det af! (Den tyske Rege-
rings Stilling i 1918—19 til Af-
stemningen.) Hjmd. 21. Marts
1936.
- En Mindretalsfører. (Dr. Ewald
Ammende.) Hjmd. 16. April
1936.
- Jordkampen. Hjmd. 9. Maj 1936.
- Hvem skal betale de Ruder,
Højer-Tyskerne slaar ind?
(Fabrikant Kjærby Affæren.)
Hjmd. 16. Maj 1936.
- Højer. (Fabrikant Kjærby Affæ-
ren.) Hjmd. 22. Maj 1936. (H.
P. Hanssens sidste Artikel i
Hejmdal.)

II. TALER VED POLITISKE OG ANDRE MØDER, GENGIVNE EFTER MANUSKRIFT ELLER UDFØRLIGT REFEREREDE.

1932.

- Tale ved Festen for H. P. Hans-
sen paa hans 70 Aars Fødsels-
dag paa Folkehjem 21. Febr.
1932. Hjmd. 22. Febr. 1932.
- A. D. Jørgensen. Tale ved Afslør-
ingen af Mindesmærket over
A. D. Jørgensen i Graasten 5.
Okt. Hjmd. 6. Okt. 1932.
- Radioforedrag 30. Novbr. (Na-
tionale og økonomiske Opga-
ver i Sønderjylland.) Hjmd. 1.
Dec. 1932.

1933.

- Tale ved Protestmødet paa Føl-
kehjem 12. Apr. mod de tyske
nationalsocialistiske Trusler
mod Grænsen. Hjmd. 12. Apr.
1933.
- Tyskland og Sønderjylland. Ra-
dioforedrag 5. Maj. Hjmd. 6. og
8. Maj 1933.
- Tale ved det sønderjydske Ven-
stres Aarsmøde i Sønderborg
27. Maj. (De tyske Angreb paa
Grænsen.) Hjmd. 29. Maj 1933.

- Tale ved Dybbøl-Stævnet 11. Juni. (Grænserevisionskravet indiskutabelt.) Hjmd. 12. Juni 1933.
- Tale ved Venstres Ungdoms Jubilæumsstævne i Grejsdalen 25. Juni. (Fejlgreb, der kunde og burde være undgaaet i Grænsearbejdet.) Hjmd. 26. Juni 1933, Vejle Amts Folkeblad 26. Juni 1933.
- Tale ved det danske Aarsmøde i Graasten 2. Juli. (De tyske Angreb.) Hjmd. 3. Juli 1933.
- Tale ved det danske Kursus i Tønder 30. Sept. (Sønderjylland Bro eller Bolværk?) Hjmd. 2. Okt. 1933.
- Tale i Løgumkloster 27. Okt. (Dansk Samling overfor de tyske Angreb.) Hjmd. 28. Okt. 1933.
- Tale i Tinglev 20. Nvbr. (Ved Oprettelsen af Danske Samfund i Grænseomraadet.) Hjmd. 21. Nvbr. 1933.
- 1934.
- Radioforedrag. 1. Jan. (Vi skal være Bolværk mod Nazismen.) Hjmd. 2. Jan. 1934.
- Tale ved Det unge Grænseværns Stævne paa Skamling 24. Juni. (De Unge under P. Hiort Lorenzens Banner.) Hjmd. 25. Juni 1933.
- Tale ved det danske Aarsmøde i Haderslev 8. Juli. (Du fører en Kamp imod Tusind Aar.) Hjmd. 9. Juli 1934, aftr. i »Grænsevagten«s September-Nummer.
- Kaptajn C. C. Fischer. (Tale ved Mindefesten for Kaptajn Fischer paa Folkehjem 5. September.) Hjmd. 6. Sept. 1934.
- Tale ved Indvielsen af Burkal Forsamlingshus 11. Nvbr. (Tyskerne og vi.) Hjmd. 12. Nvbr. 1934.
- 1935.
- Tale i Studenterforeningen i København 19. Marts. (Grænsens Værn er en Rigsopgave.) Hjmd. 20. Marts 1935.
- Tale paa Folkehjem ved det 6. nordiske Pressestævnes Besøg i Sønderjylland 19. Maj. Hjmd. 20. Maj 1935.
- Radioforedrag paa Genforeningsdagen 15. Juni. Hjmd. 18. Juni 1935.
- Tale ved det danske Aarsmøde i Tønder 7. Juli. (Danskheden skal ikke bløt værnes, men fremmes.) Hjmd. 8. Juli 1935.
- Tale for Danmark. (Ved Ollerup-Stævnet 25. Juli.) Hjmd. 26. Juli 1935, Fyns Tidende 26. Juli 1935.
- Tale ved Indvielsen af Udbjerg Forsamlingshus 15. Septbr. Hjmd. 16. Sept. 1935.
- Valgtale ved Venstres Valgmøde paa Folkehjem 17. Okt. (Alle danske Stemmer frem.) Hjmd. 18. Okt. 1935.
- Tale ved Indvielsen af den nye Mødesal paa Askov Højskole 16. Nvbr. (Grænsens Sang paa Askov Højskole.) Hjmd. 18. Nvbr. 1935.
- Tale ved Fru Helene Hanssens Baare 23. Dec. Hjmd. 24. Dec. 1935, Højskibl. Nr. 1, 3. Jan. 1936.

1936.

Tale ved Slogsherredshus' 25
Aars Jubilæum 22. Jan. 1936.
Hjmd. 23. Jan. 1936.

Tale paa Afstemningsdagen paa
Folkehjem i Aabenraa. (Det
nordslesvigske Spørgsmaal set
fra Berlin.) Hjmd. 11. Febr.
1936.

Tale ved Det unge Grænseværns
Møde i Studenterforeningen i
København 12. Febr. (De Unge
og Grænsearbejdet.) Hjmd. 13.
Febr. 1936.

Tale i Graasten ved det nationa-
le Møde 15. Maj. (Vor Opgave
som Bro og Bolværk.) Hjmd.
16. Maj 1936.
